Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi • Ocak 2010 • 7,50 TL (KDV Dahil)

71

1980'den günümüze

Bilim üretimi ve üniversiteler nasıl/neye dönüştü?

İnsanın özgürleşmesi amacından akademik kapitalizme...

Bilimin metalaşması, üniversitenin holdingleşmesi...

ISSN 1304-675614-0

9 771304 675614

Kıbrıs satış fiyatı 9 YTL

Bir bilim kütüphanesi oluşturuyoruz

'50 Soruda...' kitap dizisi başlıyor

Afşar Timuçin, Alâeddin Şenel, Prof. Dr. Haluk Ertan, Prof. Dr. Haluk Eyidoğan, Yard. Doç. Dr. İbrahim Semiz, Prof. Dr. Mehmet Sakınç, Prof. Dr. Metin Hotinli, Prof. Dr. Metin Özbek, Prof. Dr. Ömür Akyüz, Prof. Dr. Şahin Koçak, Prof. Dr. Tekin Dereli, Prof. Dr. Yaman Örs

Çağdaş diyalektiğe ilk esinini veren devinim filozofu: **HERAKLEİTOS**

Anadolu kültüründe ağaçlar

Bilim ve Gelecek
SAYI: 71 / OCAK 2010

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Ender Helvacıoğlu

YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Nalân Mahsereci

İDARİ İŞLER
Baha Okar
Deniz Karakaş

GRAFİK-TASARIM
Baha Okar

ADRES
Caferağa Mah. Moda Cad. Zuhal Sk. 9/1
Kadıköy/İstanbul
TEL: (0216) 345 26 14 / 349 71 72(faks)

www.bilimvegelecek.com.tr
E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

Internet grubumuza üye olmak için
bilimgelecekdergisi-subscribe@yahoogroups.com
adresine eposta göndermeniz yeterlidir

YURTİÇİ ABONE KOŞULLARI
1 yıllık: 75 YTL / 6 aylık: 40 YTL
(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız)

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 60 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 120 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI
1 yıllık: 20 YTL / 10 Euro / 15 Dolar
6 aylık: 10 YTL / 5 Euro / 8 Dolar
(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

YURTDIŞI e-ABONELİK KOŞULLARI
Avrupa ve Ortadoğu için 10 Euro
Amerika ve Uzakdoğu için 15 Dolar

7 RENK BASIM YAYIM FİLMCİLİK LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ
Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER
Ege Basım Matbaacılık
Esatpaşa Mah. Ziyapaşa Cad. No: 4,
Ataşehir / İstanbul Tel: (0216) 470 44 70

DAĞITIM: Turkuvaz Dağıtım Pazarlama

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli
ISSN: 1304-6756

TEMSİLCİLERİMİZ

ANKARA BÜRO: Bayındır 1 Sk. 22/16, Kızılay (0312) 431 30 93
ANKARA: Deniz Çerşil / Tel: (0505) 710 20 97 / denizcersil@gmail.com
BARTIN: Barbaros Yaman / (0506) 601 64 50 / yamanbar2000@yahoo.com
BURSA: Evren Sarı / (0533) 526 49 80 / sarievren360@yahoo.com
İSKENDERUN: Bahar Işık / isikbahar@gmail.com
İZMİR: Levent Gedizlioğlu / (0232) 463 98 57
Uluğ İlve Yücesoy / (0554) 984 28 45 / ulugilve@yahoo.com
SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 / hasanaydn@hotmail.com
TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 / aratosdergisi@gmail.com
ALMANYA: Çetin M. Akçı / cetin@akci.de
BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com
GÜNEY AMERİKA: Demircan Pusat / demircanpusat@gmail.com
İTALYA: Aslı Kayabal / aslikayabal@hotmail.com
KANADA: Erdem Erinç / erdem_e@hotmail.com
KKTC: Kağan Güner / (0533) 836 84 87 / guner16@mynet.com
BİLGİ ÜNİV. TEMSİLCİSİ: Nazan Mahsereci (0532) 485 63 63 / nazanmahsereci@hotmail.com
İTÜ TEMSİLCİSİ: Deniz Şahin (0530) 655 82 26 / calideniz@yahoo.com
İÜ (BEYAZIT) TEMSİLCİSİ: Ezgi Altınışık (0555) 481 64 38 / tern.ezgi@gmail.com
İÜ (AVCILAR) TEMSİLCİSİ: Can Karakaya (0555) 623 27 27 / can_karakaya@yahoo.com

Umudun adı: Tekel işçileri

23 Ocak Cumartesi günü 14.00-20.00 arasında dergimizin yeni bürosunda yer alan Bilim ve Gelecek Kitabevi'nin açılışını gerçekleştiriyoruz. Dergimizin ve yayınevimizin yazarı olan çok sayıda bilim ve düşün insanı da açılışımızda bizimle birlikte olacak. İstanbullu okurlarımızı ve dostlarımızı kitabevinin açılışına bekliyoruz.

Bilim ve Gelecek Kitabevi, başta ***Baha Okar*** *olmak üzere* ***Deniz Karakaş*** *ve* ***Uğurcan Esiroğlu*** *arkadaşlarımızın yoğun çalışmaları sonucunda açılışa hazır hale getirildi. Böylece Kadıköylüler bir bilim kitabevine kavuşmuş olacaklar. Kitabevimizde gerek doğa gerekse toplumbilim alanında yayımlanmış tüm kitaplara ulaşılabileceği gibi, ülkemizde çıkan ve hâlâ çıkmakta olan popüler bilim dergilerinin arşivleri de bulunacak.*

Bilim ve Gelecek Kitabevi, okurlarımıza ve tüm kitapseverlere giderek bir Kitap Kulübü olarak da hizmet verecek. Böylece istedikleri kitaplara ulaşmada zorluk yaşayan Anadolu'daki ve yurtdışındaki okurlarımızın da ihtiyaçlarını uygun koşullarda karşılamayı hedefliyoruz. Kitap Kulübümüzün üyeleri, bilim yayıncılığı alanındaki gelişmeler, yeni çıkan kitaplar, özel kampanyalar konusunda sürekli bilgilendirilecekler. Kulübün, okurlarla daha yakın bir iletişimin aracı olmasını amaçlıyoruz.

***

Geçtiğimiz sayıda, Ocak ayından itibaren internet aboneliği kampanyası başlatacağımızı duyurmuştuk. Yılbaşı itibarıyla internet sitemizi, e-abonelik için gerekli altyapıyla donanmış biçimde açmış olacağız. İnternet abonesi olanlar dergimizin eski sayılarına da (şu anda 30. sayıdan sonrası, bir ay içinde tüm sayılara) ulaşabilecekler. E-abonelik tutarı yıllık 20 TL (10 Euro, 15 dolar), 6 aylık 10 TL (5 Euro, 8 dolar). Nasıl e-abone olunacağı ve ödemenin nasıl yapılacağına ilişkin ayrıntılı bilgiyi internet sitemizden (www.bilimvegelecek.com.tr) öğrenebilirsiniz. Böylece dergimize ulaşmakta (ve satın almakta) zorlanan geniş kesimleri de Bilim ve Gelecek okuru yapmayı hedefliyoruz. Tüm dostlarımızı ve okurlarımızı e-abone olmaya ve bulmaya çağırıyoruz.

Bilim ve Gelecek e-aboneliği, sevdikleriniz için anlamlı bir yeni yıl hediyesi olmaz mıydı?

***

Dergimiz matbaaya giderken acı bir haber aldık. Yazarımız, değerli bilim insanı Prof. Dr. ***Metin Hotinli****'nin oğlu ressam* ***Fuat Hotinli*** *genç yaşta yaşamını yitirdi. Hotinli ailesine ve yakınlarına baş sağlığı diliyoruz.*

***

Ülkemiz 2010 yılına, insanı karamsarlığa sürükleyebilecek kangren olmuş sorunlarla, ama aynı zamanda taptaze bir umutla da giriyor. Umudun adı: ***Tekel işçileri****. Tekel işçileri sadece ellerinden alınmak istenen işlerine, kazanılmış haklarına sahip çıkmakla kalmıyorlar. Bir yandan da uzun süredir haksızlığa, adaletsizliğe karşı sesini çıkartmayı unutan, boyun eğmeye alıştırılan bütün topluma örnek oluşturuyorlar. Tekel işçileri Türk-Kürt, Alevi-Sünni diye bölünmüyorlar; verdikleri mücadeleyle bu toplumun nasıl birleşebileceğini ve kardeşçe barış içinde yaşayabileceğini gösteriyorlar.*

Bilim ve Gelecek emekçileri olarak bütün gücümüzle tekel işçisi kardeşlerimizi destekliyoruz. Hepinizin, hepimizin yeni yılı kutlu olsun; umut dolu olsun.

Dostlukla kalın…

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

PARANTEZ / Nalân Mahsereci
Bilim ve Gelecek, bir bilim kütüphanesi oluşturuyor: "50 Soruda..." kitap dizisi 5

"50 Soruda…" yazarları,
"50 Soruda…" dizisi için neler söyledi? 8
Afşar Timuçin, Alâeddin Şenel, Prof. Dr. Metin Hotinli, Prof. Dr. Haluk Ertan, Prof. Dr. Tekin Dereli, Prof. Dr. Ömür Akyüz, Yard. Doç. Dr. İbrahim Semiz, Prof. Dr. Mehmet Sakınç, Prof. Dr. Haluk Eyidoğan, Prof. Dr. Metin Özbek, Prof. Dr. Yaman Örs, Prof. Dr. Şahin Koçak

KAPAK DOSYASI
Prof. Dr. Nejla Kurul
Türkiye üniversitelerinde 1980 sonrası dönem
İnsanın özgürleşmesi amacından akademik kapitalizme geçişin öyküsü 16

Özgür Narin
Bilimin politik ekonomisi üzerine bir deneme
Üniversitelerde dönüşüm ve bilim üretimi 34

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Yolcu
Neo-liberalizm ve eğitim politikası 45

Hasan Torlak
Anadolu kültüründe ağaçlar 52

30. YILDA 30 PORTRE / Cemal Dindar
Darbe mahsulü kişilikler, portreler, kimlikler, kartvizitler: Kenan Evren 56

Afşar Timuçin
Çağdaş diyalektiğe ilk esinini veren devinim filozofu: Herakleitos 60

Gül Atmaca
İsrail saldırısının üzerinden tam bir yıl geçti Dünya Gazzeli çocuklara gelecek borçlu 65

TERSİNE DÜNYA / Demircan Pusat
Coğrafyanın tarihe verdiği ders: Bolivya 68

BİLİM GÜNDEMİ / Deniz Şahin 76
Büyük Hadron Çarpıştırıcısı yeniden çalışmaya başladı / Bakteriler mineralleri elektriksel olarak dönüştürebiliyorlar / En çekici tür / Kuşları besleyerek onların evrimsel kaderini değiştirebilirsiniz / Omurgasız hayvanların da alet kullanabildiği belgelendi / Sinir hücre transplantasyonu ile sıçanlarda beyin hasarı giderildi! / Yapay kırmızı kan hücresi üretildi

YAYIN DÜNYASI / Baha Okar - Güner Or 82
Aslı Kayabal
1600 yıllık bir gericilik öyküsünün kitabı Hypatia cinayeti 82

Özer Or
Türklerin 'uygar' topluma geçişleri, geçemeyişleri, geçiştirdikleri 83

MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Nesin 88

BRİÇ / Lütfi Erdoğan 90

SATRANÇ / İzlem Gözükeleş 91

FORUM 92

BULMACA / Hikmet Uğurlu 96

KAPAK DOSYASI 16

Neo-liberalizm kıskacında BİLİM ve ÜNİVERSİTE

Prof. Dr. Nejla Kurul'un makalesi

İnsanın özgürleşmesi amacından akademik kapitalizme...

Bugün üniversite eğitimi ve araştırma, bir kamu hizmeti olarak değil, bir meta olarak görülüyor. Bu anlayış, tüm öğretim tür ve düzeylerinde yaygınlaşırken bundan en çok üniversiteler etkileniyor. 1980 sonrası üniversitenin ve bilimin piyasaya düşmesinin öyküsü...

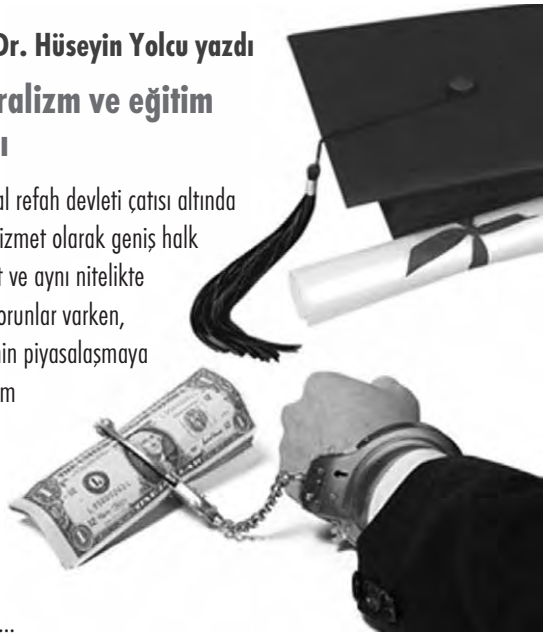
Özgür Narin'in incelemesi

Üniversitelerde dönüşüm ve bilim üretimi

Bilim üretim süreci kapitalistleşmektedir, bilimsel emek süreci parçalanmakta, kapitalist denetim altına alınmaktadır. Bilimci de bu süreçten muaf değildir. Bilim emekçilerinin kaderi de diğer emekçilerle birleşmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Yolcu yazdı

Neo-liberalizm ve eğitim politikası

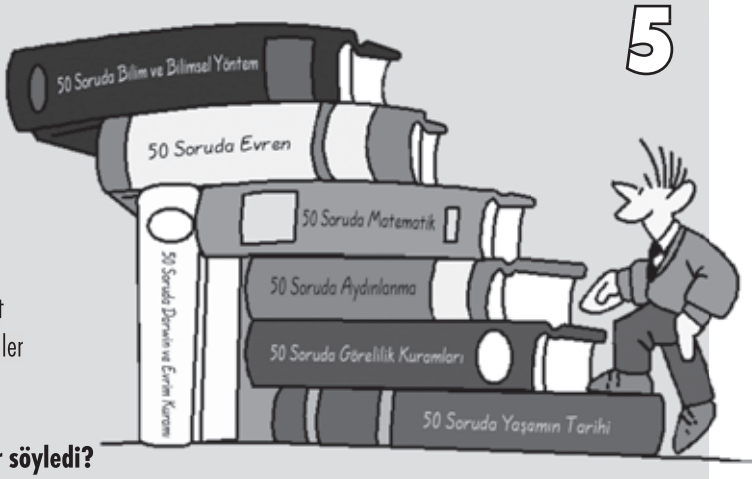

Eğitimin sosyal refah devleti çatısı altında bir kamusal hizmet olarak geniş halk kitlelerine eşit ve aynı nitelikte sunumunda sorunlar varken, neo-liberalizmin piyasalaşmaya dayanan eğitim politikaları bu sorunları gidermek bir yana daha da derinleştiriyor...

‘50 Soruda...’ kitap dizisi

Nalân Mahsereci

5

Bilim ve Gelecek, bir bilim kütüphanesi oluşturuyor

Nicedir mayalanan projemiz, Ocak 2010’de hayata geçiyor. “50 Soruda...” dizisi, bilimin temel kuramlarını ve alanlarını, soru-yanıt formatında veren, Türkiyeli bilim insanlarının kaleme alacağı popüler bilim kitaplarından oluşuyor.

‘50 Soruda...’ yazarları, ‘50 Soruda...’ dizisi için neler söyledi?

Afşar Timuçin, Alâeddin Şenel, Prof. Dr. Metin Hotinli, Prof. Dr. Haluk Ertan, Prof. Dr. Tekin Dereli, Prof. Dr. Ömür Akyüz, Prof. Dr. Mehmet Sakınç, Yard. Doç. Dr. İbrahim Semiz, Prof. Dr. Haluk Eyidoğan, Prof. Dr. Metin Özbek, Prof. Dr. Yaman Örs, Prof. Dr. Şahin Koçak

30. YILDA 30 PORTRE / Cemal Dindar

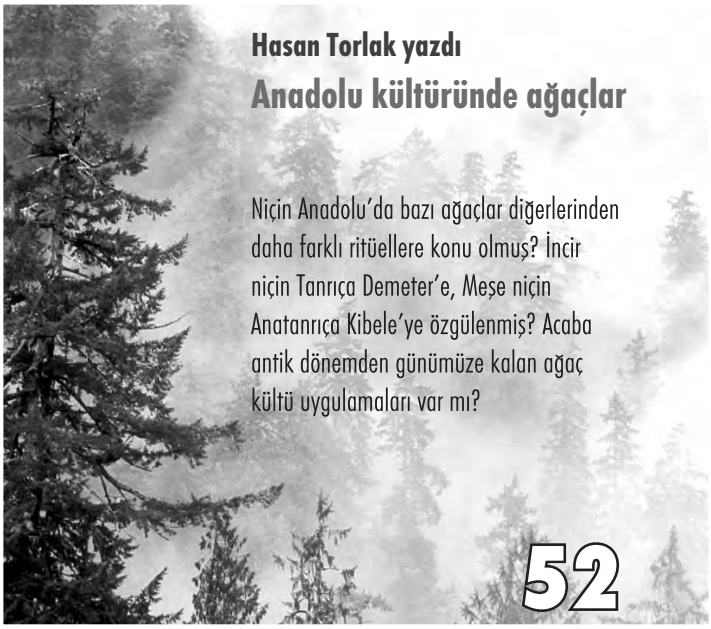
56

Darbe mahsulü kişilikler, portreler, kimlikler, kartvizitler...

Kenan Evren

Hürriyet
YILDIRIM BASKI
BÜTÜN YURTTA SIKIYÖNETİM İLAN EDİLDİ
Ordu yönetime el koydu
Hükümet ve Parlamento feshedildi, Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu, Parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı başladı

Evren Paşa anılarında anlatıyor: “Sapanı çektim ve kumruyu vurdum. Kuş yere düştü, yanına gittim ve elime aldım. Ölmek üzere olan kumruyu elimle okşadım ve başını koparmadan orada bıraktım.” Ölmek üzere olanın başını kopartmama iyiliği!

Hasan Torlak yazdı

Anadolu kültüründe ağaçlar

Niçin Anadolu’da bazı ağaçlar diğerlerinden daha farklı ritüellere konu olmuş? İncir niçin Tanrıça Demeter’e, Meşe niçin Anatanrıça Kibele’ye özgülenmiş? Acaba antik dönemden günümüze kalan ağaç kültü uygulamaları var mı?

52

Afşar Timuçin yazdı

Çağdaş diyalektiğe ilk esinini veren devinim filozofu

Herakleitos

Herakleitos’un felsefesi bir akış felsefesidir. Evrensel akış evrensel bir zorunluluğa uyar. İnsan olmak durmadan değişen bir gerçekliğin içinde olmaktır. Aynı ırmağa girenler her an yeni bir suda yıkanırlar. “Güneş her gün yenilenir.”

60

TERSİNE DÜNYA / Demircan Pusat

Coğrafyanın tarihe verdiği ders: Bolivya

Neredeyse Güney Amerika’nın tüm yerli halkının köle olarak çalıştırıldığı Potosi madenlerinde sekiz milyon insanın öldüğü tahmin ediliyor. Sanki coğrafyasındaki zorluklara uymak ister gibi kendine büyük acılarla işlenen bir tarih yaratmıştır Bolivya. Ve şimdi o acılardan yeni bir ülke doğmaktadır.

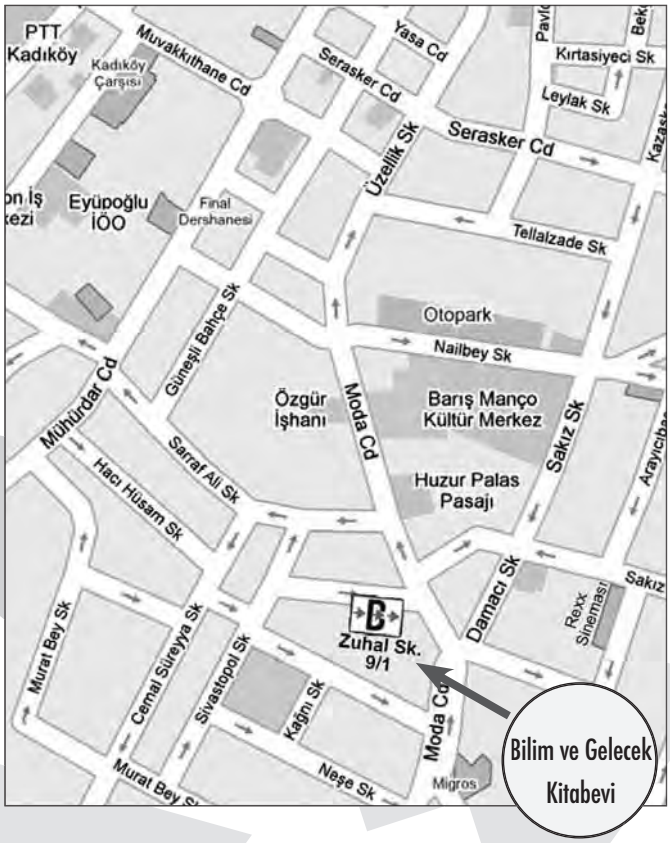
68

BİLİM VE GELECEK KİTABEVİ AÇILIYOR!

Yeni büromuzun salonunu bir kitapevine dönüştürüyoruz. Kitabevimizde gerek doğa gerekse toplumbilim alanında yayınlanmış tüm seçkin kitapları satışa sunacağız. Öte yandan araştırmacılar için başta bilim dergileri olmak üzere ciddi teorik dergilerin arşivlerine de ulaşılabilecek bir bölümümüz olacak. Kitapevinde imza günleri ve sohbet toplantıları da düzenleyeceğiz.

Kitabevimiz 23 Ocak Cumartesi günü açılacak. Dergimizin ve yayınevimizin yazarı olan çok sayıda bilim ve düşün insanı da açılışımızda bizimle birlikte olacak.

Bütün okurlarımızı 23 Ocak Cumartesi günü 14.00-20.00 arasında Bilim ve Gelecek Kitabevi'nin açılışına bekliyoruz

Bilim ve Gelecek'in internet sayfası yenilendi

E-ABONELİK

İnternet sayfamız yenilendi. Artık isteyen her okurumuz, dergiye internet üzerinden "e-abone" olabilecek. Dergimiz yayımlandığı anda www.bilimvegelecek.com.tr adresinden de okunabilecek. İnternet sayfamızda dergiyi hem kolaylıkla okunabilecek düz metin halinde, hem de basılı sayfa formatında sunacağız.

E-abonelerimiz, abonelikleri boyunca, sadece abone oldukları süre içinde yayımladığımız dergilerden değil, tüm eski sayılarımızı içeren arşivimizden de yararlanabilecekler.

E-abonelik ücretini altı aylık e-abonelik ücretini 10 TL, bir yıllık ise 20 TL olarak belirledik.

Dergimize basılı olarak abone olmuş ve olacak okurlarımızı aynı zamanda e-abonemiz sayacağız. Dergi abonelerimiz, abonelikleri boyunca dijital dergi arşivimizden yararlanabilecekler.

www.bilimvegelecek.com.tr adresinde abonelikle ilgili bütün bilgileri bulacaksınız.

Tüm okurlarımızı dergiye e-abone olmaya ve e-abone bulmaya çağırıyoruz.

Bilim ve Gelecek, bir bilim kütüphanesi oluşturuyor

'50 Soruda...' kitap dizisi

Nicedir mayalanan projemiz, Ocak 2010'de hayata geçiyor. "50 Soruda..." dizisi, bilimin temel kuramlarını ve alanlarını, soru-yanıt formatında anlatan, Türkiyeli bilim insanlarının kaleme alacağı popüler bilim kitaplarından oluşuyor. İlk kitabımızı, Sayın Prof. Dr. Metin Özbek hazırladı: "50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi." Bilimin genç okurlarına yönelik bir aydınlanma hizmeti olarak düşündüğümüz "50 Soruda..." dizisi, 2010 tamamlanırken 13 kitaba ulaşmış olacak, ilk yıl kitaplarının listesini sayfalarımızda bulabilirsiniz. Dizi önümüzdeki yıllarda konularını ve alanlarını ayrıntılandırıp çeşitlendirerek, yoluna devam edecek. "50 Soruda..." kitaplarını okuyun, okutun, kütüphanenizin başvuru kitapları arasına katın. Gelin, Türkiye aydınlanmasına hep birlikte önemli bir katkı yapalım!..

Nalân Mahsereci

Bir gün bir kitap okudum ve bütün hayatım değişti", demişti Orhan Pamuk, *Yeni Hayat* romanının girişinde. O zamanlar adı ve yazarlığı üzerinde bu kadar tartışma yoktu Pamuk'un. Ama bu cümle, kitabın okura sunuluşunda da öne çıkarıldığı için belki, çok konuşulmuş, kimi eleştirilere de konu olmuştu. Ne olursa olsun, bir biçimde akıllara kazınmıştı işte…

Benimkine de, çünkü ne zaman bir kitap projesi üzerinde konuşsak, zihnimde dönmeye başlıyor. Öyle kitaplar yayımlamalıyız ki diyorum, okuyanın hayatını değiştirmeli, en azından bazılarınınkini… Malum hayatla sorunumuz var, ne şimdiki halinden memnunuz, ne gidişatından…

Bu nedenle olsa gerek, hayatları gençliklerinde okudukları bir kitabın etkisiyle şekillenmiş bilim insanlarına dair hikâyelere rastladığımda, büyük heyecan duyuyorum. Örneğin, çocukluğunda okuduğu Jules Verne'in *Arzın Merkezine Seyahat* kitabından sonra, jeolog olmayı kafasına koyan ve bugün sadece ülkemizin değil, dünyanın önde gelen jeologları arasında yer alan, "mutluluğumu Jules Verne'e borçluyum" diyen A. M. Celal Şengör. Ya da astronom olmaya, ilkgençliğinde okuduğu evrenle ilgili Fransızca bir kitaptan sonra karar veren ve babasının, Ziya Paşa'nın, Thales'in göğe bakarken, önündeki çukuru görmeyerek içine düşmesine gönderme yapan "*Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim / Gaflet ile görmez kuyuyu reh-güzerinde*" dizeleriyle takılarak yürüttüğü tüm vazgeçirme çabalarına rağmen, kararından (iyi ki) dönmeyen astronomi fakültesi eski dekanı Metin Hotinli.

Tabii, bir kitabın hayatı tümden şekillendirmesi ve değiştirmesi, sık rastlanan bir olay değildir. Kitapların hayatlar üzerindeki etkileri yukarıdaki örneklerdeki gibi direkt görülmez çoğu kez, ama iyi kitabın okurunu az da olsa değiştiren, onda yeni düşünsel-duyumsal ufuklar açabilen olduğu söylenebilir pekâlâ. Peki, iyi popüler bilim kitabı nedir, nasıl bir şeydir? Çerçeveyi bilimsel etkinliğin içerdiklerine doğru genişleterek tanımlamaya çalışalım: Bilimin ortaya koyduklarını gösterebilen, vaat ettiği düşünsel ufukları sezdirebilendir. Merak uyandırabilendir. Merakın hiç doyurulamayacağını öğretebilendir. Keşfetme dürtüsü oluşturabilendir. Öğrenme keyfi yaşatabilendir. Bilim coşkusu verebilendir! Yüzeysel bilgiyle yetinememeye yol açabilendir. Doğanın, dünyanın, evrenin, toplumun ve insanın kavranışını derinleştirebilendir. Bilimi yaşamın dışında, kuru, teknik bir bilgi yığını ve ancak uzmanlarının anlayabildiği seçkin bir dil olarak algılanmaktan kurtarabilendir. Bilimi sırça köşkünden çıkartabilen, yaşamın içine sokabilendir. Bilimin, gerçeği anlamada, yaşamsal bir anahtar olduğunu kavratabilendir. Bilimi düşüncenin beslendiği kaynak yapabilendir. Bilimi kişinin görüş ve bakış açısına yerleştirebilendir. Özetle, bilimi yaşam kılabilendir, bilimi yaşamsal kılabilendir!

Peki, bir kitap bütün bunları tek başına yapabilir mi? Yapamaz büyük olasılıkla; ama insanlarda bu yönde bir ilgi uyandırabilir, akıllara bilim tohumları düşürebilir, yeşermesine hizmet edebilir. Hele bi-

zimki gibi, aydınlanmasını tamamlayamamış olması bir yana, bilimin, aydınlanmanın oluşturduğu kalelerinin de bugün saldırı altında bulunduğu, başta eğitim kurumlarından, öğretim hedeflerinden başlayarak, tüm toplumun bilimsel düşünceden uzaklaştırılmaya çalışıldığı, bilimdışılığa bilinçli ve hızlı bir biçimde sürüklendiği toplumlarda; popüler bilim kitapları, bu hizmeti görmeyi hedeflemelidir.

Genç bilim okuruna seslenebilmek için…

Bilim ve Gelecek'in bu çerçevede kendisine yüklediği, bilimin topluma yayılmasına ve toplum yararı için kullanılmasına aracılık etme işlevine, kısaca toplumcu bilim diyebileceğimiz misyona, sadece bir dergi etkinliğinin yeterli gelmediğinin farkındayız. *Bilim ve Gelecek* dergisi, ele aldığı konularda temel düzeyde bilgi verme yolunu seçmiyor genelde, verili kabul ettiği temel bilginin üstüne bilgiler ekliyor ya da o bilginin üstünde tartışmalara yer veriyor. Dolayısıyla derginin dışarıda bıraktığı, hem fiziksel anlamda, hem de bilime ilgisi bakımından daha genç insanlar da var: Lise ve kimi üniversite öğrencileri, eğitimini tamamlamış ya da tamamlayamadan hayata atılmış genç bilim heveslileri. Çok önemliler, geleceği yaratacak olanlar onlar çünkü. Ve ne yazık ki, bilimin felsefesinden koparılıp teknolojiye indirgendiği, bilginin yüzeyselleştirildiği, kaynaklarından koparıldığı, dinsel, metafizik her türlü kökenden bilginin bilimle eş tutulduğu kültür atmosferinin en fazla sarmaladığı da onlar. Bilimsel bilginin toplumun damarlarına yayılmasında, gençlere ulaşmanın öneminin bilincindeyiz ve bunun araçlarının ne olabileceği üzerine epeydir kafa yoruyoruz.

İşte bu bilinçle geliştirdik, "50 Soruda…" kitap dizisi projesini. Bilimin önemli kuramları ve kimi alanları hakkında temel düzeyde ve bir nevi genişçe bir ansiklopedi maddesi gibi didaktik tarzda bilgi verecek, ama bu arada öğrenmenin keyfine de vardırmayı hedefleyecek, birçok alandan kitaplar hazırlamalıyız dedik. Bunu Türkiyeli bilim insanlarıyla üretmeliyiz dedik. Akademik yayın değil, uzmanlara hitap eden yayın değil; popüler bilim yayını dedik. Bilimsel açıdan yanlışsız ama anlaşılırlık açısından tavizsiz kitaplar olmalılar dedik. Proje ilk şeklini, bu belirlemelere göre aldı. Soru-yanıt formatını, anlaşılırlığı kolaylaştırsın diye tercih ettik. Soru sayısını 50 ile sınırlamaya, kitabın düzeyini ayarlamaya yardımcı olsun diye karar verdik. Hakkıyla bir aydınlanma hizmeti olabilmesi için de, birkaç kitapla sınırlı kalmamasının, bir diziye dönüşmesinin gerekliliğini düşündük. Düşüncelerimizi açtığımız tüm yazarlarımız ve bilim insanlarından da olumlu ve teşvik edici yanıtlar alınca, projeyi hayata geçirmeye giriştik.

Yazarlarımızın "yerliliğini" önemsiyoruz

Evet, "50 Soruda…" kitap dizisi projesi, *Bilim ve Gelecek*'in genç bilimseverlere hitap etmekteki eksikliğini kapatmak için tasarlandı, ama bir yandan da varlığını ona borçlu. Bu dizi, *Bilim ve Gelecek*'i çıkaran ekibin 17 yıla varan bilimsel yayıncılık deneyimi ve dergi pratiği etrafında toplanan çevre sayesinde şekillendi. Bildiğiniz gibi, *Bilim ve Gelecek* dergisinin ilk sayısından beri uygulamaya önem verdiği yayın ilkelerinden biri, yayın etkinliğinde asıl olarak Türkiyeli bilim insanlarına dayanmaktır. Bu ilke, kapalı kapılar ardında bilimle uğraşmakla yetinmeyen, kendi alanını, o alandaki gelişmeleri, çalışmalarını topluma anlatmaya, orada sistemleştirilen bilgiyi topluma mal etmeye, bunu bir aydınlanmaya dönüştürmeye uğraşan; bu dertle bunun araçlarını, yollarını arayan ülkemizin hemen bütün bilim insanlarının, *Bilim ve Gelecek* ile bir biçimde temas etmesine yol açmıştır, diyebiliriz. Derginin yazarları, sadece alanlarının uzmanı değildir; aynı zamanda etkinlik alanlarını ve yürüttükleri çalışmaları yazıyla anlatma konusunda da deneyimlidirler. Her bilim insanının yazar olması beklenemez tabii ki; bilimi yazmak doğal olarak bilimsel birikim gerektirir, ama bilimi özellikle popüler bir biçimde yazmak, bu eylem için de donanım kazanmış olmayı gerektirir. Bu anlamda, "50 Soruda…" dizisi kitaplarını birlikte kotaracağımız bilim insanlarını düşünürken, *Bilim ve Gelecek* dergisinin oluşturduğu yazar ağı çok yararlı olmuştur.

Bilim yayıncılığı yaparken, Türkiyeli bilim insanlarının kalemine yaslanmaya yönelmek, ülkemizde popüler bilim yayıncılığını, bilim yazarlığını teşvik etmek gibi çok önemli bir hizmete de yol açıyor. Ama asıl büyük

'50 Soruda…' dizisinin ilk 13 kitabı

50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi / Prof. Dr. Metin Özbek
50 Soruda Görelilik Kuramları / Prof. Dr. Ömür Akyüz- Yard. Doç. Dr. İbrahim Semiz
50 Soruda Aydınlanma / Afşar Timuçin - Ali Timuçin
50 Soruda Yerin Evrimi / Prof. Dr. Mehmet Sakınç
50 Soruda Darwin ve Evrim Kuramı / Prof. Dr. Haluk Ertan
50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem / Alâeddin Şenel editörlüğünde
50 Soruda Matematik / Prof. Dr. Şahin Koçak
50 Soruda Evren / Çağlar Sunay
50 Soruda Kuantum Kuramı ve Nanoteknoloji / Prof. Dr. Tekin Dereli - Prof. Dr. Gülay Dereli
50 Soruda Büyük Patlama Kuramı / Prof. Dr. Metin Hotinli
50 Soruda Yaşamın Tarihi / Dr. Deniz Şahin
50 Soruda Deprem / Prof. Dr. Haluk Eyidoğan
50 Soruda Arkeoloji / Prof. Dr. Mehmet Özdoğan

yarar, yayını yazanın da okuyanın da aynı anadilin sunduğu olanaklar ve sınırlar içinde düşünebilmelerindedir, diyebiliriz. Aynı kültürel ortamı paylaşıyor olmak, anlatım olanaklarını genişleteceği gibi, anlatılanı kavramayı da derinleştirecektir. Bu nedenle, yazarlarımızın "yerliliğini" önemsiyoruz.

Dizinin ilk kitabı Ocak 2010'da yayımlanıyor

Ocak 2010'da, "50 Soruda…" kitap dizisine, hiç bitmeyecek bir dizi olmasını umarak başlıyoruz. İlk kitabımız, Prof. Dr. Metin Özbek'in kaleme aldığı, *50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi*. Bu sayfalarda yer verdiğimiz listede göreceğiniz gibi, dizimizin şimdilik ilk 13 kitabını ilan ediyoruz. Diziye dahil olacak alan ve konular çeşitlenip, ayrıntılandıkça, kitap sayımız hayli artacak. Öyle ki, "50 Soruda…" dizisi, belki zamanla Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın ana dizilerinden (kuluçka döneminde başka dizi projelerimiz de var) biri olmaktan çıkacak, başlı başına bir yayınevine dönüşecek.

Sadece yazarlarımızı değil, kitap konularını saptarkenki kıstaslarımız da "Türkiyeliliği" içeriyor. İlk kitaplarımızın konularını belirlerken, ülkemizin bilimsel - kültürel ihtiyaçları çerçevesinde düşünmeye çalıştık. Bu nedenle 2010'da basmayı hedeflediğimiz kitaplarımız içerisinde "evrim" kitapları ağırlık oluşturuyor. Evrim kuramının temelde ne söylediğini anlatan ve Darwin'i tanıtan bir kitabımızdan başka, yerin evrimini, insanın evrimini ve canlılığın evrimini ayrı ayrı ele alan kitaplarımız da var. Evrim kuramının bilimde çok temel bir kuram olmasının yanı sıra, dünyada ve özellikle ülkemizde, bilimdışılığın canlı hedefi olması, bizi onu bütün bilimsel boyutlarıyla ele almaya yöneltti. Bunun dışında, bilimin üzerinde yükseldiği ve günümüz bilimini anlamak için temel önemi olan ve ne yazık ki eğitim sistemimiz içinde hak ettikleri gibi verilmeyen kuramları ele almaya çalıştık: Görelilik kuramları, kuantum kuramı ve nanoteknoloji, büyük patlama kuramı, gibi. "Deprem" konusu da, Türkiyelilik kıstasıyla belirlendi. Bilimsel bir inceleme alanı olmasının yanı sıra, güzel ülkemizin can yakıcı ve ancak bilimsel bir bakışla çözülebilecek potansiyel sorunlarından olduğu için, ilk kitaplarımızdan biri oldu. Arkeoloji, topraklarımızın tarihsel-kültürel mirasına dair bir bilinç oluşturmasını beklediğimiz bir alan kitabı. Bilim ve bilimsel yöntem ile aydınlanma kitapları, bilimi felsefi ve toplumsal bir boyuta oturtabilmek için temel kitaplar. Evren ise, bilim etkinliğinin bilinmeyenin sınırlarında yapıldığı, insanoğlunun ufkunu sürekli genişleten, bilimin en heyecan verici alanlarından olduğu için, ilk kitaplarımız arasında.

Bu yazıyı takip eden dosyada, "50 Soruda…" yazarlarının, üzerlerinde çalıştıkları kitapları ve konuları ele alış tarzlarını anlattıkları yazılarını bulacaksınız. "50 Soruda…" dizisinin ne tür kitaplarla devam edebileceğine ilişkin kimi öneriler de yapıyorlar. Ve aynı zamanda, "50 Soruda…" kitap dizisini değerlendiriyorlar. Dizimizin işlevini, biz bir bilim kütüphanesi olarak imgeleştirmiştik ama, okuyacağınız üzere, Sayın Afşar Timuçin çok daha büyük bir benzetme yapıyor ve dizinin kitap sayısı arttıkça bir üniversite işlevine doğru gideceğini söylüyor!.. Diğer yazarlarımızın değerlendirmeleri de, Afşar Bey'in benzetmesi kadar umut dolu. Hepsine teşekkür ediyoruz, bu umutları boşa çıkarmamak için elimizden geleni ardımıza koymayacağız.

Genişleme olanakları sınırsız olan böylesine bir projeye, "13 kitap" sınırıyla başlamamızın kimi nedenleri var. Sanıyoruz, dergi yayıncılığımız, düşünme biçimimizi belirliyor. Her ay aşağı-yukarı bir kitap basmak şeklinde düşünmeye yatkınız, ama birim kitaba, editoryal ve biçimsel açıdan göstermemiz gereken özeni de göz önüne alınca, emek/zaman gücümüzün şimdilik bu kadarını karşılayabileceğini de tartabiliyoruz. Kitapların yazılma, yayımlanma aşamalarına baktığımızda, özellikle ilk birkaç ayda, her kitabın yayımının farklı bir aya denk gelmesinin pek mümkün olamayacağını söyleyebiliriz. Kimi aylar iki kitapla, kimi aylar boş geçecek gibi duruyor. Ama 2010'un ilk çeyreğinin sonunda, kitap/ay denkliği oturacak ve 2010 sonuna kadar "50 Soruda…" dizisi (en az) 13 kitaba ulaşmış olacak. (En az) diyorum, çünkü sonraki kitaplarımızın listesini oluşturmaya, yazarlarına ısmarlamaya başladık bile. Bu noktada, bütün okurlarımızdan kitaplar için konu önerileri bekliyoruz. Hangi kuramları, hangi alanları ele almalıyız; lütfen bize bildirin. Aslında bu çağrımız yalnızca kitap konularına değil, kitapların içeriklerine de yönelik. Yazarlarımız, -ilk kitabımız hariç-, hâlâ kitapları üzerinde çalışıyorlar. Kitapların içerdiği 50 soruya dahil edilmesini, bu kitaplarda yanıtlanmasını istediğiniz sorularınız da varsa, mutlaka bize ulaştırın.

Diziyi bilimin genç okurlarını hedefleyerek hazırlıyoruz ama başvuru kitapları olarak bilimle ilgili herkesin kütüphanesine girmesi gerektiğini düşünüyoruz. Türkçe'de popüler bilim yayıncılığının temel eserleri haline gelmesini umduğumuz kitaplarımıza, okurlarımız, kütüphanelerinde, başvuru kitaplarının arasında yer açmalı. Nitelikleri gereği, kurum kütüphanelerinin raflarında da mutlaka yerlerini bulmalılar. Eğitim kurumlarına girmeli, yardımcı ders kitabı olarak yararlanılabilmeliler.

Kitapların fiyatlarını mümkün olduğunca düşük tutarak, mümkün olan en çok okura ulaşmak istiyoruz. Sürekliliği olan bir dizi yayını olacağı için, okurların bir yılda çıkaracağımız tüm "50 Soruda…" kitaplarına, abonelik benzeri bir yolla ulaşabilecekleri bir sistem kurmaya çalışıyoruz. Bu sistemi geliştirdiğimizde, *Bilim ve Gelecek*'te duyurusunu yapacağız. "50 Soruda" kitaplarını nasıl daha fazla yaygınlaştırabileceğimiz hakkında da okurlarımızın görüşlerine ihtiyacımız var. "50 Soruda…" kitapları üzerine düşünün, okuyun, okutun, kütüphanenizin başvuru kitapları arasına katın. Gelin, Türkiye aydınlanmasına hep birlikte önemli bir katkı yapalım!..

‘50 Soruda ...’ yazarları, dizisi için neler söyledi?

50 Soruda Dizisi’nin ilk kitaplarını hazırlayan kimi yazarlarımıza şu soruları yönelttik: “Türkiye’de popüler bilim yayıncılığı alanına ilişkin neler düşünüyorsunuz? Yetersizlikler neler, önerileriniz var mı? Bu soru bağlamında, ‘50 Soruda...’ dizisine neler atfediyorsunuz? Dizi kapsamında yayımlanacak ‘50 Soruda ...’ kitabını hazırlarken nasıl bir yol izliyorsunuz? Konuyu popülerleştirmek için neler yapmayı düşünüyorsunuz? Potansiyel okurlarınıza söylemek ya da paylaşmak istediğiniz başka şeyler var mı? ‘50 Soruda...’ dizisinin yaygınlaştırılması için önerileriniz var mı?” Yazılı olarak ulaştırdıkları yanıtları sunuyoruz...

“50 Soruda...” Üniversitesi...

Afşar Timuçin

Doğrusunu isterseniz *popüler bilim yayıncılığı* sözü bana pek uygun görünmüyor. Ne olur bana kızmayın. Popülerlikle bilim yayıncılığının bir arada düşünülmesi olası değil. Bilimi popülerleştirmek yani halk işi yapmak, onu sulandırmak olur. “Popüler” sözünde her zaman bir tehlike vardır, bir yetersizlik, bir bilinç eksikliği vardır. Bu elbette sizin bu giriştiğiniz işin, bizim de katıldığımız bu çabanızın yanlış olduğu anlamına gelmez. Ancak bilim adamları konularını genel okuyucunun dikkatine açarken işi sulandırmamaya dikkat etmeli. Sorun bilgi sunma, insanların bilinçlenme istemine katkıda bulunma sorunudur. Önemli olan çok dikkatli olmak ve yanlış anlamalara yol açmayacak biçimde üretim yapmaktır. Yoksa insan kaş yapayım derken göz çıkarabilir.

Sizin bu girişiminizi çok anlamlı buluyorum, amaca ulaşmak için gerekli yollar iyi kullanılırsa çok iyi bir sonuç alınabilir. Türkiye’de insanların yaşamında bilimin, felsefenin ve sanatın büyük bir yer tuttuğunu söylemek zor. Sizin dergi çabanız da bu yüzden önemli. Dar alanlarda sıkışıp kalmamak, değişik alanlara açılmak, bilim-felsefe-sanat üçlüsünü bir bütün saymak koşuluyla, bu üç alanın hiçbirinden vazgeçmemek koşuluyla! Sorun elbette şiir yayımlamak sorunu değil. Ama bu alanların tümüne yetkin bir gözle ve derinden bakmak çok çok önemli. Bu yüzden sizin aşağıya inmeniz değil de bilincini geliştirmek isteyen insanın bir zahmet biraz yukarıya çıkması gerekiyor. Önemli olan bir şey de derin olacağım derken karanlıklara düşmemek. Bunu bir çeşit kitap ansiklopediciliği gibi düşünmek doğru olur. Bunun en iyi örneğini bildiğim kadarıyla Fransa’da *Que sais-je* dizisini hazırlayanlar yapıyor. Bir ara İstanbul’da benim de çalıştığım bir yayınevi *Que sais-je* çevirileriyle işin içine girmeye kalktı ama tutturamadı. Aslında tutturdu da beklediğini bulamadı. Fransa’da *Que sais-je* kitaplarını çıkaranlar yıllardır asla konuyu sulandırmıyor, genel insan bu kadarından anlar demiyorlar, ne var ki olabildiğince açık ve anlaşılır kitaplar veriyorlar. Çünkü bilincini geliştirmek isteyen kişinin de bazı sıkıntılara katlanması gerekir. Hiçbir şey havadan gelmez.

Hazırlayıcıların prof olmalarından çok bilgiye nesnel bakabilmeleri, yan tutarken bile yantutmaz bir anlayış içinde olabilmeleri çok önemli. Bilgi karşısında partizanlık yapanlar halkın bilincini bozarlar. Ben şimdi örneğin olumculuk yani pozitivizm konusunda bir yazı yazmaya kalksam ne yapmam ve ne yapmamam gerekir? Bana düşen bu anlayışı açıklamak mıdır yoksa yerin dibine batırmak mıdır? Bu konuyu örnek olarak seçerken gelişigüzel davranmadığımı anlamış olmalısınız. “Yalnız benim düşündüğüm doğrudur” anlayışı berbat bir anlayıştır. İnsanların kafalarını koşullama işini gazetelerimiz bol bol yapıyor, bari biz yapmayalım. Bunu derken her görüşe, hiçbir bilimsel karşılığı olmayan görüşlere de hak tanıyalım demek istemiyorum. Dürüst bilim adamı bilim alanı içinde partizanlık yapmaz. Seçimi duygusallıkların ötesinde çok iyi yapmak en iyi sonuçları getirecektir.

Türkiye’de bilimin boyu ne kadar ki bilim yayıncılığının genişliği ne kadar olsun. Üniversite öğretim üyelerinin yüzde kaçı kitap okuyordur sizce? Dişe dokunur tek bir kitap vermeden emekli olmuş öğretim üyelerinin sayısı kaçtır acaba? Siz bir hizmet anlayışıyla bu işe girmişsiniz. Dergicilik yaparken de, yağcılık olmasın, doğa hepimizi yaltaklanmacılıktan korusun, özveriyle iş yaptığınızı görüyoruz. Bu tür yayıncılığın yaygınlaşması için yüz kırk üniversitenin varlığı yetmez, şaka bir yana yüz kırk üniversite çok gelir. Üniversitelerimiz ne üretiyor ki? Çok iyi seçim yapmak zorunluluğu var. Çok iyi seçim yaptığımız zaman da elde kaç kalır?

- "50 Soruda…" dizisi, başarılı sürdürülebilirse elbette çok iyi bir tasarı! Konuları geniş tutmak, ilgiyi oldukça geniş alanlara yaymak önemlidir. Üniversitelerin hay u huy içinde boş bıraktığı o çok geniş yeri doldurmak gibi bir işi yükleniyorsunuz. Bir gün beş yüz kitaba çıkabilirseniz, içinde estetiğin, felsefenin, fiziğin, kimyanın, tarihin… yer aldığı büyük bir kitaplık oluşturabilirseniz on ya da elli tane üniversite açmış gibi olursunuz. Yüz kırk üniversiteden bir tek üniversite kurmak gibi bir şey olur bu. Ben göremem, çünkü finali oynuyorum, ama benim görmem ya da görmememem önemli değil. Önemli olan bu bilinç yetersizliği çeken ülkeye yardımcı olabilmektir. Aydınlanma bu işte.

- Kitabı oğlum Ali'yle hazırlıyoruz. Onun benden daha iyi bildiği konular var. O daha çok felsefe tarihiyle ilgili bölümleri yazıyor. Ben bir düşüncenin ortaya çıktığı toplumsal-siyasal-iktisadi yaşam koşullarına önem verdiğim için daha çok tarih anlatıyorum. Bizim aydınlarımızın bazıları Louis XIV'ü tanımadan, Kardinal Richelieu'yü tanımadan, Kardinal Mazarin'i tanımadan aydınlanma devinimini tanımaya kalktıkları için hoşlarına giden her düşünceyi aydınlanma sanıyorlar. Sorunu "Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler"e indirgemenin de bir anlamı yok. Konuyu popülerleştirmeye gelince, gerçekten öyle bir sorunumuz yok. Çünkü ben de oğlum da gündelik dille yazarız. "Arkadaşlarım güzel olduğumu söylerler" gibi, bizim arkadaşlarımız da yazdıklarımızın anlaşıldığını söylerler. Öte yandan örneğin Kant'ın *Noumenon*'unu dünyanın filozofları bir araya gelseler popülerleştiremezler. Her neyse! Ayrıca bizim okurlarımız var, olası okurlarımızla da bilvesile tanışmış olacağız ve onlara ne söyleyeceksek kitabımızla söyleyeceğiz. Bu arada sizden çok önemli bir ricam, kitaba adımı yazarken adımın önüne Prof. Dr. belirtenini koymamanızdır. Ben emekli bir öğretmenden başka bir şey değilim.

- Bazı yayımcıların yazara para ödememek niyetine ağlaştığına bakmayın, iyi kitap bal gibi satıyor. Ahlak diye bir şey kalmadı. İyi kitap kendini okutur. Bir de kötü kitap kendini okutur. Kötü kitapları bazı adamlar daha çıkmadan büyük yayın organlarında övmeye başlarlar. Hiç satmayan kitaptan da çok satan kitaptan da korkmak gerekir. Aydınlanma kitabını bir batında elli bin kişiye sattığınızı düşünün, Türkiye aldı başını gidiyor demektir. Sizler daha iyi bilirsiniz, çok satan kitap değil sürekli satan kitap önemlidir. Bir kitap çıkarıp hiç satamayınca ömründe kitap okumamış adama bile onu imzalayan kişilerin çabası boşunadır. Emekleriniz yerde kalmaz. Yeter ki bizler "iyi kitap" yapmış olalım. Rasgele! Ali de işbu yazıyı okudu ve imzaladı.

'50 Soruda... dizisinin ileri dönük büyük bir potansiyeli var'

Prof. Dr. Tekin Dereli

Koç Üniversitesi Fizik Bölümü Öğretim Üyesi ve TÜBA Konsey Üyesi

Türkiye'de bilim dergilerine ve anlaşılabilir yazılmış bilim kitaplarına büyük ilgi var. Ancak popüler bilim yayıncılığında alınacak daha çok yol bulunduğunu düşünüyorum. Bu konuda en kapsamlı girişimlerden birisini 1990'lı yıllardan beri yürüten TÜBİTAK'tır. 1993-2000 arasında bu atılımda görev almış bulunmam çok önemsediğim bir etkinliktir. Uzun döneme yayılan ve yapılandırılmış bir plan çerçevesinde kalıcı bilimsel eserler üretmenin kolay bir iş olmadığının farkındayım.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı'nın "50 Soruda" dizisinin doğru yönde atılmış bir adım olduğunu düşünüyorum. Bu nedenle dizide yayımlanması için "Kuantum Kuramı ve Nanoteknoloji" başlıklı bir kitap hazırlamayı eşimle beraber kabul ettik. Ben halen Koç Üniversitesi'nde kuantum mekaniği derslerini veriyorum ve uzun yıllardır konuyu popüler konferanslar vererek ve yazılar yazarak tanıtmaya gayret etmekteyim. Eşim Gülay Dereli, nanoteknoloji konularında araştırmalar yapmaktadır ve son beş yıldır öğretim üyesi bulunduğu Yıldız Teknik Üniversitesi'nde çok ilgi gören bir "Nanoteknolojiye Giriş" dersi vermektedir. Nanoteknoloji deyince 1 nanometre = 10^{-9} metre boyutlarındaki atom ve moleküllerle tek tek oynanabilen yeni teknolojiler anlaşılmalıdır. Nanoteknolojinin farklılığı, bu kadar küçük boyutlarda kuantum fiziğinin alışılmadık yasalarının geçerli olmasından kaynaklanır. Bunu iyi vurgulayabilmek için, "50 Soruda Kuantum Kuramı ve Nanoteknoloj" kitabını eşimle birlikte hazırlamayı düşündük. Teknik ayrıntılara girmeden, mümkün olduğunca formül yazmaktan kaçınarak anlaşılabilir bir metin hazırlamak istiyoruz.

Kanımızca "50 Soruda" dizisinin ileri dönük büyük bir potansiyeli var. Dizinin geleceğe dönük bilimsel konulara odaklanabilmesi için konuların seçimi kritik önem taşıyor. Birinci yıl yayımlanması planlanan kitapların listesinin bu bakımdan dikkatle hazırlanmış olduğunu görmekteyim. Önümüzdeki senelerde 3-4 kişilik bir seçkici danışman kurulu oluşturarak yol haritası çizmekte, fikir almanın da sizlere bu diziyi daha ilerilere taşımakta yardımcı olabileceğini düşünüyorum.

‘Evrenbilim ve gökbilime ilgi uyandırabilirsem ne mutlu bana!’

Prof. Dr. Metin Hotinli
İÜ Astronomi Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

Ülkemizde, bilim yayıncılığında, gelişmiş ülkelerdeki yayın hacmi ve kalitesine göre çok yetersiz olmakla birlikte, kendi geçmişimizle kıyaslandığında, iyimserlik uyandıracak bir gelişme olduğu yadsınamaz. Bu alanda, sadece çeviri ile yetinmeyip, ülkemizdeki ortalama okuyucu kitlesinin kültür düzeyini de göz önüne alarak hazırlanmış telif eserlere gereksinim olduğu kanısındayım.

- Gelişmiş teknik iletişim araçlarının sağladığı olanaklarla bilgiye kolayca ulaşılabildiği için, çağımıza, bilindiği gibi, “bilgi çağı” denilmektedir. Ancak, her teknik gelişimin isabetli uygulamaları olduğu gibi, bilinçsizce kullanıldığında, olumsuz sonuçları da bulunmaktadır. Günümüzde, çevre kirlenmesine benzer bir “bilgi kirlenmesi” yaşamaktayız. Bu bakımdan, ciddi kurumlarca, geleneksel yöntemlerle üretilen güvenilir yayınlara hâlâ büyük ölçüde gereksinim vardır. Başlattığınız yayın dizisinin çok isabetli olduğu kanısındayım ve sizi kutluyorum. Sunduğunuz listede, evrim konusuna değinen birkaç kitap ayırmış olmanız da, evrim kuramına karşı büyük bir safsata kampanyasının başlatıldığı ülkemizde ayrıca övgüye değer bir seçimdir.

- Bilimi popülerleştirirken, çok eski bir geçmişi olan astronomi (gökbilim) ve kozmoloji (evrenbilim) alanında, konuya tarihsel perspektif açısından bakılmasında yarar olduğu kanısındayım. Bu nedenle, 50 Soruda Büyük Patlama Kuramı kitabında, büyük patlama (Big-Bang) kuramına balıklama dalmadan, bugünkü duruma nasıl gelindiğini açıklamaya çalışan kısa bir giriş yapmak düşüncesindeyim. Olası okuyucu kitlesinin, konunun profesyonelleri olmayıp, genel kültürünü genişletmek isteyen meraklı kimseler olduğu varsayımından hareketle ve Voltaire’in ünlü “Can sıkmanın sırrı, her şeyi anlatmaya kalkışmakta yatar” uyarısını da göz önünde bulundurarak, fazla teknik ayrıntıya girmeden, genel bir çerçeve çizmeye çalışacağım. Anlatımın genel akışını kesintiye uğratmamak için, metin içerisine konmamış olan bazı matematiksel ve fiziksel formüller, gerekirse kitabın sonuna ek olarak ilave edilebilir. Okuyucuda gökbilim ve evrenbilime karşı ilgi uyandırabilirsem, ne mutlu bana.-”50 Soruda…” dizisinin yaygınlaşabilmesi için, amacın bir genel kültür hizmeti olduğu göz önünde bulundurularak, kitapların elden geldiğince kolay okunabilir yazılmasının faydalı olacağı kanısındayım.

“Aydınlanma karşıtlarına karşı” savunma

Prof. Dr. Yaman Örs

Bilim ve Gelecek dergisinin değerli ve çalışkan yöneticilerini bu bağlamda içten kutlamamız gerekir. Türkçede ve belli başlı dillerde “100 Soruda” başlığıyla ya da daha başka başlıklarla bu tür “bilgi dizilerinin” yayımlandığını biliyoruz. Ülkemizde özellikle lise (ve üniversite) öğrencileri ile meraklı aydın okuyucuya yönelik olarak değişik konularda öz ya da çekirdek bilgi verecek bir dizinin; bu konularda onları aydınlatacak belli oylumlardaki kitapları içeren böyle bir dizinin gündeme getirilmesi, kanımca çok yerindedir. Bir bakıma böyle bir atılımın, “Aydınlanma karşıtlarına karşı” aydınlanmanın, bilimin, çağdaş bilginin, eleştirel düşüncenin savunulması olarak yorumlanabileceğini düşünüyorum. Burada soru sayısının “50” olmasının, bunları yanıtlayacak yazarlarla onların okuyucuları açısından da nicelik olarak “gerekli ve yeter” olacağı kanısındayım.

İlk yıl yayımlanması düşünülen konular bence uygun bir biçimde seçilmişlerdir. Bunların bir bölümünün değerli yazarlarını da tanımaktayım. Dizinin yapıtlarının yayımlanmadan önce ya da yayımlandıklarında dergimiz tarafından tanıtılmaları kuşkusuz önemlidir. Yayımlandıktan sonra değişik kesimlerden değerli yorumcularımız, yerine göre ilgili uzmanlarımız tarafından onların “eleştirel değerlendirilmelerinin” yapılması ise çok önemlidir. Bu amaçla gazetelerin kitap eklerinin, ilgili dergilerin kitap köşelerinin burada önde gelen bir yerlerinin bulunduğu açıktır. Bu arada, görsel yayıncılık da yayıncılarımız tarafından kaçınılmaz olarak gündeme getirilecektir diye düşünüyorum.

Ben kendi adıma dizi için şu ek konuları önerebilirim: Sanat ve dalları, değişik spor dalları, temel bilim alanları, eğitim, briç, satranç, dilbilim, Türkçe, ekinç (“kültür”), tarih, hukuk... İleride belki kendimin de, sorularını yanıtlayabileceğim bir konuda / alanda bir ürünle bu diziye doğrudan katkımın bulunabileceğini umuyor, arkadaşlarıma içten başarılar diliyorum.

‘Türkiyeli popüler bilim yazarlarını teşvik etmelisiniz’

Prof. Dr. Mehmet Sakınç
İTÜ Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü

Ülkemizde popüler bilim anlayışıyla yazılan eserler ne yazık ki çok az. Genelde yurtdışından getirilen ve yayın hakları alınan popüler bilim eserleri dilimize tercüme ediliyor. Bu yol ülkemizde bu konudaki çalışmalara bir yerde darbe vuruyor. Bu nedenle de toplumun anlayacağı biçimde bilimi halka aktarmadaki çabalar yetersiz kalıyor. Bunun önlemi ise popüler bilim yazarlığına kişileri, özellikle de üniversitedeki öğrencileri özendirmekten geçiyor. Bu konuda bazı çabalar önemli olabilir; örneğin Bilim ve Gelecek dergisi bu konuda özendirici yarışmalar düzenleyebilir. Dereceye girenlere özendirici ödül olarak örneğin sürekli dergi aboneliği ve de yazarlık yapma gibi fırsatlar verilebilir. Popüler bilim yazarlığı oldukça zor bir uğraş, bilimsel bilginizi halkın anlayacağı bir şekilde yazmak zorundasınız. Çok popüler yazarsanız, bilgi eksik kalır; çok bilimsel yazarsanız da, kimse bir şey anlamaz. Bu çalışmalar bir yerde zaman alıcı uğraşlar, ama bir o kadar da zevkli. İşin güzel yanını ön plana çıkartır veya özendirici hale getirirseniz, başarı kendiliğinden oluşacaktır. Başka önemli bir konu da kullanılan dildir. Bu çalışmanın can damarıdır. Cümlelerin anlaşılır olması için, fazla devrik cümlelerden kaçınmak gerekir. Özellikle de yazının sürekli okunabilir olması, dilbilgisi açısından iyi değerlendirilmesi gerektirecektir. Bu koşullar yerine geldiğinde popüler bilim yazıları ancak bir anlam kazanabilecektir.

- Bilim ve Gelecek dergisinin hazırlayacağı 50 soru ve cevaplı ve olduğunca kapsamlı, genelde temel bilgi içerikli kitaplar dizisi, kendi konusunda düşünüldüğünde, belki de bir ilk olacak. Bu nedenle kitapları hazırlayanların bu konuya dikkatle eğilmeleri gerekir. Sorular ve cevaplar çok dikkatli seçilmeli ve üzerinde çalışılmalı diye düşünüyorum.

- 50 Soruda dizisinin yaygınlaştırılması çok iyi olacaktır. Dizinin devam kitaplarında, daha özel konulara değinebilir. Örneğin, “50 Soruda Evrimde Geçiş Türleri” gibi, ya da “50 Soruda İstanbul Depremleri” gibi. Konular özelleştikçe okur ilgisi de artacaktır. Bu dizilerin yapılabilmesi için konunun uzmanlarının da dikkatli seçilmesi gerekecektir. Konuyu bilenlerin akademik niteliklerinin üstün olması gerekir. İnternet kullanılarak elde edilen bilgiler bir yere kadar kullanılabilinir, ama konuyu yazanların araştırmalarının da bu yönde olması gerekir.

- Yerin evrimi çok kapsamlı bir konu. 4,5 milyar yıldan günümüze kadar geçen yerle ilgili süreçler ve zaman dizisi çok çeşitli. Toplumun buradaki konuları anlayabilmesi için, soruları ve yanıtlarını bilgiden fedakârlık yapmadan hazırlamak gerekiyor. “50 Soruda Yerin Evrimi” kitabında yer verdiğim sorular, bazen tek soru şeklinde veya birkaç sorudan da oluşabiliyor. Cevapların her biri de buna göre düzenleniyor. Buradaki düzen bir zaman çizelgesi içinde ele alınıyor ve değerlendiriliyor. Evrim denilince akla mutlaka zaman gelmeli. Çünkü evrimin temelinde bir tarih ve zaman yatar. O nedenle 50 sorunun tamamının iyi anlaşılabilmesi için zaman kavramının iyi değerlendirilmesi gerekir. Çalışmada sorular ve bunların içerikleri bu kavrama göre düzenlenmelidir ki, anlaşılır olabilsin.

‘Ortaöğretim ve lise fen öğretmenlerine tanıtılmalı’

Prof. Dr. Ömür Akyüz
Yeditepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dekanı

Aslında popüler bilim yayıncılığı alanında epeyce çaba var, ama yazılanlar ya da çeviriler kimi zaman gelişigüzel oluyor. Hatta bazen uzmanlar bile boşluyor gibi. Bu gibi kitaplar lise düzeyindeki okuyucuyu hedeflemeli, ama lise öğrencileri ÖSS’den başını kaldıramıyor ki! Genel okuyucu ise daha çok “ezoterik” şeyleri yeğliyor. Şimdi “50 soruda Marduk ve 2012 Kıyameti” diye bir şey yazılsa, herhalde yok satar.

- 50 Soruda dizisi girişiminiz, tabii ki yerinde bir çaba, umarım “50 soruda” adı daha çekici yapar.

- 50 Soruda Görelilik Kuramları’nın yazımını üstlendiğim bölümlerinin, elimden geldiği kadar hiç matematik içermemesine uğraşıyorum. Steve Hawking bile ünlü kitabında “Her formül okuyucuyu uzaklaştırır” diyor. Öte yandan Richard Feynman ise yıllar önce çevirdiğim KEDİ (QED) adlı kitabında “Popülerleştirirken gerekli basitliği çarpıtmaya götürmemek gerekir” diyor. Tabii biraz bilim tarihinden dedikodu, anekdot vb. eklenebilirse daha ilgi çekici yapılabilir. Umarım başarabilirim.

- Ortaokul ve lise fen öğretmenlerine dizinin ciddi bir tanıtım yapılabilir. Ama bu dediklerim, yıllardır rastladıklarıma sorarım, Bilim-Teknik dergisini bile her ay alıp okumuyor. Belki de sorun buradan başlıyor.

Deprem hakkında merak edilen sorulara, açık, anlaşılır ve güvenilir yanıtlar

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan
İTÜ Maden Fak. Jeofizik Müh. Bölümü Öğretim Üyesi

Türkiye'de popüler bilim yayıncılığının durumu sorusunun cevabını ben de çok merak ediyorum. Bu konuda sayısal bir istatistik vermem olanaksız. Son yıllarda bazı popüler bilim dergilerinin çıkma girişimlerini görüyorum, ama satışlar ne durumda bilmiyorum. Sanırım diğer ülkelerdeki istatistikleri de bilmek ve karşılaştırmak gerekiyor. Ancak arzulanan durumda olduğumuzu sanmıyorum. Lise ve üniversite öğrencilerinin büyük bir çoğunluğunun internet üzerinde dolaştığı anlaşılıyor, ancak bu ortamlarda ne kadar "popüler bilim" konularına bakıyorlar, bilmiyorum. Bence bir araştırma konusu.

- "50 Soruda…" dizisine ilgi duyulacağını, ancak çok-satar olacağını sanmıyorum. Eğer sponsor bulunup ucuz satılabilirse, okullara, üniversitelere, gençlerin (tabii diğer yaş gruplarının da) alışveriş yaptıkları yerlerde düşük fiyatla ya da sponsor desteğiyle bedava dağıtılırsa, çok sayıda insan tarafından okunma şansı olabilir.

- "50 Soruda Deprem" kitabının içereceği soruları belirlerken, daha önce yaptığım konferanslarda dinleyicilerden gelen ve lise ve üniversite öğrencilerinden topladığım soruları dikkate aldım, ayrıca depremle ilgili ulusal ve uluslararası merkezlerin web sayfalarında halkı aydınlatmak için düzenledikleri soru ve yanıt sayfalarından yararlandım.

Doğanın en korkutucu ve tahrip edici olaylarından biri, büyük depremler ve onun neden olduğu korkunç sonuçlarıdır. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun ülkeler büyük ekonomik kayıplarla karşılaşabilmektedir. Türkiye'nin 1991-2005 arasında tüm doğal afetlerden dolayı kaybı 21,5 milyar ABD dolarıdır. Bu miktarla Dünyada 11. sıradayız. ABD 365 milyar dolar, Japonya 209 milyar dolar, Çin 172 milyar dolarlık zarara uğramıştır.

Nüfusun yoğun olduğu yerlerdeki depremler çok sayıda insanın ölümüne ve yaralanmasına ve aynı zamanda büyük ekonomik kayıplara yol açabilmektedir. Deprem tehlikesinin belirlenmesi ve bu tehlikeyi azaltacak planlar ve uygulamalarla depremin neden olacağı ölümler, yaralanmalar ve maddi kayıplar azaltılabilir.

1980-2009 yılları arasında ülkemizde oluşan 34 hasar yapıcı deprem nedeniyle 20.495 kişi yaşamını yitirmiş, 5.900.000 kişi doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmiştir. Buna göre her olası hasar yapıcı deprem başına ortalama 603 kişi ölmektedir. (http://www.emdat.be)

"50 Soruda Deprem" kitabında, depremle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili, en çok merak edilen konulara yönelik açıklamalara yer vereceğim. Doğaldır ki, jeofizik, jeoloji, inşaat mühendisliği, mimarlık ve şehir plancılığını gibi birçok bilim dalını ilgilendiren ve böylesine kapsamlı bir konuda 50 soruyla yetinmek zordur. Ancak kitapta, depremle ilgili bugüne kadar merak edilen, ancak bilimsel dayanakları konusunda şüphe duyulan ve kafa karışıklığı yaratan konuları daha açık, anlaşılır ve güven duyulacak açıklamalarla ele almaya çalıştım.

- "50 Soruda…" dizisinin yaygınlaştırılabilmesi için, bence konu sayısı arttırılabilir. Aslında alt bilim dalları ve teknolojiye yönelik ve günceli işgal eden ve çok tartışılan konuları (örn. GDO ve H1N1 gribi gibi) hızla yazıp sunmak seçenek olabilir. Yukarıda değindiğim yaklaşımlarla (örn. sponsor ve finansal destek katkısıyla çok düşük fiyattan satış) daha fazla okuyucu kitlesi yaratılabilir.

'Dizi, bilimsel bulguları çarpıtanlara yanıt olacak...'

Prof. Dr. Metin Özbek
Hacettepe Ünv. Antropoloji Bölüm Başkanı

İnsanların popüler bilim çerçevesindeki yayınları takip etmesini bekleyebilmemiz için öncelikle bilimin ve bilimsel anlayışın, eğitim sistemi içerisinde her türlü dogmatik düşünce ve ideolojiden arındırılmış bir şekilde işlenmesi gerekir. Bilim insanlarının bu çerçevede devlet kurumları tarafından hiç de cesaretlendirilmediği ortadadır. Popüler bilim alanındaki çeşitli yayınların uygun fiyat ile her kesimden vatandaşa ulaştırılması ve her yerde rahatça satışa sunulabilmesi çok önem arz etmektedir.

- Kendi çıkarları doğrultusunda bilimsel bulguları çarpıtarak kamuoyunu meşgul eden zihniyetlerin karşısında, "50 soruda" dizisi türü aydınlatıcı yayınların artan bir ivme ile her tür güçlüğe göğüs gererek devam etmesini diliyorum. Bilimsel bulguları çarpıtan zihniyetler, devletin eğitim ve öğretim politikasının bilimsel anlayışla oluşturulamamasından doğan boşluktan faydalanmaktadır ve toplumun bir kesiminin bilimsel anlayışı içselleştirememiş olması nedeniyle bu zihniyet tara-

Bilimdışı yayın seline karşı duracak bir nitelik ve nicelik...

Alâeddin Şenel

Türkiye'de popüler bilim yayımcılığının, gazete, dergi ve kitap olmak üzere üç alanından gazetelerde ("buluşlar", "ilaçlar" gibi), bilim haberleri dışındaki konularda bilimsel bilgi birikmesine ve yayılmasına katkıda bulunan yazıların yeterli nitelikte ve nicelikte olduğunu düşünmüyorum. Yayımlanan yazıların da önemli bir bölümünün "magazin bilimi" denebilecek düzeyleri aşmadığı söylenebilir. Söz konusu yazılarda "bilim" diye "sahte bilim", bilimdışı açıklamalar, bilgi ile bilimi, bilim ile "ilim"i (bilim ile dini) karıştırma ve din ile bilimi uzlaştırma gibi eğilimler görülüyor. Aralarında özel girişim ve devlet destekli "yönlendirici" yazılar da az değil. Bunlar bilimi yaymaları şöyle dursun, bilim kavramını bulandırıcı, bilimsel düşünüşü çarpıtıcı sonuçlar doğurmakta. Bilim ekleri veren, bilim sayfaları ayıran gazetelerse çok az.

Hem bu tür yazıların eleştirildiği, hem de gazetelerde (ve dergilerde) popüler bilim yazıları yazanların yeterli bilimsel birikime ve perspektife ulaşabilmelerine yardımcı olacak türden popüler bilim yayınlarına gereksinim (duyulmasa da) var. "Duyulmasa da" dedim, çünkü bu gereksinmelerini internette arayanlar çok ve giderek çoğalacak. Bu yolda yabancı dil bilenlerin ve bilmeyenlerin farklı sorunlarla karşılaştıkları ve söz konusu sorunlar göze alınmalı.

Popüler bilim kitaplarından önce dergilere gelince, yeterli yayının bulunduğu kanısındayım. Popüler bilim kitaplarıyla ilgili bilgilerim doğrusu sınırlı. Bu alanda eski bilgilerimle yetinerek, yeni okumalar yapmaktan çok yazmaktan ve konuşmaktan onları izlemeye bile yeterli zaman ayıramamaktayım.

Ancak popüler din ve (astroloji gibi) metafizik içine konabilecek konularda sel gibi yayın etkinliği var. Bu yayınların çağdaş bilimsel eğitimle yetişmesi gereken gençlerin kafalarında yarattığı yıkımı ve bulanıklığı giderme hedefine yönelik yayınlar hazırlamanın, satmanın, dağıtmanın toplumumuz için yaşamsal bir önem taşıdığı kanısındayım. Dolayısıyla yeni popüler bilim kitaplarının söz konusu boşluğu dolduracak nitelikte olması gerek.

Çeşitli üniversitelerde ve çeşitli bilim dallarında, bilim adına bilimdışı bilgileri yayanların yazıp söylediklerinin bir biçimde izlenip, ortak savlarının saptanıp, bu konularda çağdaş bilimlerin bulgularına ve vargılarına dayanan, onları aktarıp yayacak ve ilgili konularda yeni düşünce ve yöntemler üretecek yapıtlar yayımlanmalı.

- Yayımlanması düşünülen yapıtlarda, "şu anda" demek varken "şu an itibariyle" gibi eski dil alışkanlıklarının (bilerek, bilmeyerek) yeniden üretilmemesi için yazarların uyarılması, yazılarının redaksiyondan geçirilmesi, yayımlanmadan (yazarın da oluru alınarak) bir meslektaşınca okunması, hatta basılacak kitaplarda kullanılması uygun olacak ortak bilimsel kavramların saptanmasına yardımcı olacak bir kurulun oluşturulması iyi olur derim.

- Bu yılın kitapları arasında yer alan benim editörlüğünü yapacağım "50 soruda bilim ve bilimsel yöntem" kitabının hazırlanmasında izlenecek yolu birlikte saptayacağız. Bence bu yılın konuları arasına "biyoteknoloji" de konulmalıydı. Gelecek yıl için ise "iletişim kuramları ve teknoloji" ile "bilim ve ideoloji" düşünülmeli.

fından üretilen yayınlar maalesef rağbet görmektedir.

Temel bilim dallarında, ilk ve ortaöğretim kurumlarına yönelik olarak, özellikle Milli Eğitim Bakanlığı öncülüğünde, bilimsel anlayış içerisinde hazırlanacak eserlerin yayın ve dağıtımının desteklenmesi gerekir; ayrıca uzun vadede, eğitim programları bilimsel anlayışı yansıtacak şekilde olmalı ve öğrencilerin, işledikleri konuları sorgulamalarının, ezberciliğe kaçmadan konunun özünü kavramalarının ve bilimsel düşünceyi kullanmalarının sağlanması hedeflenmelidir. Ancak bu şekilde zaman içinde popüler bilim yayınlarını takip edecek altyapıya sahip okuyuculara toplumsal ölçekte kavuşmuş oluruz.

Hazırlıklarını yürüttüğüm "50 Soruda İnsanın Tarihöncesi Evrimi" adlı kitabı, her kesimden insanın kolayca anlayabileceği düzeye getirmeyi, bilimsel araştırmaların bize sağladığı bilgileri mümkün olduğunca sadeleştirmeyi, ayrıntılardan ayırmayı ve günlük yaşamda kullandığımız dille okuyucuya aktarmayı amaçladım. Karanlık olarak algılanan tarihöncesi çağların derinliklerine gömülüp gitmiş atalarımızın dünyalarını okuyucuya aktarırken, geleceğimizi daha iyi kurgulamak için uzak geçmişimizin de göz ardı edilmemesinin önemli olduğuna dikkat çekmek istedim.

‘İyi popüler bilim kitabının iki özelliği olmalı: Güvenilirlik ve anlaşılırlık’

Yard. Doç. Dr. İbrahim Semiz
Boğaziçi Ünv. Fizik Bölümü

Açıkçası epeydir pek popüler bilim okuyamıyorum. Ama görebildiğim kadarıyla bu alanda TÜBİTAK Yayınları’nın ağırlığı vardı. Bunun en önemli sebebi, herhalde hem okuyucuya güven verme konusunda (en azından son zamanlara kadar) avantajlı olmaları, hem de bir kamu kuruluşu olarak sahip oldukları mali üstünlük olsa gerek.

İyi bir popüler bilim eserinin sahip olması gereken iki özellikten biri, bence güvenilirliktir. Her konuda her görüşün cirit attığı ve dile getirildiği günümüzde, satın almak için paramızı, okumak için zamanımızı ve kafa emeğimizi vereceğimiz kitabın en azından, bir şarlatan tarafından yazılmadığından emin olmak isteriz. Maalesef bunları ayırt etmek bile her zaman kolay olmayabiliyor; zaten bilmediğimiz bir konuyu öğrenmek, anlamak için popüler bilim okumaz mıyız?

Yazarın konusunda yetkin olması, hem ikinci gerekli özellik olan anlaşılırlık konusunda yardımcı olur, hem de bizim bu yetkinliği algılamamız, gerekebilecek kafa emeği için bize motivasyon verir. Bu emek gerekli olabilir, çünkü “bilime giden bir kral yolu yoktur.”

Peki bu güvenilirlik -daha da önemlisi, bizim bunu algılamamız- nasıl sağlanır? Galiba bunun en kestirme yolu, akademik unvan. Şöyle güzel bir “prof. dr.” veya benzeri bir ibare ya da arka kapakta yazarın filanca meşhur üniversitede doktora yapmış olduğunu filan da içeren kısa bir özgeçmişi, epey iş görür.

Bir de “güven transferi” diyebileceğimiz bir olgu var. Bir yazar eğer beş-altı ya da daha fazla kitap yazmışsa ve biz bunların birkaçını okuyup, beğenip, güvenmişsek, yeni bir kitabını da endişe etmeden alır ve okuyabiliriz. Ya da uzun soluklu bir dizi halinde yayımlanan kitaplar varsa ve biz bu diziden çeşitli kitapları okuyup beğendiysek, dizinin konusu ilgimizi çeken yeni bir kitabına da -yazarını tanımasak da- güveniriz. Çünkü biz artık o dizinin organizatörlerine güvenmişizdir. TÜBİTAK Yayınları’nın en büyük avantajı bence budur; popüler bilim alanında en uzun bulunanlardan biri ve en hacimlisi olmak sayesinde, belli bir standart beklentisi oluşturmuştur.

İyi bir popüler bilim eserinin sahip olması gereken diğer önemli özellik ise, bence anlaşılırlıktır. Yani okuyucunun bilimci olmadığı, bilim/mühendislik öğrencisi bile olması gerekmediği göz önüne alınmalıdır tabii ki. Bu da, mümkün olduğu kadar, jargon kullanmamakla ve gereksiz ayrıntıdan kaçınmakla olur. Hangi jargon ya da ayrıntının gereksiz, hangisinin elzem olduğunu tam olarak ayırt etmek ise, konuda çok yetkin olmakla olur, bu bakımdan yetkinlik, anlaşılırlığa katkıda bulunur.

Özellikle fizikte, jargonun bir altkümesi de denklemlerdir. Hawking, kendisine “kitaba konacak her denklemin, satışları yarıya indireceği” uyarısının yapıldığını yazar. Ancak, onların bile anlaşılırlığı arttırdığı durumlar vardır. Bazen biraz daha fazla matematik, konuyu epeyce basitleştirebilir. Dediğim gibi sorun, bu ayrımı yapabilmektedir. Bu arada Einstein’ın “mümkün olduğu kadar basitleştirelim, ama daha fazla değil” dediğini de hatırlatayım.

Son olarak, bilimciler -hukukçular gibi- objektif olmak adına, kuru bir üslupla yazmaya alışmışlardır; ancak, bu ortalama okuyucuya itici gelebilir; yazarları ve çevirmenlerinin çoğu akademisyen olan TÜBİTAK Yayınları’nda bu izlenimi biraz aldım. Popüler bilim eserlerinde bence üslup da değiştirilip, daha “rahat” bir üslup kullanılmalıdır, Einstein’ın uyarısına paralel olarak fazla basitleştirmeden ya da gereksiz genellemelerden kaçınmak şartıyla.

- “50 Soruda…” dizisinin yazarları, güvenilirlik özelliğini sağlayacak gibi görünüyor. Soru-cevap formatının da üslubun daha rahat olmasına, dolayısıyla anlaşılırlık özelliğine katkıda bulunacağını; özellikle günümüzün internetle büyüyen FAQ/SSS (sık sorulan sorular) dosyalarına alışık gençlerine hitap edeceğini düşünüyorum. Tabii bu konuda editörlere de büyük görev düşüyor.

- “50 Soruda Görelilik Kuramları” kitabında üstlendiğim bölümleri hazırlarken, fikirleri, kavramları bana doğal geldiği gibi, bana doğal gelen sırayla sunmayı düşünüyorum. Soru-cevap formatı bizim konumuza özellikle uygun gibi sanki; hangi kavramın hangi soruyu cevaplandırdığını daha net anlatmamızı sağlayacak.

Görelilik, herhalde üzerine en çok popüler bilim yazılan konudur [belki de bu yüzden, “crackpot”lar da (kendisini bilimci zanneden ama olmayan kişi) en çok bu konuya musallat olur], dolayısıyla bizim hazırlayacağımız kitabın, okurun görelilikle ilgili okuduğu ilk kitap olma olasılığı düşüktür. Bu yüzden, standart örnekleri mümkün olduğu kadar kullanmamayı, bana daha doğal gelen örneklerle meramımı anlatmaya çalışmayı düşünüyorum.

Tabii ki genel görelilikte çok yoğun matematik var, hatta ne kadar yoğun olduğunun da bazı ölçütlerini vereceğim, ama ana fikir ve kavram-

lar, çok az matematikle aktarılabilir. Birçok yerde, iyi seçilmiş grafikler çok şey anlatabiliyor. Amerikalıların dediği gibi, "Bir resim, bin kelimeye bedeldir."

Yukarıda dediğim gibi, güvenilirlik ve anlaşılırlık sağlanırsa, kitapların okunacağına inanıyorum. Güvenilirliğin bir kısmı yazarlardan gelecek (bu yüzden arka kapakta yazar tanıtımı önemli olabilir), bir kısmı da süreklilik ve tutarlılıkla sağlanacaktır. Yani dizi uzun sürer ya da yayınevinin ürünleri kolay tanınabilir şekilde sunulursa, "başarısız" kitaplar olsa da, başarılı olacak olanlar, kendilerinden sonrakileri de sürükleyebilir. Anlaşılırlık ise, yazarlar ve editörlerin etkileşimiyle sağlanmaya çalışılmalıdır. "Başarılı" kitaplar, sonraki yazarlara örnek gösterilebilir.

'Dizi geleceğin bilim yazarlarını yetiştirebilir...'

Prof. Dr. Haluk Ertan

Türk Biyologlar Derneği Üyesi

Günümüzde birçok kişi artık modasının geçtiğini düşünse de, ben hâlâ, bilimcinin aydınlanmanın en önemli güçlerinden biri olduğuna inananlardanım.

Birinci Dünya Savaşı sonrası sermaye sahipleri ve hükümetlerin bilimsel bilginin ekonomik değerini daha iyi algılamasından sonra, bilimcinin tarihten gelen karizmatik konumu süratle değişti. Araştırma ve bilgi üretmek için, geçmişte olduğundan daha büyük miktarda paraya, daha gelişmiş laboratuvarlara ve bilgi kaynaklarına gereksinim oldu. Deyim yerindeyse, parayı verenin düdüğü çaldığı günler gelmişti. Bilim, doğa felsefesinin bir parçası değildi artık. Bilimsel yöntemin katı kuralları, yaratıcı düşünceye yeni bir elbise biçmişti. Bunlarla bağlantılı olarak akademik değerlerde de değişmeler oldu. Üniversiteler yeni bir yapılanmaya girdi. Din ve devlet kurumlarınınkine alternatif eğitim ve araştırma birimleri açıldı. Bilimin patronları daha da çeşitlenmişti. Bu arada her şey gibi kitle iletişim araçlarının patronları da değişti ve bunlar bilgilendirmeden öte bir propaganda aracına dönüştüler. Ne yazık ki bu güçlü kurumların halkın yararına hizmetleri çok kısa sürdü.

Son 70-80 yılda tüm bunlar olurken, son 200 yılın büyük sorusuna bir yanıt verilmesi gerekiyordu: 18. yüzyılın başında ivme kazanan halkın aydınlanması mücadelesi kimler tarafından ve nasıl sürdürülecekti? Evrende, doğada, yaşamda olan bitenleri insanlara kim anlatacaktı? Doğanın dayandığı yalın gerçekler

yani bilimsel gerçekler büyük topluluklara nasıl iletilecekti?

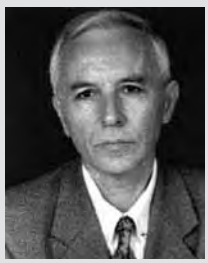
Önümüzdeki diğer soru: İnsanlığın dürüst ve cesaretli felsefecilere ve bilimcilere hâlâ gereksinimi var mı? Bence var! Aydınlanmanın aksamaması gerekiyor. Halkın bilime yabancılaşması, onun doğaüstü güçlere daha fazla sarılmasına ve sonuçta daha fazla sömürülüp, acı çekmesine neden oluyor. Ben aydınlanma yolunda hâlâ şairlere, bilimcilere, sanatçılara, öğretmenlere ve felsefecilere inanıyorum. Diğerlerinden fazla bir umudumun olmadığını söyleyebilirim.

Büyük çoğunluğa ulaşmak, gençliğe seslenmek için, kürsülerde konuşma yapma ve kitap yazma dışında elde fazla bir şey kalmadı artık. Fakat ne yazık ki kitapların da devri kapanıyor kanımca. Önce aydınlanmanın büyük bilgi kaynağı olan ansiklopediler öldü. Artık o güzelim, devasa ciltleri göremiyoruz etrafımızda. Onlar yerine şimdilik bu diziler geçti. Bizler kitap yazma hazzını tadacak son kuşaklardan biriyiz belki de. Bu fırsatın böyle bir hoşluğu da var.

Bana gönderdiğiniz "50 Soruda… " dizisinin ilk yıl kitaplarının başlıklarına baktığımda içim açıldı. Fakat yıllar önce Fethi Naci yönetimindeki Gerçek Yayınları'nın "100 Soruda" dizisinin yakaladığı büyük başarıyı bu dizinin yakalama olasılığı konusunda şüpheliyim. Çünkü bugünün okurları oldukça farklı. Bilim, çok farklı yönlerden gelen büyük bir saldırı altında ve yükselen değerler arasında yer almıyor. Ama her şeye karşın, böyle bir dizinin gerekliliği konusunda, hiçbir şüphem yok. Gerçeği arayan insanların yanında olunması gerekiyor.

Geçmişte birçoğumuzun kültürel gelişiminde büyük etkisi olan efsane "100 Soruda" kitaplarının devamı niteliğindeki bu dizinin yazarlarından biri olacağımı o günlerde kimsenin söyleyebileceğini sanmıyorum. Ama zaman çabuk geçiyor ve şimdi kültür kalemini taşıma görevi bizde. Çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin aydınlık yüzünü temsil eden yazarlarınızın yaratacağı eserlerin okurları arasından, geleceğin yazarlarının çıkması umuduyla, başarılar dilerim.

'İyi bir hizmet planlıyorsunuz'

Prof. Dr. Şahin Koçak

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Matematik Bölümü

"50 soruda" dizisi ile iyi bir hizmet planladığınızı düşünüyorum. İnsanlara zorla bir şey okutamazsınız. Bir kitap 1000 tane basılıp satılsa, herhalde kendisini finanse eder; alanlardan 100 kişi de doğru dürüst okursa, herhalde amacına ulaşmış olur. Bunun ötesini başarı saymak lazım…

Türkiye üniversitelerinde 1980 sonrası dönem

İnsanın özgürleşmesi amacından akademik kapitalizme geçişin öyküsü

Bugün üniversite eğitimi ve araştırma, bir kamu hizmeti olarak değil, bir meta olarak görülüyor. Bu anlayış, tüm öğretim tür ve düzeylerinde yaygınlaşırken bundan en çok üniversiteler etkileniyor. Üniversite özerkliği denilince sadece mali özerklik düşünülüyor. Özellikle düşük akademik unvan ve görevlerde sözleşmeli istihdam biçimlerinin yaygınlaşması, iş güvencesini ortadan kaldırıyor. Piyasa talepleri doğrultusunda "profesyonelleşme", meslektaşlar arası dayanışmanın yerini rekabetin almasını getiriyor. İşte, özellikle 1980 sonrası üniversitenin ve bilimin piyasaya düşmesinin öyküsü...

Prof. Dr. Nejla Kurul
Ankara Üniv. Eğit. Bil. Fak. Eğitim Yönetimi ve Politikası Böl. Öğretim Üyesi

İspanya'daki bir üniversite ile ilgili gözlemlerini aktaran Vassaf (1), köşe yazısına "Üniversitenin Cenazesi" başlığını koymuştu. Yazıya esin kaynağı olan üniversite, 1239 yılında kurulmuş, Bologna, Paris ve Oxford Üniversitelerinin çağdaşı olan Salamanca Üniversitesi'ydi. Yazar, bu üniversitenin günümüzdeki cansızlığı ve renksizliği ile ilgili gözlemlerini, "Harvard Üniversitesi kitapçısını ziyaret eden okurların Vatanperverlik Yasası gereği fişlenmesiyle" ilişkilendirerek, şu yorumu yapmıştı:

"Ortaçağ'da kuruluşundan bu yana, tarihinin uzun bir döneminde hümanizmin beşiği olan üniversite, üç maymunlar gibi sessiz, sağır ve kör. Üstelik geleneklerine ve topluma duyarsızlığı bir yana, insanı da metalaştıran yenidünya düzeniyle süratle bütünleşmekte."

Üniversitenin bugün içinde bulunduğu durumu çok iyi ifade eden bu paragraf, üniversiteyi üç maymuna dönüştüren güçleri anlamaya ilişkin bir çağrıcı da olmuştur. Kapitalizmin son çeyrek yüzyıllık evresi içinde, üniversitenin devletle, piyasa ile ve "sivil toplum" ile ilişki sistematiği büyük ölçüde farklılaşmıştır. Türkiye'de, özellikle 1980 sonrası dönemde, üniversitelerin dönüşümünün incelendiği bu makalede, iki sorunsal ele alınmıştır. Birincisi, kapitalist devlet ile üniversiteler arasındaki ilişkinin günümüzde kuruluş tarzını belirleyen ve neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olarak gelişen sürecin, devletin yapısı ve üniversiteler üzerindeki etkileridir. İkincisi, üniversitenin piyasa ile ilişkilerinin nasıl güçlendirildiğini, uluslararası kapitalist sistemin genel eğilimleri doğrultusunda, üretim örgütlenmeleri ve emek sürecindeki dönüşümün üniversite bileşenleri üzerinde etkilerini ortaya koymaktır.

Kapitalist devlet, piyasa ve üniversiteler

Devletin etkinliklerine genel olarak verilen ad siyaset ise, Eroğul (2), siyasetin üç işlevinden söz eder. Birincisi, "toplumun ortak çıkarına hizmet" işlevidir. Bu işlev, üretim güçlerinin gelişimini sağlar. İkinci işlevi, üretim biçimlerinin ayrılmaz bir parçası olan üretim ilişkilerinin korunması ve gelişimini öngören "egemen sınıfın çıkarına hizmet"

işlevidir. Son olarak, siyasal görevlerini yerine getirebilmek için "devletin kendi çıkarına hizmet etme" işlevi gelmektedir. Çalışmada, tarihsel bakış açısı ile dönemleme yapılırken Eroğul'un bu kavramsallaştırmasından yararlanılmıştır. İnceleme konusu kapitalist devlet iken, toplumsal mücadeleler ve diğeri dinamiklerin etkisiyle, devletin bir evreden bir başkasına nasıl dönüştüğünü anlamada analitik bir araç olarak bu modelden yararlanılmıştır.

Türkiye özgülünde İkinci Dünya Savaşının ardından 1970'lerin sonlarına dek süren sosyal devlet/refah devleti kavramsallaştırması ile "devletin toplumun ortak çıkarına hizmet etme işlevi"nin görece genişlediği bir tarihsel aşama anlatılmak istenmektedir. Öte yandan 1970'lerin sonlarından bugüne karşılık gelen neo liberal devlet aşaması ile "devletin egemen sınıfın çıkarına hizmet etme" işlevinin genişlediği bir dönem ele alınmaktadır. Bu soyutlama (model) aracılığıyla konuya yaklaşmak, kapitalist toplumsal sistem içinde sosyal/refah devletinin ve/veya neo liberal devletin ortaya çıkış ve gelişimini etkileyen dinamiklerin incelenmesini kolaylaştırmaktadır. Her iki dönemde de devletin niteliği kapitalist olmasına karşın, toplumsal mücadeleler sonucunda ortaya çıkan iç ve dış dinamikler, kapitalist devletin evrelerini farklılaştırabilmiş; bununla birlikte devlet, kapitalist niteliğini yitirmemiştir.

Refah devleti / sosyal devlet ve özerk üniversite dönemi

İkinci Dünya Savaşının ardından gelen dönemde ekonomik ve toplumsal yapıda ciddi bir dönüşüm yaşanmaktaydı. Fordist (3) üretim ve birikim yaygınlaşıyordu. Keynesci devlet müdahaleciliği (4), durgun ekonomiyi canlandırmada bir araç olarak keşfedilmişti. Gelişmiş ülkelerde refah devleti uygulamaları ve az gelişmiş ülkelerde ulusal kalkınmacılık (5) yoluyla gelişme, büyüme ve/veya gelişme modelleri olarak belirlenmişti. Bu yönelimleri zorlayan temel dinamikler, 1929 krizini aşma çabası, yükselen emek-sermaye çelişkisinin doğurduğu toplumsal ve ekonomik talepler, alternatif bir toplumsal sistem olarak sosyalizmin emekçi sınıflardan yana etkileri olarak ifade edilebilir. Bu süreç, az gelişmiş ülkelerde, daha ziyade kendine yetmeci bir ithal ikameci sanayileşme stratejisine denk düşüyordu. Bu stratejinin temel pazarı ise ulusal ya da yerel pazardı. Çünkü ithal ikameci süreci, iç pazarın genişliği ve canlılığı üzerine inşa edilmişti.

1945-1975 dönemini kapsayan ve John Robinson tarafından kapitalizmin "altın çağı" olarak adlandırılan bu evrede, devletin "toplumun ortak çıkarına hizmet" işlevi, genişleme eğiliminde olmuştur. Boratav'a göre (6) Türkiye'de özellikle 1962-1976 döneminde, siyasi rejim "popülist" denebilecek bölüşüm politikalarına yönelmişti. Bu politikalar geniş halk kitlelerinin siyaset sahnesinde rol almasına imkân veren çok partili parlamenter rejimin bir sonucudur. Büyük toprak sahiplerinden, ticari ve sanayi sermayesinden oluşan egemen güçler bloğu, siyasi iktidara ve tüm iktisat politikalarına hükmetmektedir; ancak seçim süreci, geniş halk kitlelerinin isteklerini, iktisadi ve sosyal politikalara yansıtma gereğini doğurmuştur. Böylece egemen bloğun uzun dönemli çıkarları ile işçi ve köylü kitlelerinin kısa erimli çıkarları arasında belli bir uzlaşma sağlanmıştır.

Toplumsal mücadelelerin devleti nasıl dönüştürdüğünü anlamaya yönelik her çaba, bu aygıtın çeşitli kurumsal yapılar (üniversiteler) üzerinde yarattığı özgül etkileri de anlamayı gerektirir. İlk öncülleri 12. yüzyıla dek uzansa da modern üniversite, Kant ve Fichte'den Wilhelm Von Humboldt'a kadar Alman filozoflarının entelektüel çabalarının bir ürünüdür, görece yenidir ve ulus-devletlerin doğduğu döneme rast gelmiştir. (7) İktidar ve bilgi arasındaki anlaşma, bilim insanlarına büyük olanaklar sunarken, diğer yandan da onları ulusal kültürü desteklemeye, ulus-devlet vatandaşlarını yaratma sürecine yardıma zorlamıştır. Avrupa'da üniversiteleri etkileyen Humbolt'un üniversite modelinden kısaca söz etmek, bugünkü üniversiteden ayıran temel özelliklerini anlamak bakımından anlamlı olacaktır. Humbolt üniversitesi modeli aşağıda belirtilen temel özelliklere sahiptir:

1) Üniversite, tüm bilim alanlarındaki eğitim-öğretim etkinliklerinin araştırma etkinlikleri ile birlikte ve bir bütünlük içinde yürütüldüğü bir kurumdur.

2) Üniversite, mesleki ve teknik yüksekokuldan farklı bir kurumdur. Üniversitenin temel işlevi, herhangi bir mesleğe yönelik olmaksızın eğitim, öğretim ve araştırma yapmaktır. Amaç, kişilerin kendilerini tanımasını ve geliştirmesini sağlamaktır. Öğretme ve öğrenme özgürlüğü ve "bilim için bilim" üniversitenin vazgeçilmez ilkeleri arasındadır.

3) Üniversite devlete değil, ulusa bağlıdır. Devletin temel görevi, öğ-

retim üyelerini görevlendirmek, maaşlarını ödemek, çalışmaları için özgür bir ortam yaratmaktır.

Humbolt üniversitesi modeli, Türkiye üniversitelerini de derinden etkilemiştir. Ayrıca sosyal devlet döneminde üniversiteler, dönemin ekonomik ve siyasal genel karakteristiklerini büyük ölçüde yansıtmıştır. Bilim ve teknolojideki gelişmeler de, gerek üniversite içinde ve gerekse dışında, üretim ve birikim rejiminin ve kısmen de emekçi halkların talepleri yönünde biçimlenmiştir. Yükseköğretimin finansmanı kamuca sağlanmıştır. Üniversiteler, binlerce öğrencinin eğitim gördüğü büyük yerleşkelerde eğitim vermeye başlamışlardır. Üniversitelerde seçkinci eğitimden kitlesel eğitime doğru bir genişleme söz konusu olmuştur. Bu dönemde kitleselleşen üniversiteler, kapılarını halk sınıflarının çocuklarına açmıştır. Üniversiteler, toplumun yüksek nitelikli insangücünü yetiştiren kurumlar olarak görülmekle birlikte, "fırsat eşitliği" sağlayarak sosyal adaleti de gerçekleştiren kurumlar olarak anılmıştır.

Sosyal devlet/ulusal kalkınmacılık döneminde üniversiteler, "üniversite özerkliği ve akademik özgürlükler" temelinde, devletle ve siyasal iktidarlarla ilişkilerini sınırlandırmaya, politik gücün üniversiteye müdahalesini önlemeye çalışmışlardır. Bilindiği gibi, Humbolt geleneğinde üniversitenin "gerçeği arama ve yayma" işlevini yerine getirebilmesi için onun devlet ve piyasadan bağışık, bilim insanlarının ise akademik özgürlüklere sahip olması gerekir. Türkiye'de 1946-1981 dönemi, "özerk üniversite dönemi" olarak adlandırılmaktadır. 1946 yılında çıkarılan Üniversiteler Kanunu ile üniversiteye özerklik getirilmiştir. Üniversiteler bu yasada "yüksek araştırma ve öğretim birlikleri" olarak tanımlanmıştır. Üniversite yönetiminde kurulların gücü artırılırken, üniversiteye ilişkin kararlar yasaların izin verdiği temelde demokratik yollarda alınmaya çalışılmıştır. 27 Mayıs 1960 ihtilalinin ardından üniversitelerle ilgili 115 sayılı değişiklik yasası (1960) çıkmış; 1946 ile kazanılan ve bir türlü yaşama geçirilemeyen özerklik kullanılır hale getirilmiştir. Ancak, üniversite özerkliği ile ilgili bu olumlu adımlara karşın, 12 Mart 1971 darbesinin aktörleri, "toplumsal gelişme ekonomik gelişmenin önüne geçti" savıyla yönetime el koymuşlardır. Darbeciler, önceki yasanın yerine 1973 tarihinde 1750 sayılı yasayı çıkartmışlardır. Önceki yasaya göre geri nitelikte olan pek çok hükme karşın, darbeciler üniversite özerkliğini kaldırmayı başaramamışlardır. (8) Ne yazık ki bunu, ileride aktarılacağı gibi, 12 Eylül 1980 askeri darbesi başarmıştır.

Devletin toplumun ortak çıkarlarına hizmet etme işlevinin genişlediği dönemde, akademik özgürlükleri yaşama geçirmenin bir gereği olarak da öğretim elemanlarının iş güvenceli konumlarda istihdamı mümkün olmuştur. Ayrıca üniversitede öğretim elemanlarının, üniversitenin kurulları yoluyla yönetime katılımları sağlanmıştır. Özerk üniversitenin sağladığı akademik özgürlükler, araştırma-yayın ve öğretim faaliyetlerinin özgürce yapılabilmesi olanaklarını sağlamıştır. Bu dönemde düşüncelerini özgürce üretme ve ifade etme hakkı kullanılabildiği ölçüde, Türkiye'de Humbolt üniversitesi geleneğinin oluşmasına katkı sağlanmıştır. Bu gelenekten görece daha fazla etkilenen kurumlar ise büyük kent üniversiteleri olmuştur.

1970'lerin ortalarından itibaren, kapitalizmin aşırı üretim krizi sonucunda düşen kârlar, egemen sınıfın harekete geçmesine yol açmıştır. Devletin refah devleti uygulamaları ve işçi sınıfı mücadelesiyle ücretlerin ve işgücünün yeniden üretimine ayrılan harcamaların sürekli artmasının (toplumun ortak çıkarına devlet etkinliğinin) işgücü verimliliğinde aynı ölçüde bir artışla sonuçlanmaması nedeniyle sözü edilen dönemde birim sermaye başına çıktı düşmeye başlamıştır. Sermaye sınıfı açısından istenmeyen nitelikteki bu gelişmelerin bir sonucu olarak, kâr oranları azalma eğilimine girmiş ve 1960'ların sonunda başlayan durgunluk, Petrol İhraç Eden Ülkelerin (OPEC'in) petrol ambargosunun ateşlemesiyle kapitalizmin uzun dönemli bir yapısal krize girmesine neden olmuştur. Sonuç olarak, dünyada 1945-1970/1975 arasında hızlı bir ekonomik gelişme ve canlı bir birikim sürecini yaşatan Keynescilik, Fordist üretim örgütlenmesi ve ulusal kalkınmacılık politikalarına dayanan ekonomik ve politik yapılanma, 1970'lerde gelişmesinin sınırlarına varmış ve üretkenlik potansiyelini tüketerek krize girmekten kurtulamamıştır. (9)

Kâr oranlarındaki düşme eğilimini, işgücü verimliliğini artırarak ve işgücü maliyetini düşürerek aşma çabası, sermayenin başvurmak iste-

diği ilk yoldu. Ancak işçi sınıfının ve sendikaların 1969-1972 dönemindeki güçlü karşı koyuşu nedeniyle sermaye bu amacına ulaşamamış, çareyi para politikasında bulmuştu. Enflasyonun yükselmesini, pazarın daralmasını, dolayısıyla krizin etkilerinin şiddetlenmesini getiren Bretton Woods sisteminin çökmesine yol açan bu politika aslında, Keynesçi ekonomiden uzaklaşıp, monetarist neo-liberal ekonomi politikalarına geçişin ilk adımlarından biri sayılabilirdi. (10) Neo-liberal politikalar zaman içerisinde çeşitlenerek ve genişleyerek Keynesçiliğin yerini almış ve yeniden yapılanmanın temellerini oluşturmuştur.

Neo-liberal devlet ve güdümlü üniversite dönemi

1970'lerin ortalarından itibaren kapitalizmin bitmeyen krizlerinden birinin daha sarmalına girilmiş; çıkış ise neo-liberalizmde bulunmuştur. 1990'larda çöken reel sosyalizm olgusunun da itici gücüyle, siyasetin (devlet) ikinci işlevinin genişletilmesi başarılmış, yani egemen sınıfın çıkarına hizmet edecek politikalara ağırlık verilmeye başlanmıştır.

Türkiye'de ise 1979 yılının sonuna yaklaşırken, ekonomik bunalımın geniş halk kitlelerini ve sermaye sınıflarını derinden etkilediğine tanık olunmaktadır. Özellikle kentli emekçiler, temel tüketim mallarında etkisi sınırlı kalan fiyat denetimleri, kuyruklar ve karaborsa gibi birbirleriyle ilgili olguların içinde bunalmışlardı. Köylü/çiftçi emekçiler ise 1977 seçimlerinin ardından verilen destekleme fiyatlarının, 1979'da hızlanan enflasyonun etkisiyle dramatik biçimde erimesi karşısında savunmasız kalmışlardı. Diğer yandan örgütlü işçi sınıfı Türkiye toplumunun alışkın olmadığı bir enflasyon hızı karşısında en azından sendikal mücadele yoluyla reel gelir düzeylerini koruyabilmenin savaşını vermekteydi. Grevler yüzünden yitirilen işgünlerinin göreli ağırlığı 1977-1980 yıllarında, 1973-1976 yıllarıyla karşılaştırılırsa iki buçuk misli artmıştı. Dolayısıyla büyük sermaye çevreleri "bu başıboş gidişe dur denilmesi"nin, sendikaların disiplin altına alınmasının, sermaye için güven ortamının yeniden yaratılmasının çağrılarını 1979 yılından itibaren yapmaya başlamışlardı. (11)

24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konan ve sonraki yıllara damgasını vuracak olan neo-liberal program, ana çizgisiyle 1988 yılının sonuna kadar iktisat politikalarına damgasını vuran ve zaman içinde yeni öğelerin eklenmesiyle zenginleşen bir programdır. Boratav'a göre (12), baştan sona kadar "alternatifi yoktur" sloganıyla ve çok yoğun bir ideolojik kampanyayla geniş halk kitlelerine ve kamuoyuna sunulan neo-liberal model, ne Türkiye ne de dünya bakımından orijinal bir önlemler paketidir. Bu kararlar, 1970'li yıllarda IMF'nin dış tıkanma koşulları altında bunalan pek çok az gelişmiş ülkeye empoze ettiği standart "istikrar politikası" paketi ile daha ziyade Dünya Bankası tarafından geliştirilen tipik bir "yapısal uyum" programının bilinen özelliklerini taşımaktadır. Uluslararası sermayenin Dünya Bankası aracılığıyla "pazarladığı" ve içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile uluslararası ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedefe yoğunlaşan bir yapısal uyum perspektifi taşımaktaydı. Neo-liberal politikalar üç yoldan yürütülmüştür (13):

1) Sermayenin yerkürede dolaşım süreciyle ilgili olarak serbestleştirme (liberalizasyon). Serbestleşme iki koldan yürütülmüştür. Bunlardan ilki ticaretin serbestleştirilmesi, ikincisi ise finansal serbestliktir.

2) Toplumsal ve ekonomik politika ile ilgili olarak düzenleme dışı bırakma (deregülasyon). Bu politika, piyasanın ekonomik ve toplumsal yaşamın en önemli belirleyeni haline gelmesini, devletin geleneksel işlevleri olan güvenlik ve adalet gibi alanlara çekilmesini gerçekleştirmektedir. Bu politikalar, hem özelleştirmeleri hem de Sosyal Güvenlik Kurumu gibi devletin sosyal hizmet ve sosyal güvenlik kurumlarının küçültülmesini, güçsüzleştirilmesini ve hatta tasfiye edilmesini içererek gelişmiştir. Her ne kadar özelleştirme boyutu ön plana çıkarılsa da düzenleme dışı bırakma, çevreyi, halk sağlığını ve işyeri güvenliğini korumak, herkese parasız sağlık, parasız eğitim, ucuz konut sağlama, tarımsal üretimi destekleme dahil, kârları azaltabilecek her türlü

devlet düzenlemesini ortadan kaldırma şeklinde özetlenebilecek olan bir politikadır.

3) Üretim ve emek süreçleriyle ilgili olarak esnekleştirme (post-fordizm).

12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbe, demokratik süreç içinde gerçekleşmesi çok güç olan 24 Ocak kararlarının uygulamaya geçirilmesi önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmıştır. Gerçekten Türkiye'de 1980'li yıllar, bir bütün olarak emek gelirlerinin safi hasıla içindeki paylarının gerilediği; ancak hem göreli olarak hem de mutlak anlamda büyüyen artık değerin paylaşımında ticari ve finans sermaye ile rantiye tabakaların sanayicilere göre çok daha avantajlı bir konuma getirildiği bir dönem olarak nitelenebilir. (14)

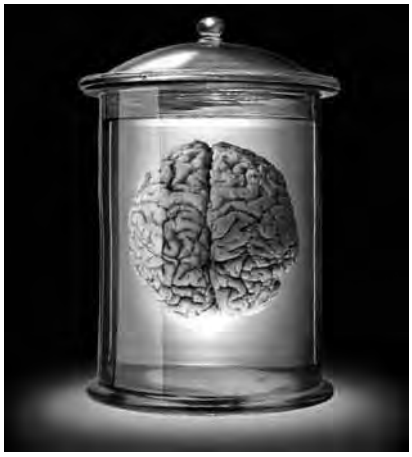
Türkiye'de ve hemen her ülkede, uluslararası rekabet, yabancı sermaye yatırımları, bilgisayar ve iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler, Dünya Bankası kredileri, deregülasyon-regülasyon, yönetişim, devletin değişen rolü ve küçülmesi gereken devlet ve diğerleri gibi kaçınılmaz ve rasyonel görünümlü kavramlar sıkça dillendirilmektedir. Güler (15), devlette reform konularını, 1989'da yayımlanan bir Dünya Bankası raporunda ilk kez dile getirilen yönetişim kavramı (good governance) ekseninde tartışmaktadır. İyi yönetişim kavramı kapsamında öngörülen ve devlet-toplum uzaklığını aşmak üzere bürokrasi + özel sektör + sivil toplum kuruluşlarına dayanan bir yapı, katılımcı, ancak demokratik olmayan bir model öngörmektedir.

Devletin yapı ve işlevlerindeki bu farklılaşma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi kolektif malların bir "hak" ve bu nedenle kamu hizmeti olarak sunulmasını ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Özellikle üniversiteler, bu süreçte derinden etkilenen kurumlar olmuşlardır. Üniversitelerin devletle (ve siyasal iktidarlarla), piyasayla, nihayet "sivil toplum"la yeni ve farklı ilişki biçimlerinin geliştirilmeye çalışıldığı bir dönem başlamıştır.

Seçilmiş ülkelerde üniversitelerin dönüşümü

Küreselleşen "bilgi temelli ekonominin" yükseköğretime etkisini inceleyen Yang ve Vidovich (16), küresel pazarlarda kendi ulusal çıkarlarına (iş dünyası ve hükümet) hizmet etmek üzere üniversitelerin kullanımını içeren ekonomik yararcılığın hâkimiyet kazandığını, buna koşut olarak üniversitelere ayrılan bütçenin azaldığını ve mali baskıların arttığını ifade etmiştir. Yazarlar, teknoloji destekli öğrenme ve öğretmenin "rahat, bireyselleşmiş ve etkileşimli, daha ucuz ve daha hızlı, zaman ve mekânda esnek" övgüleriyle giderek yaygınlaştığını, yükseköğretimin de küreselleşmesine karşın "düzenleme yokluğu"nun sorunlar yarattığını belirtmişlerdir.

Avustralya, Kanada, İngiltere ve ABD'yi karşılaştırmalı ve eleştirel bir perspektiften inceleyen Slaughter (17), küresel ekonomik koşullarda bu ülkelerdeki yükseköğretim politikaları üzerinde yoğunlaşmıştır. Yazar, dört ülkenin de yükseköğretim politikalarıyla, ticari araştırma ve mesleki programlar yoluyla ekonomik gelişme ve işletmeciliği teşvik ettiğini; ulusal ekonomik etkinliklerde yükseköğretimin değerine vurgu yaptıklarını; çalışanların bir kısmı için kurumlarda piyasa ve piyasa-yönelimli etkinliklerin gözde olduğunu ortaya koymaktadır. Erişime ilişkin olarak, yükseköğretim politikalarının daha çok öğrenciyi teşvik eder gözükmekle birlikte, bunun daha düşük ulusal maliyetlerle gerçekleşmesine yol açan öğrenim harçlarının yükseltilmesi ve öğrenci yardımlarında burslardan öğrenim kredilerine kayma yaklaşımları ile olduğunu gözlemlemişlerdir. Programlar bakımından ulusal politikalar, piyasa ile bağlantılı fakülteler ya da bölümleri özendirme yönelimindedir. Dört ülkede de, temel araştırmadan uygulamalı ya da iş çevrelerine dönük (entrepreneurial) araştırmalara doğru yöneliş söz konusudur. Tüm bu ülkeler, yükseköğretim sistemlerini, özünde ekonomik gelişmeye yoğunlaşan planlama süreçleriyle bütünleştirmeye başlamışlardır.

Slaughter'e göre bu dört ülkenin de ulusal politikaları, dışsal kaynakları güvenceye almak için piyasaya yönelen üniversitelerle ilgili bir hareketi temsil eden akademik kapitalizme doğru kaymaktadır. Bu yöneliş, özellikle parasal kaynak yaratmak için düşünsel sermayeyi (intellectuel capital) kullanarak sanayi ile ticari kollar ve bağlantılar oluşturan büyük araştırma üniversitelerinde daha açık gözlenmekte-

Paranın bilimle ilişkisi, üzerine resmedilmiş bilimcilerden ibaret değil tabii ki.

dir. Avustralya, Kanada, İngiltere ve ABD'de, ticari araştırmalar, iş-meslek eğitimi programları, yükseköğretimin ulusal ekonomik gelişmeye kattığı değere ilişkin beklentiler, çalışanların ve kurumların bir kısmı üzerinde yürütülen piyasa ve piyasa benzeri etkinlikler çerçevesinde, üniversitelerin kurumsal siyasalar ürettiklerini gözlemiştir. Küreselleşmenin yükseköğretime etkilerini inceleyen Slaughter, bunları dört gruba ayırmıştır. Bunlar, 1) yükseköğretim finansmanında daralma, 2) tekno-bilime verilen öncelik, 3) çokuluslu şirketlerle gelişen ilişkiler ve 4) düşünsel mülkiyete (intellectual property) odaklanmadır. Bu siyasalar doğrultusunda maliyetleri düşürerek daha çok öğrenci kaydetmek, tüm ülkelerde öğrenim harçlarını yükseltmek, piyasalarla uyumlu akademik birimlere ağırlık vermek, üniversitelerin temel araştırmadan uygulamalı araştırmaya yönelmesini sağlamak, hükümetin ekonomik gelişme plan ve programları ile yükseköğretimi bütünleştirmek gibi amaçlar konulmuş ve bu yönde uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Üniversitelerin neo-liberal politikalardan etkilenmesi, üniversitelerin araştırma ve eğitim gündemini ekonomiye bağımlı kılan, devlete daha çok hesap verilmesini talep eden, dolayısıyla kurumsal özerkliği sürekli aşınan, sunulan eğitimi kişisel bir mala dönüştürme eğilimleri taşıyan, toplumsal adalet yerine etkinliğe vurgu yapan nitel değişim doğrultusunda uygulamaları kapsamaktadır (18). Bu tür süreçler, Currie'nin belirttiği gibi (19), çok çeşitli disiplinlerde bilgi üretme ve özgürce eleştiride bulunma işlevlerini ön plana alması gereken üniversiteleri sessizliğe itme tehlikesini taşımaktadır.

Küreselleşmenin ekonomi politiği, üniversitelerin yönetilme biçimlerini ve akademisyenlerin günlük yaşantılarını büyük ölçüde etkilemekte, bu durum da üniversitelerin geleceği ile ilgili ciddi kuşkular doğurmaktadır (20). Üniversitelerin işleyişinde en anlamlı faktör, toplumda eleştirel düşünceyi teşvik etmesidir. Üniversiteler, bilginin geniş biçimde toplumsal amaçlar için üretildiği ve yayıldığı kurumlardır. Üniversitelerin sessizliği durumunda, toplumsal eleştirel düşünceler üreten ve bunları ifade eden toplumsal kurumlar kalmayacaktır. "Üniversiteler verimlilik ve rekabetin motoru olmaktan daha fazlası olmak zorundadır." Yazar, halihazırda "Piyasa en iyisini bilir" felsefesinin üniversiteleri etkilediğine işaret ederken, işletmecilik uygulamalarının ve acımasız rekabetin yaygınlaştığını; seçilmiş dekanlar yerine şirket yöneticiliğinin geçtiğini ve bu uygulamaların akademik kurulları marjinalleştirdiğini; araştırmanın ticarileşmesinin üniversiteleri sanayi kesimi ile yakın ilişkilere yönlendirdiğini, bunun sonucunda merak-yönelimli araştırmaların (curiosity-driven research) daha az, buna karşın uygulamalı araştırmaların daha çok yürütüldüğünü belirtmektedir.

Enders (21) son 20 yılın Avrupa'da yükseköğretim ve akademik personel için değişim yılları olduğunu ifade eder. Yükseköğretimdeki öğrenci sayısındaki artış, mali kısıtlamalar, hesap verme ve performans değerlendirme süreçleri ve teknolojik gelişmelerin akademik personeli derinden etkilediğini belirtir. Bu etkenlerin akademik personel için sonuçlarını dört temel sorunsal etrafında sınıflandırır:

- Birincisi, akademik personelin geçmişe oranla hızlı bir statü kaybı yaşamasıdır. Akademik personelin genelinin ücretlerdeki göreli kayıplar ve akademik yaşama yeni başlayanların istihdam biçiminin esnek ve güvenceden uzak hale gelmesi ve düşük ücretlerle çalıştırılmaları statü kaybının temel belirleyicileridir.

- İkincisi, yükseköğretime ayrılan kamusal fonların giderek azalmasıdır. Bunun sonucu olarak akademik personel başına düşen öğrenci sayısı artarken, araştırmaya ayrılan fonlar azalmaktadır; bunlar "etkinlik kazanımları" olarak değerlendirilebilir.

- Üçüncüsü, akademik personelin kolektif gücünün zayıflamasıdır. Bunun nedeni olarak akademik performansın denetiminin artışına paralel olarak, seçilmiş üniversite organlarının kararları yerine yönetsel hiyerarşinin geçmesi belirtilebilir.

- Dördüncüsü, toplumun beklentilerini karşılayamadığı için akademik personelin giderek daha çok eleştiri almasıdır.

Reedy (22), Afrika'da yükseköğretimin bugününü ve geleceğini etkileyen eğilimleri, yükseköğretimde kitleselleşme (massification), küreselleşme, hükümet ve üniversiteler arasındaki ilişki biçimlerinin dönüşümü bağlamında açıklamaktadır. Küreselleşme ile ilgili olarak yazarın incelediği bağlam, öğretim ve araştırmanın üniversitelerde örgütlenmesinde yeni kamu işletmeciliği anlayışının egemen olmasıdır. Yazar, ayrıca üniversite araştırmalarının hükümet ve sanayinin talepleri doğrultusunda yönlendirilmesine dikkati çekmektedir. Ne var ki Reedy'ye göre, profesörler bu süreçte bir "ücretli" (salaried) veya parça başına iş yapan (a piece-work laborer) emekçilere dönüşmektedirler. Yeni kamu işletmeciliği anlayışı,

seçilmiş dekanların gücünü zayıflatırken; fakülte kurulları ve yönetim kurulları marjinalleştirmiştir. Bu eğilimler geleneksel işbirliğini zayıflatmıştır. Üniversiteler, kitleselleşme, küreselleşme, özelleştirme, yerelleşme ve kalite güvencesi sağlama gibi bir dizi karmaşık sorunla uğraşmaktadır.

Benzer biçimde akademik mesleği etkileyen etkenler, Austin (23) tarafından Üçüncü Dünya ülkeleri örneğinde incelenmiştir. Yazar, akademik personeli etkileyen beş eğilim üzerinde durmuştur:

- Birincisi, üniversite eğitiminin, piyasa ekonomisinin gereklerine koşut olarak işgücü piyasası taleplerine daha açık hale gelmesidir.

- İkincisi, akademik personelin eğitim verdiği öğrenci sayısının giderek artışıdır.

- Üçüncüsü, yükseköğretim kurumlarının özelleştirilmesi politikalarıyla birlikte, öğrenci çekmek için üniversiteler arasında kıyasıya bir rekabetin öğretim elemanları üzerindeki etkisidir.

- Dördüncüsü, önceki etkenlerle birleştiğinde kurumsal özerkliğin gelişmesi, akademik personelin liderlik, danışma ve yürütme süreçlerinin etkin katılımcısı (involvement) gibi yeni roller üstlenmesine yol açmıştır.

- Beşincisi, öğretim elemanlarının piyasa benzeri işlere zaman ayırmasını sağlamak için yükseköğretim kurumlarının çeşitli yollar araması ile ilgilidir.

Türkiye üniversitelerindeki dönüşüm

Türkiye üniversitelerinin tarihinin, kapitalizmin tarihi içinde boy veren askeri darbelerin tarihine paralel olarak geliştiği söylenebilir. 12 Eylül 1980 askeri darbe dönemini en ciddi biçimde yaşayan kurumlardan biri olan üniversiteler, bu rejimin en etkin olduğu dönemde çıkarılan 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası ile yönetilmeye başlamıştır. Devletin merkezi ve yerel yapılarındaki dönüşümün 1982 Anayasasının hazırlanmasından sonraki sürece karşılık gelmesine karşın, 2547 sayılı yasa 1982 Anayasasından önce çıkarılmıştır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu, Türkiye üniversitelerinde özerk üniversiteden güdümlü üniversiteye bir kırılmayı temsil eder.

Ankara Üniversitesi'nde öğretim elemanları anlatılarına dayalı olarak Türkiye üniversitelerindeki 1980 sonrası değişmenin betimlendiği bir araştırmada (24), öğretim elemanlarının tamamı, dönüşümün önemli düzeyde hissedildiğini ifade etmektedir. Öğretim elemanlarının bir kısmı bu değişimi, geniş bir perspektif ve tarihsel bir bağlamda tanımlayabilirken, bir kısmı da üniversite içi belli değişkenler üzerinde durarak değişimin niteliğini açıklamaya çalışmışlardır. Süreci, özellikle üniversite içinden kavrama eğilimindeki öğretim elemanlarının bir kısmı, değişimi istenen/beklenen bir gelişme olarak değerlendirirken, diğerleri bu dönüşümün üniversiteler için olumsuz sonuçlar ürettiği yönünde görüş bildirmiş ve yeni liberal ekonomi politikaları ile üniversitelerdeki değişmenin ilişkili olarak yürüdüğünü ifade etmişlerdir. Üniversitelerdeki değişimi istenen/beklenen bir değişme olarak gören akademisyenler, üniversitelerin "ezberci içine kapanık bir yapıdan dışa açık toplumsal projelere destek veren bir yapıya evrildiğini" (Y4, Y5) (25) belirtmişlerdir. Ayrıca "AB'ye uyum sürecinin araştırma ve öğretimde kaliteyi yükselteceğine inandıklarını" (P1, Y4), "enformasyon ve bilgi teknolojilerinin üniversiter yaşamı olumlu yönde etkilediğini" "bireyci ve rekabetçi bir kültürün geliştiğini" (Y6) ifade etmişlerdir. Üniversite konusuna tarihsel ve politik bir perspektiften bakan öğretim elemanları 1980 darbe yıllarının olumsuzluklarına karşın, 1990'lardan sonra üniversitelerin topluma açıldığını, demokratikleştiğini, araştırma ve öğretimde niteliğin yükseldiğini (P5, P1, Y4, Y3) belirtmişlerdir. Bu akademisyenler ağırlıklı olarak sağlık bilimleri ve fen bilimleri alanlarında çalışan öğretim elemanlarıdır. Bunlar arasından aşağıda belirtilen P5'in sözleri üniversitelerdeki değişime ilişkin egemen söylemi ifade etmektedir:

"Dünyada bir değişim var, Türkiye üniversitelerinde de değişim kaçınılmaz. 1980 sonrası düzenlemeler de bu değişimin bir parçasıdır. Sistem Kıta Avrupası'ndan Anglosakson modele doğru kayıyor. Enformasyon ve iletişim teknolojileri de üniversiter yaşamı olumlu yönde etkiliyor. Üniversiteler bu değişim karşısında bir miktar girişimci olmak zorunda."

Öte yandan üniversitelerdeki değişimi, daha geniş perspektiften ele alan ve ortaya çıkan ya da çıkması muhtemel sonuçları itibariyle olumsuz olarak değerlendiren öğretim elemanları, değişimi "değişen öğrenci ve öğretim elemanı profili", "otoriter zihniyetin kırılamayışı", "özerklik ve akademik özgürlüklerin kaybı", "piyasalaşma, özelleşme ve ticarileşme", "parasal, siyasal ve kültürel

gücün denetimindeki artış", "itaat kültürünün yaygınlaşması ve eleştirel kültürün ortadan kalkması" gibi kavram dizileriyle tanımlamışlardır (P1, P2, P4, P6, Y1, Y2, A1). Deneyimli bir sosyal bilim profesörünün (P2) değişimi kavrayışı, tarihselliği gözetmesiyle oldukça anlamlıdır:

"1980'den önce öğretim elemanları için üniversiteyi iyileştirmek ve karşılıksız hizmette bulunmak esastı. Kurumun her şeyinden kendini sorumlu hissetmek olan özerklik, 1980'den sonra ortadan kalktı. Artık üniversitemizle işveren-işçi ilişkisi içine girdik. Giderek ticari bir çarkın içine giriyoruz. Özerklik günlerinde hesap verebilirlik daha çoktu; bir otokontrol mekanizması vardı. Şimdi her şey göstermelik; otokontrol işlemiyor. Üniversiteyi üniversite yapan özgürlük, sorumluluk ve hesap verebilirliktir…"

Üniversitelerde piyasa yönelimleri, ticarileşme ve özelleştirmenin akademik kültürde yarattığı büyük bir dönüşüm akademisyenlerin vurguladığı bir konudur (P2, P4, P6, Y1, Y2, A1). Sağlık bilimleri alanından bir öğretim üyesi üniversitelerdeki piyasalaşmayı şöyle tanımlıyor (P4): "Üniversiteler piyasalaştı. Üniversite öğretim üyeleri sağlığın ticareti ile uğraşıyorlar. Sağlıkta her zaman özel sektör vardı. Ama özellikle son dönemde sağlık iyice piyasalaştı. … İçerden, özelleştirme ve kamusal yaşamı terk etme anlayışı yaygınlaşıyor."

Başka bir profesörün (P6) sözleriyle üniversitelerde piyasalaşmanın diğer boyutları şöyledir:

"Kamu üniversitesinden özel üniversiteye doğru bir değişim söz konusudur. Öğrenci katkı payları, sosyal hizmetlerin paralı hale gelmesi, geçici istihdam durumları yaratılması, vizyon, misyon, performans kriterleri, toplam kalite gibi yeni liberal söylem üniversite kültüründe hızla yaygınlaşıyor. Özdenetim ve eleştirel kültür yerini dışsal denetim unsurlarına, verimliliğin kanıtlanması gibi unsurlara bırakıyor."

Böylesi yönelimlerin yaygınlık kazanmasıyla, akademik kültürde "dayanışmanın yerini yarışmanın aldığı", bunun hiyerarşik konumların görünür ve etkili kılan çatışma kültürü yarattığı (Y1) ifade edilmiştir. Akademik kültürde araştırmaların niteliğindeki dönüşüme vurgu yapan iki öğretim üyesi, uluslararası yayın zorunluluğuna eleştiri getirerek "uluslararası bilgi piyasasında genel kabul gören bilginin yeniden üretimi"nin yapıldığını, ulusal sorunların ve ulusal önceliklerin geri plana atıldığını ya da araştırmacının yaratıcılığının büyük ölçüde sınırlandığını" (Y2), "uluslararası indekslerde taranan dergilerin ideolojik bir yaklaşım sergilediğini, baskı ve sansür mekanizması oluşturduğunu" söylemiştir (P4). Piyasa ve devletle ilişkilenmenin üniversiteleri sessizleştirdiğini ileri süren bir profesör, bu görüşünü şu şekilde ifade ediyor: "Üniversiteler muhalif olamıyorlar. Öğrencilere toplumsal bilinç veremiyorlar, üniversite senatoları ses getiremiyor. Hükümet karşıtı görüşler dillendiremiyorlar." (P4)

Geleceğin üniversitesi ile ilgili olarak tartışılmakta olan en güncel metin "Türkiye'nin Yükseköğretim Stratejisi Raporu" (26), günümüz üniversitelerinin gösterdiği nitel dönüşüm konusunda, yukarıda ifade edilen görüşleri desteklemektedir. Taslak rapor, yeni liberal ekonomi politikalarının üniversiteleri dönüştürme perspektifi çerçevesinde hazırlanmış; yeni olmamakla birlikte bu tezlerin yinelendiği; üniversitelerin ve halkın bu bağlamda ikna edilmesine yönelik bir çalışmadır. Rapor, kamuoyunda yoğunlukla tartışılan ve kamu yönetimi reformu, kamu çalışanlarına yönelik düzenlemeler, kalkınma plancılığından şirket tabanlı planlamaya geçişi temsil eden stratejik planlama uygulamaları, 2003'te çıkarılan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu bağlamında önerilen düzenlemeleri yükseköğretime taşıma amacıyla hazırlanmış bir metindir.

Türkiye üniversitelerindeki dönüşümü, özerk ve akademik özgürlüklerle tanımlanan üniversiteden güdümlü üniversiteye (piyasa ve devletten bağışık olamama) geçiş olarak simgeleştirmek mümkündür. Güdümlü üniversiteyi yaratan temel olgular aşağıda belirtilen başlıklar itibariyle incelenmiştir.

1) Üniversite özerkliğinin ve akademik özgürlüklerin budanması

1981'de yürürlüğe giren 2547 sayılı Yükseköğretim Yasası, tartışılmadan, demokratik rejimin sekteye uğradığı bir dönemde hazırlanmıştır. 12 Mart'ın getirdiği, ancak Anayasa Mahkemesi'nin, yetkileriyle ilgili hükümleri kaldırdığı Yükseköğretim Kurumu'nu, 2547 sayılı yasa daha güçlü bir biçimde yeniden getirmiş ve üniversite özerkliğine son vermiştir. 2547 sayılı yasanın özellikle yönetimsel özerkliği ortadan kaldırdığı ancak bilimsel özerkliğe dokunulmadığı konusunda değerlendirmeler yapılsa da, akademik özgürlüklerin güvencesi olan bilimsel özerklik, askeri yönetimin yarattığı baskıcı ortamda büyük yaralar almıştır.

Timur'a göre Türk siyasal yaşamının özelliklerinden biri, Batı'da olduğu gibi tarihte devrimci rol oynamış

olan sanayi burjuvazisinin bulunmayışı, "asker-sivil aydınlar" adıyla geçen toplumsal kategorinin politik ve ekonomik yaşamda etkin bir rol almış olmasıdır. Orta sınıf kökenli ve çoğu kez sermaye duygusu olmayan ve bürokratik gelenekten gelen, büyük ölçüde Türk-İslam geleneğini yansıtan bu kesim, kendini devletin sahibi olarak görmüştür. 12 Mart ve 12 Eylül üniversitesi, 1933 üniversitesi gibi asker-sivil aydınların eseridir. Ancak 1933'te "Aydınlanma"ya açılan üniversite, 1981'de akademik özgürlüklerin askıya alındığı bir "kışla"ya benzetilmek istenmiştir (27). Bu dönemde 1402 sayılı sıkıyönetim yasasına dayanılarak 95 öğretim üyesinin görevine son verilmiştir. Kamuoyunda "1402'likler" olarak bilinen bu akademisyenler, hiçbir kamusal göreve alınmamak üzere üniversiteden uzaklaştırılmışlardır. Bu akademisyenler için, ancak 14 yıl sonra, geriye dönük özlük hakları verilmeden, ancak ayrımsız olarak göreve dönmelerini sağlayan yasal düzenleme yapılabilmiştir. Bununla birlikte uğradıkları haksızlıklar nedeniyle bu akademisyenlerin bazıları göreve dönmeyi reddetmişlerdir (28, 29).

1980 sonrası yılların üniversitelere etkilerinin en önemli özelliklerinden birisi, tutucu bir politik anlayışın üniversitelerde güç kazanmış olmasıdır. Kuşkusuz üniversiteler çeşitli bilgi kategorileri içinde bilimsel bilginin üretimini gerçekleştirirler ve bilgiyi yayarlar. Skolastik düşünce karşısında bilimsel düşüncenin yengisi, aydınlanma pratikleri çerçevesinde öğretim elemanlarının farklı siyasal düşünce ve paradigmalarla bilgiye yaklaşmalarını mümkün kılmıştır. Ancak gerek yasal düzenlemeler ve gerekse yerel güç odaklarının etkileri nedeniyle, belli bir politik anlayışın ya da bilimsel paradigmanın üniversitede egemenlik kurmaya yönelik sistemli çabaları, üniversite özerkliği ve akademik özgürlükler için büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Bu bağlamda 12 Eylül, 95 öğretim üyesini tasfiye ederek, üniversite özerkliğini sınırlandırarak, korku ve kaygı yaratan uygulamalarıyla akademik zihinleri sindirerek, öğretim üyelerinin ve genelde öğretim elemanlarının özgür üretimlerini baskı altına almıştır.

2) Üniversiteye ayrılan kamu kaynaklarının azaltılması

1980 sonrası siyasal ve ekonomik politikaların üniversiteler üzerindeki diğer etkisi, ekonomik alanda olmuştur. Toplumsal yaşamın hemen her alanında neo-liberal ekonomi politikalarının kaçınılmazlığı yaygın bir söylem halini almıştır. 1980'lerde IMF ve Dünya Bankası'nca uygulamaya konulan istikrar ve yapısal uyum programları, devletin küçültülmesi ve kamu harcamalarının kısılması gerekliliğini sıkça vurgulamaya başlamıştır.

Devletin toplumun ortak ihtiyaçları kapsamında kamu hizmeti olarak sunduğu, özellikle üniversitelerde araştırma ve eğitim dahil pek çok işlevin, piyasa ve piyasa benzeri süreçler içinde üretilmesi gerektiği ifade edilmeye başlanmıştır. Üniversitelerin kendi kaynaklarını yaratarak devlet bütçesine yük olmaması isteği, kamuoyunu ikna edecek açıklamalarla "servis edilmiştir." Hatta üniversitelere aktarılan devlet bütçesinin, hizmeti sağlayan üniversitelere doğrudan aktarılmasının ortadan kaldırılarak, birim kaynağın "müşteriler"e yani öğrencilere verilerek, üniversiteler arasındaki rekabeti güçlendirmek tasarlanmaktadır.

Türkiye'de devlet üniversitelerinin gelir kaynaklarının yıllara göre değişimi incelendiğinde, 2005 yılı için gelirlerin yüzde 57'sinin bütçeden, yüzde 38'inin ise üniversiteler tarafından döner sermaye ve diğer kaynaklardan (kantin, kafeterya, yurt vb. gelirleri) oluşturulduğu görülmektedir. Öğrencilerin ödedikleri katkı paylarının toplam gelire oranı ise yüzde 4'tür. (30) Oysa 1988 yılında üç rakamın sırasıyla yüzde 75, yüzde 22 ve yüzde 3 olduğu görülmektedir. Bu yıllar içinde bütçe gelirleri giderek düşerken, üniversitelerin yarattığı kaynakların oranı önemli ölçüde artmıştır. (31)

3) Bilginin metalaşması ve yükseköğretimin ticarileşmesi

Küreselleşme, finans, ticari ve sınai sermayenin, ileri serbestleştirme (liberalizasyon) politikalarıyla küresel pazarlara açılımını mümkün kılmıştır. Üretimin küreselleşmesi, maliyetlerin düşürülerek kapitalistlere rekabet gücü sağlarken, bu süreç, hem sosyal devlet yükümlülüklerinden kurtularak hem de toplumun ortak ihtiyaçları olarak görülen eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, sosyal konutlar gibi kolektif malların da piyasalara açılmasıyla hızlandırılmıştır.

Üniversitelerin insanı özgürleşme amacından saparak piyasanın kör güçlerine hizmet etmeye başlaması, kapitalizm dışında bir alternatifin olmadığı şiarının yükseldiği bir evreye rastlar. Ancak ilginçtir ki bu

dönem yine kapitalizmin dönemsel krizlerinden birini daha yaşadığı bir zaman dilimine karşılık gelmiştir. Kriz, küresel pazarlara açılımı zorlarken, küresel rekabette avantajlı olmak için de devletin sosyal işlevlerini daraltmanın ve bu işlevlerin bir kısmının değişim değeri üzerinden piyasa işleyişi içinde üretmenin gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmıştır. 1994'ten beri yürürlükte olan GATS ile, o güne dek kamu tarafından yürütülen hizmetlerin dünya ticaretine açılabilmesinin önü açılmıştır. Dünya Ticaret Örgütü, GATS'ın "hizmet sektöründeki uluslararası ticareti kapsayan ilk çok yönlü ve hukuki geçerliği olan kurallar bütünü" olduğunu ifade etmiştir. (32) Gerek ulusal gerekse küresel yükseköğretim pazarları, kapitalist üretim biçimine açılmıştır. Üretilen bilginin değişim değeri yaratacak nitelikte olması, onun bir piyasasının olması ya da bu piyasanın yaratılmasıyla mümkündür. Piyasa oluştuğunda, üniversite içinde üretilen bilgi metalaşmış demektir.

Üniversitelerdeki bu politikaları Slaughter ve Leslie (33), "akademik kapitalizm" kavramı altında incelemiş ve kavramın çerçevesini üniversitelerin piyasa yönelimli etkinlikleri ile çizmiştir. Yazarlara göre bu kavramın, özellikle kamu üniversiteleri için anlamlı sonuçları bulunmaktadır. Kapitalizm kavramı bilindiği gibi, üretim araçlarının özel mülkiyetini içerir. İlk bakışta araştırma üniversitelerinin çalışanlarını kapitalistler olarak görmek çelişkili gibi görünse de, kaynak kullanım kararlarının piyasa güçlerince yönlendirildiği ekonomik bir sistem olan kapitalizmle bağıntı kurulur. Yazarlara göre akademik kapitalizm kavramı, kamu üniversitelerinde yeni gelişmeye başlayan bir çevre ve içindeki insan sermayesi birikiminin artan biçimde rekabetçi ortamlarda kullanımını tanımlamaktadır. Bu durumda üniversite çalışanları eşzamanlı olarak kamu sektöründe, ancak giderek artan biçimde üniversiteden özerk denilebilecek biçimde istihdam edilmektedirler. Bu öğretim elemanları, kamu sektörü içinde kapitalist olarak iş gören akademisyenlerdir. Kaynaklarını korumak ve genişletmek isteyen öğretim üyeleri, piyasa ile ilişkili ve araştırmaya bağımlı olan dış kaynaklar için mücadele etmeye başlamışlardır. Bu araştırmalar, çoğunlukla uygulamalı, ticari, stratejik ve belli hedefleri olan araştırmalardır. Bu araştırmaların parasal kaynakları çoğunlukla araştırma yardımları, sözleşmeli araştırmalar, hizmet sözleşmeleri, endüstri ve hükümetle ortaklıklar, teknoloji transferi veya daha çok sayıda öğrenci ve daha yüksek öğrenim ücreti alma gibi uygulamalardan doğmaktadır.

Slaughter ve Leslie, akademik kapitalizm kavramı ile insan sermayesi kuramı çerçevesinde oluşturulan insan sermayesi kavramı arasında bir bağıntı kurmuştur. Bilindiği gibi, işgücünün edindiği bilgi ve beceriler, verimlilik artışları ile ekonomik büyümeye katkı sağlar. Üretim süreci içinde işgücünün niteliği büyük ölçüde biçimsel (formal) eğitim ve işbaşında eğitimlerle oluşturulur. Bu belirleme, üniversitelerde akademisyenlerin ekonomik büyümeye katkı için oynadıkları rolün önemini ortaya koyar. Üniversiteler, istihdam ettikleri bilim insanları yoluyla insan sermayesi birikimine ve global ekonomide başarılı bir rekabet için gerekli olan tekno-bilim ve ileri teknoloji ürünü olan fiziksel sermaye oluşumuna katkıda bulunur. Üniversitelerce sahip olunan insan sermayesi, kuşkusuz akademik personelin nitelikleri içinde vücut bulur. Böylece özgül mal, entelektüel sermayedir. Öğretim üyeleri, sahip oldukları akademik sermayeyi üretim süreci ile bütünleştirerek uygulamaya aktarırlar; bu aynı zamanda akademik kapitalizmle de angaje olmak anlamını taşır. Bu kıt ve uzmanlaşmış bilgi ve beceriler, tekil olarak akademisyene, hizmet ettikleri kamu üniversitesine, işbirliği yapan işletmelere ve genel olarak da topluma katkıda bulunur.

Üniversitelerde verilen eğitimin "karma mal" niteliği taşıdığı, dolayısıyla topluma olduğu kadar hatta daha fazla "kişisel getirilerinin" olduğu savıyla "yararlanan öder" anlayışı sıkça dillendirilir olmuştur. Bu sav, fırsat eşitliği savı ile desteklenmiş; yükseköğretimden genellikle üst gelir gruplarının çocuklarının yararlandığı belirtilerek bu durumun yoksul vergi yükümlüsünden varsıla gelir aktarımına yol açtığı ifade edilerek, bu kesimin, yararlandığı eğitimin bedelini ödemesi gerektiği dillendirilmiştir. Bu ve benzeri gerçeği perdeleyen tartışmalarla üniversite eğitiminin ticarileştirilmesine hız kazandırmak istenmektedir.

İşsizlik ve özellikle gençlerin artan işsizliği ve yaşam seçeneklerinin giderek daralması, yükseköğretimin ticarileştirilmesine ivme kazandıran egemen gerekçelerden biridir. Bu nedenle, gençlerin yükseköğretime yöneliminin artması, "kamu kaynakların kıtlığı" savunusu ile karşı

karşıya kalmıştır. Kamu üniversitelerinin "yükünü paylaşmak" savıyla, vakıf üniversitelerinin açılması ve kamu üniversitelerinin de kendi kaynaklarını yaratmaları doğrultusundaki baskılar, yükseköğretimin özelleştirilmesi ve kamu üniversitelerinin ticarileştirilmesini zorlayan güçler olmuştur. Öte yandan dünyada "yükseköğretimin önemli bir pazar" olarak yükselişi, "bilgi toplumu", "küreselleşen yükseköğretim", "uzaktan eğitim" kavramlarının da itici gücüyle, bilginin metalaşması hız kazanmıştır. Gerek üniversitelerde ve gerekse kamu ve özel işletmelerde yapılan ileri araştırma/geliştirme faaliyetleri ile verimlilik artışları sağlanmış, böylece düşük ücretli emek kullanımı ile mutlak olarak artırılan artıdeğere, bu ARGE faaliyetleriyle nispi artıdeğer kazanımları ilave edilmiştir.

Üniversitelerde bilginin ve yükseköğretim hizmetinin, piyasa koşulları içinde değişim değeri yaratmak üzere üretilmesi iki başlık altında incelenebilir:

Özel (vakıf) yükseköğretim kurumları açarak, bilginin ve yükseköğretim hizmetinin doğrudan ticaretini mümkün kılmak: 1980 sonrasında çeşitli vakıfların üniversite açmalarına izin verilmiştir. İlk olarak açılan Bilkent Üniversitesi'ni diğer vakıf üniversiteleri izlemiş; bu üniversiteler ciddi kamusal yardımlar da almışlardır. Bu üniversiteler devletten tamamen bağışık olmamakla birlikte piyasa içinde faaliyette bulunurlar. Vakıf üniversiteleri gibi kavramlar kullanılarak perdelenmeye çalışılsa da, kâr güdüsü ile çalışan bu üniversiteler, kendi aralarında rekabet ederken, devlet üniversitelerini de özellikle kamu finansmanından ötürü, rakip olarak görmektedir. Bu üniversiteler, bir yandan hukuksal mevzuatın sınırlamalarından rahatsız olurken ve deregülasyonu savunurken, diğer yandan da devletten yüksek oranlarda teşvik almayı beklemektedirler.

Vakıf üniversiteleri "piyasa en iyisini bilir", anlayışını uygulayarak üniversite kültürü içine "kendi deneyimlerini" aktarmaya başlamışlardır. Kuşkusuz bu kurumlar, kamu üniversitelerinden sağladıkları öğretim üyeleri kanalıyla, özyönetim ve akademik özgürlüklere ilişkin üniversite kültürünü içlerine almakla birlikte, farklı etkilere de maruz kalmaktadırlar. Örneğin, ciddi miktarda öğrenim harcı vererek gelen öğrencilerin (müşterilerin), ticari araştırmaların yürütüldüğü ulusal ve uluslararası şirketlerin, vakfa parasal kaynak sağlayan çeşitli kesimlerin (dinsel, etnik, ideolojik) etkilerinden söz edilebilir. Ayrıca öğretim üyelerine ödenen yüksek ücretler ve akademisyenler arası rekabet de, akademik kültürü etkileyen diğer boyutlar olarak değerlendirilebilir. Üniversite sistemi içine giren bu yaşantılar yoluyla, kamu üniversitelerini vakıf üniversiteleri ile rekabet etmeye yöneltecek mekanizmaların oluşacağı beklentisi yayılmaktadır. Ancak vakıf üniversiteleri arasında yalnızca birkaçı, önemli ölçüde gelişebilmiştir. Bunun nedenini kamu üniversitelerinin yarattığı haksız rekabete bağlayan görüşler de bulunmaktadır. Onlara göre, kamu üniversitelerinde de ciddi bir öğrenim harcı uygulamasına geçilmelidir. Böylece, "parasız kamusal eğitim" alternatifi olmayan öğrenciler, vakıf üniversitelerine yönlendirilebilecektir. (34) Bu anlayış, kamu üniversiteleri karşısında güçlü ve ısrarlı bir lobinin oluşmasına yol açar.

Kamu üniversitelerinde ticareti serbestleştirme: Üniversitelerin, hizmetlerini piyasadan bağışık kamu hizmeti olarak sunduğu, kısmi olarak piyasayla ilişkilenmek zorunda kaldığında da bu ilişkilerinde görece özne olabildiği tarihsel koşullardan, üniversitenin piyasa ve devletle ilişkilerinde nesneleştiği, birbiri için çalıştıkları bir evreye geçiş, bilinen anlamıyla üniversiteyi büyük ölçüde değiştirmiştir. Üniversitelerin halk sınıflarının yararına hizmet ürettiği düşüncesi giderek zayıflamaya başlamıştır. Üniversitelerin kendi aralarındaki rekabeti, öğretim elemanlarının rekabeti, en iyi öğrencileri üniversiteye çekme stratejileri, üniversite yönetimlerinde sıkça konuşulan konular olmuştur. Bu rekabet, pek çok akademik ilkenin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Üniversiteler, GATS ve diğer hukuksal düzenlemelerle, piyasaların ciddi baskılarına maruz kalmaya başlamışlardır.

Kamu üniversitelerinde metalar üretmek ve bunların ticaretini kolaylaştırmak üzere aşamalı olarak bir dizi düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemeler Slaughter ve Leslie'nin ifade ettiği (35) "akademik kapitalizm" kavramına karşılık gelmektedir. "Piyasa benzeri davranışlar", para için kurum ya da öğretim üyelerinin rekabet ettiği süreçlerde gözlenir. Bunlar dış yardımlar ve sözleşmeler, bağışlar, üniversite-sa-

nayi ortaklıkları veya öğrenim harçları yoluyla olur. Akademik birimler ya da öğretim üyeleri rekabette başarılı değillerse parasal yardım alamaz. "Piyasa davranışları" (market behaviours) ise kurumların işlevi olarak kâr amaçlı patent alma, ortaklık ve lisans anlaşmaları yapma, yan şirketler kurma, üniversite-endüstri ortaklıkları kurma gibi etkinlikleri kapsar. Yine piyasa davranışları, mal ve hizmet satışları (yiyecek içecek, kitap satışları ve diğer) gibi etkinlikleri de kapsar.

Türkiye üniversitelerinde tekno-bilim yönelimli, piyasa yönelimli akademik yapılanmalar, devlet ve piyasa güdümlü araştırmalar, sürekli eğitim merkezleri, uzaktan eğitim merkezleri, teknoparklar, öğrenim harcı, ikinci öğretim ve yaz okulları gibi uygulamalar, entelektüel mülkiyet haklarına ilişkin düzenlemeler, bilginin ve üniversite eğitiminin metalaştırılması ve ticarileştirilmesine ilişkin somut politikaları içerir. Bu süreçleri, küçük fiyatlandırmalarla da olsa başlatmak, kamusal düzenlemeleri kırmak açısından çok önemlidir; zira "en iyisini bilen piyasa" nasılsa denge fiyatını bulacaktır (!).

Örneğin, ders kitaplarının üniversitede basılması ve öğrencilere bazı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi "bedava" verilmesi, öğretim üyesi için bir prestij kaynağıdır. Öğrencilerin kullanımına sunulmuş bu kitaptan öğretim üyesi kazanç sağlamayı düşünmez. Ancak ders kitapları alınıp satılmaya başlandığında, öğretim üyesi, akademik birimdeki öğrenciler üzerinden kapalı bir piyasa yaratmış olur. Ancak bu yeterli olmaz, kitabın daha geniş pazarlarda satılmak üzere hazırlanmış olması, onun tasarımını ve içeriğini büyük ölçüde değiştirmeyi gerektirir. Bu süreç, öğretim elemanlarının derslerini ve içeriğini pazarda talep edilen konulardan oluşturmaya başlaması demektir; bu da bilginin metalaşması anlamına gelir.

Belli bir bilgi kategorisinin metalaşması ile gelir yaratma düşüncesi bir araya geldiğinde, üniversite bunun için uygun kurumsal yapılar yaratmaya başlar. Örneğin metalaşan bu bilgi kategorisinin üretildiği fakülteler açmak, bölümler kurmak, lisans ve yükseklisans eğitimini metalaşma doğrultusunda örgütlemek anlamına gelir. Lisans öğretiminin piyasa benzeri nitelikte ticarileşmesinin bir yolunu ikinci öğretim oluşturur. İkincisi yaz okulları uygulamalarıdır. Bunlar "yükseköğretim pazarının" büyük eğitim paketlerini oluşturur.

Üniversitede uzun süreli programların yanı sıra kısa süreli programlarla sınırlı bir bilgi içeriğini piyasaya sunmanın bir yolu olarak sürekli ya da yaşam boyu öğrenme merkezleri kurulmuştur. Bu merkezlerde açılan çeşitli eğitim programları yoluyla gelir yaratılmaya çalışılmaktadır. Öte yandan uzaktan eğitim merkezleri yoluyla, yüz yüze eğitimin karşısına bir alternatif çıkarılmıştır. Bu merkezler yoluyla, uzaktan eğitim destekli kısa süreli programlar, önlisans programları ya da yükseklisans programları açılabilmektedir. Kuşkusuz bu programlar büyük ölçüde "yararlanan öder" anlayışıyla finanse edilmektedir Öte yandan Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) gibi merkezi sınavlar, lisans eğitimlerinin içeriğini belirlemekte, ayrıca üniversite içinde ve dışında açılan bu kurslarda öğretim elemanlarının görev aldıkları gözlenmektedir.

Öğretim elemanları, neo-liberal ekonomi politikaları doğrultusunda yapılan düzenlemeler ve buna koşut olarak bütçe kesintilerinden dolayı reel olarak düşen ücretleri nedeniyle ciddi sorunlar yaşamakta; yeni kaynaklar yaratmaya zorlanmaktadır. Avrupalı ve Amerikalı meslektaşlarına göre oldukça düşük ücretler alan öğretim elemanlarının büyük bir kısmı bu ücretlerle yaşamaya çalışırken, bir kısmı ise öğretim faaliyetlerini artırma, ticari araştırmalar yürütme, danışmanlık hizmeti verme, sürekli eğitim programları ve uzaktan eğitim programlarına katılma gibi olanaklarla ek gelir yaratma çabası içine girmiştir. (36)

Piyasa benzeri faaliyetlerin üniversitelerde yaygınlığı ve yarattığı gelirin büyüklüğü bilinmemektedir; ancak bu faaliyetlerin yaygınlaşma düzeyi, üniversitelere ayrılan kamusal kaynakların büyüklüğüne bağlı olarak değişecek gibi gözükmektedir. Bilgi bir meta haline geldiği için, öğretim üyesinin zamanının büyük bir kısmını pazar değeri olan bilgi alanlarına kaydırması, öğretim elemanları arasında yaratacağı rekabet, doğuracağı gelir farklılıkları nedeniyle, bu tür etkinlikler, üniversitenin topluma, akademik topluluğa ve öğrencilere karşı sorumluluk bilincinin zayıflamasına yol açacaktır. Bu bağlamda üniversitelerde uzun dönemli kolektif katkılar yerine, kısa dönemli bireysel deneyimlere yönelik çabalar egemen hale gelecektir. Üniversitelerin bu olgu karşısında, idari, mali ve bilimsel özerklik ve akademik özgürlükler lehine politikalar geliştirmesi kaçınılmaz gözükmektedir. (37)

4) Üniversitelerde esnek üretim ve esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılması

1970'li yıllardan başlayarak çalışma sürecinde esnekliği sağlamayı amaçlayan yeni bir üretim ve birikim süreci gündeme gelmiştir. Esnek üretim, küçük ya da çeşitlendirilmiş pazarlara yönelik ve değişken tüketici tercihlerini dikkate alan bir üretim sürecini ifade eder. Üretimin bu biçimi ile, stokları ortadan kaldırmak, makineleşmenin ve aşırı uzmanlaşmanın yarattığı verim kaybını ya da hatalı üretim riskini azaltmak, bir malın üretiminden diğerine geçişte ayarlama ve bekleme süresini kısaltmak, üretim akışkanlığını ve emek yoğunluğunu artırmak amaçlanır. (38) Öte yandan Öngen'e göre esneklik, değişen pazar koşullarına ve ekonomik dalgalanmalara daha kolay uyum sağlaması için sermayeyi örgütlü işçi eylemlerinin kısıtlamalarından ve çalışma kurallarından kurtaran yeni bir stratejidir. Gerçekten ürün esnekliği, ürün çeşitliliğini; teknoloji esnekliği, otomasyon teknolojilerinin bir üründen ötekine kolaylıkla aktarılabilmesini; emek esnekliği, nitelikli işgücünün herhangi bir güçlükle karşılaşmadan niteliksiz işgücünün yerini almasını ve istihdam esnekliği, pazar talebine bağlı olarak üretimin sınırlanmasını dolayısıyla işgücünün bir kısmının üretimden çıkarılmasını nitelemektedir. Üretimin tüm bu özellikleri dikkate alındığında, esneklik, sermaye için özerklik ve keyfilik anlamına gelmektedir. Üretimin bu özellikleri artık önceki döneme ait özelliklerin, yani iş güvencesinin, ücret eşitliğinin, belirli çalışma süresinin, toplu pazarlığın, belirli becerilerde yoğunlaşma anlamında katı işbölümünün, üretimin bütün aşamalarının belirli bir mekânda yoğunlaşmasına neden olacak teknolojik katılıkların tam karşısında yer almaktadır. (39)

Üniversitelerde esnek üretim ve uygulamaya konan akademik değerlendirme ve kalite geliştirme çalışmalarını, üniversitelerde emek-sermaye ilişkisini belirleyen bir düzenleme olarak irdelemek gerekir. Öğretim elemanlarının emek süreci ve iş örgütlenmesini, emek gücünün nitel ve nicel istihdamını ve emeğin üretimde denetim olanaklarını ifade eden yeni bir emek-sermaye ilişkisi tasarlanmaktadır. Üniversiteler hem piyasa ile ilişkili yeni üretim dallarının keşfi, hem de yeni teknolojilerin üretimi ile yerel ve küresel üretim alanlarında verimlilik artışı sağlayacak araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yürütmesi açısından önemli bir kurumdur; ayrıca kendi kaynaklarını çoğaltma ve kurumsal verimliliklerini yükseltmeye zorlanan kurumlardır. Ayrıca üniversitelere ilişkin farklı bir değerlendirmeyi, hem yükseköğretim ve ARGE çalışmalarını hem de akademik değerlendirme ve akreditasyon kurumlarının doğuşunu yeni bir sermaye alanı ortaya çıkarması bağlamında yapmak mümkündür. Piyasalaşan bu alanla ilgili olarak küresel pazarlar genişletilirken, öğrenci hareketliliğinin çevre ülkelerden merkez ülkelere yönelimini, eğitimin sanal ortamda ya da öğrencinin olduğu ülkelerle ortaklıklar ya da şubelerde yapılmasıyla her halükârda çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru bir değer transferine olanak sağlayacağı öngörülebilir.

"Küresel yükseköğretim pazarlarına" açılan üniversiteler için, değişken tüketici tercihlerini dikkate alarak yükseköğretim programlarını bu küçük ve farklı nitelikteki pazarlar için çeşitlendiren, yüz yüze eğitim ve uzaktan eğitim kombinasyonlarını farklı üretim fonksiyonları içinde gerçekleştiren yeni bir üretim anlayışı hâkim olmaya başlamıştır. Hatta henüz "küreselleşememiş" üniversiteler için dahi, mali baskılar sonucunda kaynak yaratmaya zorlanan üniversiteler, sürekli eğitim merkezleri ve gerekse uzaktan eğitim merkezleri yoluyla farklı yaş gruplarındaki farklı eğitim ihtiyaçlarına sahip yetişkin öğrencilere ulaşmaya çalışmaları, ikinci öğretim ve yaz okulu uygulamaları, teknoparklar, sanayi ile ortak çalışmalar, bilinen üniversite takvimini, eğitim ve araştırma hizmetlerinin üretimini büyük ölçüde farklılaştırmakta, mevcut çalışma kalıplarını kırmaktadır.

Üniversitelerde esnek üretimin en önemli etkisi, istihdam biçimlerinin esnekleştirilmesidir. Özellikle araştırma görevliliği gibi akademisyenliğin başlangıç kadrolarında yaygınlaşan bu uygulama, bugün doçent ve profesör kadroları için de ifade edilmeye başlanmıştır. YÖK'ün strateji raporu, üniversite çalışanlarını iş güvencesinden yoksun bırakmanın önerilerini içermektedir.

Kurul Tural'ın araştırmasında (40), öğretim elemanlarına üniversitelerdeki istihdam biçimlerindeki değişmeyi nasıl yorumladıkları sorulmuştur. Bu soruya ilişkin olarak, Türkiye kamu personeli rejiminde olduğu gibi, üniversitelerde de öğretim elemanı istihdamında bir değişimin olduğu, bunun da beklenen bir olgu olarak algılanması gerektiği, ancak özgül yönleri ile düzenlenmesine de ihtiyaç olduğunu ileri süren öğretim elemanları (P5, P3,Y6, Y3) olmuştur. Öğretim elemanla-

rından (P5, P3, Y3) bazıları, sözleşmeli istihdamın her düzey akademik unvan için söz konusu olabileceğini, ne var ki bu sistemin çalışmayı özendirmesi ve ücret artışları ile ilişkilendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu görüşlerin aksine, öğretim üyelerinin büyük bir çoğunluğu (P1, P2, P5, P6, Y1, Y3, Y4, A1, A2, A3), sözleşmeli istihdamın üniversite çalışanları üzerinde büyük baskı ve gelecek kaygısı yarattığını, "bu istihdam biçimlerinin geçici statülere bağlanmasının (sözleşmeli kadrolar) iş güvenliği ve sosyal devlet anlayışını zedelediğini" (P5) belirtmektedir. Araştırmada bu konudaki diğer görüşler şöyle sıralanmıştır: Araştırma görevlilerinin görevlerine doktoradan sonra son verilmesi, onları iş aramak üzere belli bir yaşta kendi kaderleri ile yalnız bırakmak anlamına geliyor (A2). "Sözleşmenin yenilenmemesi olasılığı, maddi kayıptan öte toplumsal itibar kaybı olarak da algılanıyor ve kişiler üzerinde baskı yaratıyor." (Y4) Bu tür istihdam araştırma görevlilerinin üniversite/fakülte ile özdeşim kuramamasına, kurumuna karşı sorumluluk duymamasına yol açıyor (P6, A1). Gevşek ve güvencesiz bir istihdam türü üniversite içinde güven duygusunu zedeliyor; işsizlik bir tehdit olarak yöneticinin yanında yer alıyor (Y1). Süreli istihdamın bir başka etkisi, "Derinlikli, toplumsal sorunlarla ilişkili ve uzun dönemli çalışmaların yerini projeye dönük, kısa süreli çalışmalara bırakması" biçiminde beliriyor (Y1). Sözleşmeli istihdam "göze girme, rakibinin ayağını kaydırma, …" gibi stratejiler doğuruyor (P2). Sözleşmeli personel olmanın baskısını derinden hissetmek, genç akademisyenleri "eğitimci, danışman ve bilim insanı kimliklerinden uzaklaştırmakta; onları birer 'makale makinesi'ne dönüştürmektedir" (A3). Son yıllarda hükümet politikası olmaktan çıkıp devlet politikası haline gelen sözleşmeli personel alımı ve kadrolu personelin sözleşmeli personel haline getirilmesine yönelik çabalar "mesleki kaygıları gelecek kaygılarının gerisine itmeye başlamıştır." (A3) Sözleşmeli kadroda olmanın yarattığı "ağır psikolojik baskı", bir araştırma görevlisi tarafından aşağıdaki biçimde belirtilmiştir:

"Sözleşmeli personel olarak çalışan kesim, ağır psikolojik baskı ve gelecek endişesi taşımaktadır. Kamu üniversitelerinde esnek istihdam biçiminin sorunlarını araştırma görevlileri yaşıyor. İş güvencesinden yoksun olmak asistanları "tedirgin, gelecek kaygısına boğulmuş" hale getiriyor. Böyle bir ortamda asistanlar üniversitelerini sahiplenmiyorlar. Hocalar ve asistanlar arasındaki ilişkiler de bunun sonucunda ilkesizleşiyor. Ben fakültemde dekan ve anabilim dalı başkanı tarafından olmak üzere iki kez işime son verilebileceği tehdidi ile karşı karşıya kaldım." (A1)

Öğretim elemanlarının büyük bir kısmı, sözleşmeli istihdamın ve piyasa mekanizmasına bırakılan bilim insanı yetiştirme yaklaşımının insan üzerinde yarattığı tahribatı, unvan farkı gözetmeksizin farklı boyutları ile açıklamışlardır.

5) Üniversitelerde yönetişim

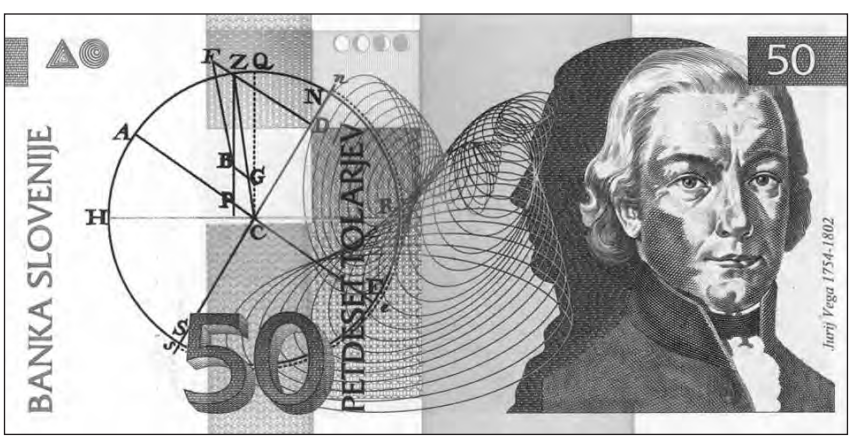
Kamu yönetimi ile ilgili düzenlemelerle bağlantılı "yönetişim" kavramı ile, günümüzde yöneten ile yönetilen, devlet ile toplumun birbirinden uzaklaştığı varsayımından hareket edildiği belirtilmektedir. Yönetişim yaklaşımına göre, "aşırı büyüyen devlet topluma yaslanmış, hantallaşmış, toplumsal talepleri duyma, yorumlama ve yanıt verme yeteneklerini yitirmiştir." (!) Yönetişim modelinde iktidarın tek başına bürokrasi tarafından kullanılması kabul edilmemekte, iktidarın, bürokrasi, toplum (çekirdeği özel sektör oluşturacaktır) ve sivil toplum kuruluşlarından (STK) oluşan bir yapı içinde kullanılması öngörülmektedir. (41) Tarafları belirlenen bu yapı içinde, üniversite bürokrasisi, kendilerine ilişkin ve kendilerinin toplumla ilişkili kararlarını tek başına alamayacaklar; çok farklı gruptan oluşan ve çekirdeğinde özel sektörün olduğu toplum ile STK'ları karar sürecine dahil edecekler ve bunlara hesap vereceklerdir. İlk bakışta katılımcı bir çaba olarak görülen yönetişim, üniversite kararlarını "yarar" odaklı STK ve özel sektöre açarak bu kesimlerin taleplerini üniversitenin öncelikleri arasına dahil etme gizilgücü taşımaktadır; böylece üniversitenin kamu yararına odaklı öncelikleri değiştirilebilmektedir. Üniversitelerde YÖK'ün başlattığı, "danışma kurulları"na (mütevelli heyeti benzeri) ilişkin tartışmalar, Türkiye üniversitelerinde kararlara STK ve özel sektörün dahil olmasını sağlayacak düzenlemeleri öngörmektedir.

"Üniversiteler ve Küreselleşme" adlı yayının önsözünü yazan Currie'ye (42) göre, bu yayının yazarları üniversite-

lerde işletme yönetimi değerlerinin yaygınlaşması ve bir piyasa gündemine doğru yönelişi üç açıdan incelemişlerdir. Bunlar işletmecilik (managerializm), kamusal hesap verme sorumluluğu (accountability) ve özelleştirme uygulamalarıdır.

İngiliz üniversitelerine gönderme yapan Halsey'e (43) göre, işletmecilik anlayışı, hem araştırmanın hem de öğretimin örgütlenmesinde akademik işbirliğine (collegiate coorperation) baskın gelmektedir. Üniversitelerde araştırma gündemi, giderek artan biçimde hükümet ve sanayinin talepleri doğrultusunda oluşturulmaktadır. Öğretim üyeleri, yöneticiler ve teknoloji uzmanları, giderek genişleyen orta sınıf hizmeti içinde ücretli ve hatta parça başına iş yapan işçilere dönüşmektedirler.

Özerklikle yakından ilişkili bir diğer kavram kamuya hesap verebilirliktir (accountability). Bu kavram üniversite bürokrasisinin mali sorumluluğu ile ilgili bir terim olarak kullanılmaktadır ve kamu üniversiteleri ve bir bütün olarak devleti, özel/serbest/özerk mali denetim kuruluşlarının denetlemesine açmaktadır. Berdahl ve Mc Connell (44) kamusal hesap verme sorumluluğunu, sorumlu performans için çeşitli toplumsal kümelere yanıt verebilme özelliği olarak tanımlamışlardır. Dressel'e (45) göre (1980) sorumlu performans, kurumların amaçlarına ulaşabilmeleri için bu amaçlar doğrultusunda ayrılmış kaynakların yasal ve akıllıca kullanılmasını içerir. Sorumlu performans, amaçların hangi düzeyde başarıldığına ilişkin kanıtların sürekli toplanmasını (birikimini) gerektirir. Bu süreç kabul edilen amaçların ve yorumların açıklanmasını ve düzenli olarak gözden geçirilmesini, amaçları gerçekleştirirken başvurulan süreçlerin maliyet ve etkililiğini dikkate almayı; eğitim süreçlerini sürekli geliştirmeyi ve daha etkili süreçleri keşfetmek için sürekli arayışta olmayı gerektirir. Oldroyd, Elsner ve Poster'e göre (46), kamusal hesap verme yükümlülüğü, "eğitim kurumlarınca sunulan eğitim hizmetlerinin niteliğinin kamuca onaylanması ve kamusal kaynakların nasıl harcadığının açıklanmasına ilişkin bir taleptir". Kamusal hesap verme yükümlülüğü, yükseköğrenim ve araştırmanın nitelik ve niceliğini gösteren başarı ölçütlerinin konulmasını, üniversitelerin hem iç hem de dış çevrelerine özellikle, kamu ve özel kuruluşlar, öğrenciler, aileler, vergi ödeyenler, ilçe/il, merkez eğitim yöneticileri gibi gruplara karşı kurumun sorumlu olmasını içeren bir kavramdır. Kamusal hesap verme yükümlülüğü, kimin, neye ve kime karşı sorumlu olduğu sorularına açık yanıtların verilmesini gerektirir. Öte yandan gündeme gelen diğer bir soru, sorumluluğun yerine getirilip getirilmediğine ilişkin kanıtların belirlenmesi konusunda neyin kabul edilebilir olduğunun kimlerce belirleneceğidir. Kuşkusuz üniversitelerde kamusal hesap verme yükümlülüğüne ilişkin pratikler, özerklikle çelişen boyutlar taşımaktadır. Türkiye üniversitelerinde diğer düzenlemelerin yanı sıra, 5018 sayılı yasanın da zoruyla, stratejik planlama ve buna dayalı çıktı odaklı bütçeleme yaygınlaşmaktadır.

Artan hesap verme sorumluluğu biçiminde beliren küreselleşme uygulaması, öğretim üyelerinin, hükümet gibi üniversite dışı gruplara olan bürokratik ve parasal sorumluluklarını artırmış; form doldurma olarak tanımlanan bürokratik işlemler öğretim üyelerinin zamanlarının önemli bir kısmını alır hale gelmiştir. Currie'ye göre (47), işletme yönetimi uygulamaları, sınırlı parasal kaynakları elde etmek için kıyasıya rekabeti getirmiştir. Hemen hemen tüm üniversitelerde yaşanan parasal sorunlar "kullanan öder" yaklaşımı ile çözülmeye çalışılmakta ve kütüphane, posta, basın, grafik hizmetleri, elektrik, telefon, ısınma gibi eskiden merkezi bütçe ile karşılanan hizmetler kullananlara ödettirilmeye çalışılmaktadır. Bunlara ek olarak, artan öğrenim ücretleri ve bazı hizmetlerin yukarıdaki yaklaşımlar doğrultusunda özel sektöre devri ile beliren özelleştirme uygulamaları üniversite gündemine yerleşmiş görünmektedir.

Üniversite finansmanına ilişkin süreçlerde gözlenen değişimlerin, (performansa dayalı finansman, piyasa benzeri etkinliklerle kaynak sağlama, özelleştirme ve benzeri), rekabet halindeki global pazarlarda varolabilmek için şirketlerin üniversitelerden yeni bilgi, bilime dayalı ürünler ve süreçleri temin etmek ve üniversiteler açısından ise giderek azalan kamu kaynaklarının yerine yenilerini koymak üzere ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Aslında üniversitelere ayrılan parasal kaynakların azalması olgusu da, şirketlerin küresel pazarlarda rekabet olanaklarını artırmak üzere daha az vergi vermelerini sağlamak ile de açıklanabilmektedir. Üniversite, sanayi ve hükümet arasındaki yakın ilişkiler, Ylijoki'nin (48) aktarımlarına göre, "ikinci akademik devrim" olarak tanımlanabilir. "Birinci akademik devrim" araştırmanın, ekonomiye katkı getirmek üzere öğretimle iç içe geç-

mesidir; bu ise "girişimci üniversite-"nin doğuşunu hızlandırmıştır. Araştırmanın niteliğindeki dönüşüm, yeni bir üniversite kültürünün ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Yeni bir post-akademik kültürün geleneksel araştırmanın yerini aldığı iddia edilmektedir. Geleneksel temel araştırma yönelimli, disiplinlere dayalı akademik araştırma (mod 1), yerini dışarıdan finanse edilen sorun odaklı disiplinler arası projelere (mod 2) bırakmaktadır. Bilimsel topluluğun temel değerleri altüst olmuştur. Entelektüel mülkiyet anlayışı, araştırma sonuçlarının herkese açık olması akademik değerin yerini almış; araştırmada evrensellik yaklaşımı, yerel düzeyde sorun çözmeye dönüşmüş; tarafsızlık ticari, politik ve sosyal yararların bir karışımı olarak değişmiş; disipline dayalı içerik yerini, çok disiplinli içeriğe bırakmış ve bireysel çalışma kalıplarının yerini, girişimci takımlarla çalışma almıştır.

6) Üniversitelerde demokratikleşememe sorunu

Üniversite özerkliğinin en temel özelliği, araştırma konuları, öğretim programları, istihdam, akademik yükseltmeler, yönetsel ve mali olmak üzere çeşitli kararların üniversite içinde alınmasıdır. Ne yazık ki Türkiye üniversitelerinde merkezi bir örgüt olan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) yapılanması ile bilimsel, yönetsel ve mali özerklikler büyük ölçüde sınırlandırılmış; YÖK'ün üniversite içinde alınması gereken kararlara müdahalesi artmıştır. Bununla birlikte akademik topluluk içinde en etkin sayılabilecek bileşenler, öğretim üyeleridir. Araştırma görevlileri, öğrenciler ve idari personelin kararlara etkin katılımı yoktur. Bu, üniversite bileşenlerinin kararlara katılımını ortadan kaldıran bir faktördür ve eğitim ve bilimin demokratikleşmesini engeller.

Kurul Tural'ın araştırmasında (49) öğretim elemanlarına, kendilerini bölümün, fakültenin ya da üniversitenin ne denli etkin ve eyleyen bir katılımcısı (özne) olarak gördükleri sorusu sorulmuştur. Öğretim elemanlarından dördü (P5, Y5, Y3, A5) "kendilerini her düzeyde etkin bir katılımcı olarak hissettiklerini" belirtmişlerdir. Akademisyenlerin büyük çoğunluğu, bugünün üniversitelerinde etkin ve eyleyen bir özne olmanın olanaksızlığına değinmişlerdir (P2, P6, Y1, Y2, Y3, A4, A3, A2, A1, A6). Üniversitelerde araştırma görevlilerinin kurullarda karar yetkisi yoktur; bu sorun informal yollarla çözülmeye çalışılsa da araştırma görevlileri, kendilerini üniversitenin bir öznesi olarak görmemektedirler. Bu kavrayış, istihdam biçimleri ile ilgili bir konudur aynı zamanda. Ne var ki yardımcı doçent ve profesörlerin de bu yönde görüş bildirmesi, yetkilerin büyük ölçüde YÖK'te ve geri kalanın da rektörlerde olması ve piyasa ve devletle yeni ilişkilenme biçimlerinin ortaya çıkması ile açıklanabilir. Bir üniversite profesörü, görünüşte katılım süreçlerine itirazını aşağıdaki biçimde ifade etmiştir:

"Kararlara etkin katıldığımı düşünmüyorum. Katılım mekanizmaları yapay ve göstermelik. Mevcut üniversite yasası katılıma izin vermiyor. Örneğin bölüm, anabilim dalı açma, lisans ders programlarını belirleme yetkisi YÖK'te. Üniversitede bir itaat kültürü yerleşmeye başladı. Böyle bir kültür içinde etkin olmak isteyen kişiler marjinalize edilebiliyor." (P6)

Öte yandan üniversitelerde "öğrenci bileşeni"ne yüklenen anlam, öğretim, eğitim, araştırma süreçlerinde öğrencilerin katılımını ve bu süreçlerde varoluşlarını etkiler. 1980 sonrası dönemde üniversite gençliği, en edilgen bileşen durumuna indirgenmiştir. Üniversitelerde öğrenciler, eğitim ve öğretim sürecinin pasif bir "girdisi", dolayısıyla nesnesi; genç, bu nedenle korkusuz ve güvenilmez bir varolma biçimi, duygularından/tepkilerinden sıyrılmış, tepkisizleştirilmiş ve bu nedenle denetim ve gözetim altında tutulması gereken bir üniversite bileşeni olarak anlaşılmıştır.

Öğrencilerin siyasetten uzak durmaları konusunda farklı çevrelerden gelen baskılar, onları siyaset-dışı kişiler haline dönüştürmüştür. Bugün üniversitelerde demokratik öğrenci örgütlenmeleri çok zayıftır. Oysa öğrencilerin demokratik örgütlenme haklarının başında, "serbestçe dernek kurma hakkı" gelir. Bu demokratik eğitimin bir gereğidir. Dernekler öğrencilerin toplumsallaştıkları, tartışma yürüttükleri, düşünce ürettikleri, özgüven kazandıkları, toplumsal sorunlar karşısında ortak tavır aldıkları yerlerdir. Öğrenciler, 18 yaşını doldurdukları gün, yurttaşlık haklarını özgürce kullanabilirler. Öte yandan akademik özgürlüklerin bir gereği olarak nasıl özgürce öğretme hakkı öğretim üyelerine sunulmuşsa; "öğrenme hakkı" da öğrencilerin ilgi duydukları, merak ettikleri, ihtiyaç duydukları konuları öğrenmelerini sağlayan eğitim olanaklarının yaratılması anlamına gelir. Öğrenciler, eğitim ve

araştırma süreçlerinin etkin bir parçası, özgün ve özerk bir öznesi, genç ve dinamik bir varolma biçimini, insani olarak duygularını yaşayan, yaşarken deneyim biriktiren, öğrenen ve büyüyen, üniversite kararlarına demokratik örgütleriyle katılan bileşenler olarak değerlendirilmelidir.

Üniversitenin bir diğer suskun bileşeni idari personeldir. İdari personelin çalışma koşulları giderek zorlaşmasına karşın, bunların üniversite içinde ifade edilebilmesi çok sınırlıdır. Bu personelin, kamu üniversitelerinin ticarileşen birimlerinde, ek gelir sağlamak için rekabeti teşvik ediliyor gibi görünse de, bunun güçlüğü bilinmektedir. Sendikalarda örgütlenerek mücadele etmek, bir kısım idari personelin anlam bulduğu bir başka yoldur.

Sonuç

Neo-liberal politikalar, bugün üniversiteler dahil tüm kamu kurumlarında adım adım uygulamaya konulmaktadır. Bu politikaların üniversitelerdeki etkileri aşağıdaki biçimde özetlenebilir:

- Bugün üniversite eğitimi ve araştırma, bir kamu hizmeti olarak değil, bir meta olarak görülmektedir. Bu anlayış, tüm öğretim tür ve düzeylerinde yaygınlaşırken bundan en çok üniversiteler etkilenmektedir.

- Üniversite özerkliği denilince en çok mali özerklik düşünülmektedir. Burada bütçelerini gereksinmeleri doğrultusunda harcayan değil, kamu finansmanına daha az başvuran, kendi kaynaklarını piyasa koşullarında kendisi yaratan ve çeşitlendiren üniversiteden söz edilmektedir.

- Üniversiteleri geliştirme ya da üniversiteler arasındaki gelişme farklılıklarını ortadan kaldırmak üzere bütünlüklü bir planlama yerine piyasa dinamiklerine göre işleyen parçacı planlama kavrayışı yaygınlaşmaktadır. Stratejik planlama, vizyon, misyon, mükemmeliyet arayışları, kalite ve standart arayışları bu sürecin kavramlarıdır. Bu yönde bir kavrayış, ne yazık ki kendinden öteye ancak "kurumsal yarar ekseninden bakabilen" üniversite anlayışını beslemektedir.

- Üniversitelerde, özellikle düşük akademik unvan ve görevlerde sözleşmeli istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılması, iş güvencesini ortadan kaldırmaktadır; bu olgu emeğin örgütlü mücadelesi açısından ciddi bir engel oluşturmaktadır.

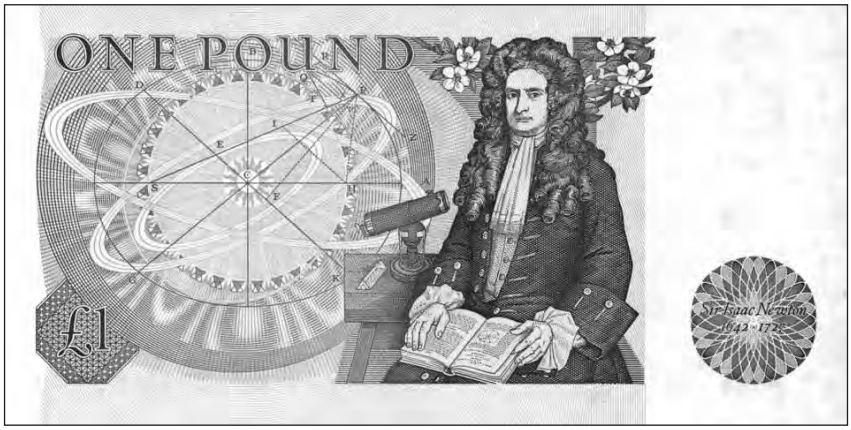
- Öte yandan üniversitelerdeki dönüşüm, öğretim elemanlarının yaşamlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Akademik özgürlüklerin kaybı, üniversite özerkliğinin aşınması; başta araştırma görevlilerininki olmak üzere tüm öğretim elemanlarının ücretlerinde düşüşler; yükseköğretim talebini karşılamak üzere artan öğretim yükü; özellikle araştırma görevlileri ve düşük akademik unvanlarda, ancak genel olarak akademisyenlerin ücretlerinin düşmesiyle akademisyenlerin "yönlendirilmiş araştırmalar", ikinci öğretim açma, yaz okulları uygulamaları başta olmak üzere, seminer, danışmanlık gibi "piyasa benzeri faaliyetlerle" gelir yaratmaya özendirilmeleri; akademik personelin kolektif gücünde azalma, buna karşın yöneticilerin etkisinin artması; akademik yükseltmelerin performans ölçümü adına "nicel" ölçütlere dayandırılması; üniversitelerde kalıcı istihdamın ortadan kaldırılmak istenmesi (öğretim üyelerinin işinde kalabilme hakkının yeniden düzenlenmesi); performansa dayalı ücretlendirmeye geçiş; piyasa talepleri doğrultusunda "profesyonelleşme", meslektaşlar arası işbirliği ve dayanışmanın yerini rekabetin alması gibi sorunlar, öğretim elemanlarının üzerinde tartıştığı ve çözmeye çalıştığı konulardır.

Güdümlü üniversiteler doğrultusunda bu yönelim, araştırma sonuçlarından da görüleceği gibi, üniversitelerde mutlak bir onay ve destek görmediği gibi, ciddi direniş ve eleştirilerle de karşılaşıyor. Üniversite bağımsızlığının erozyona uğradığı, eğitim işlevi değersizleşirken araştırmanın kesin bir hâkimiyet kurduğu, bazı disiplinlere adaletsiz biçimde üstünlük sağlandığı, sanayi ve ekonomi politikalarına endeksli yapısıyla akademisyenlik mesleğinin etik değerlerinin ve üniversitelerin toplumsal meşruiyetinin zedelendiği ifade ediliyor.

Bilimsel üretim ve eğitim, Apple'ın (50) deyişiyle, yönetimin demokratikleşmesi, yükseköğretime erişimin demokratikleştirilmesi, bilgiye erişimin demokratikleştirilmesi ile daha özgür, daha yaratıcı ve daha insana dönük olacaktır. Toplumsal süreçlerin ve toplumsal bütünlüğün bir parçası olarak üniversiteler, kendini toplumun geniş kesimlerinin hizmetine adamış siyasal iktidarların desteği ile demokratik, özgürlükçü ve yaratıcı olabilir. Ancak

üniversitenin sorunu, üniversitenin içinden bu yönde destek gelmedikçe ve halk sınıflarının desteği alınmadıkça çözülemez. Öğretim elemanları, salt mesleki dayanışma dürtüsü içinde değil, aydın sorumluluğu içinde dünyaya, insanlığa, üniversiteye ve mesleğe ilişkin düşünceler üretmek durumundadır.

DİPNOTLAR

1) Gündüz Vassaf (2004), "Üniversitenin Cenazesi", *Radikal* Gazetesi, 29 Şubat 2004.
2) Cem Eroğul (2002), *Devlet Nedir?* (3. Baskı), Ankara, İmge Yayınevi.
3) 1970 öncesi dünyada yaygın olan üretim biçimi kısaca Fordizm olarak tanımlanan kitlesel (seri) üretimdir. Sembolik olarak 1914'te başlamış olan bu üretim, büyük ölçekte ve standart mal üretimini gerçekleştirmek üzere örgütlenmiştir. Bu üretim ve birikim örgütlenmesi, işlerin zihinsel emek ile fiziksel emeğe dayalı olarak belirlenerek katı bir işbölümünün olduğu, ürün standartlaşmasının verim artışları doğurduğu, artan mal ve hizmet talebinin bu standartlaşmayı hızlandırdığı bir üretim biçimidir. Kitlesel üretimde işgücünün üretime katılımı, yarı otomatik bir üretim bandı çerçevesinde ve "özel amaçla" üretilmiş makinelerin kullanımı ile mümkün olmaktadır. Katı işbölümü, emeği niteliksizleştirmiştir. (Eraydın, Erendil, 1999, s. 9; Ansal, 1995)
4) Keynesci devlet müdahaleciliği: Fordist üretimde, talep edilen mal ve hizmet düzeyini güvenceye almak için Keynesci bir makro ekonomik politika benimsenmiştir. Toplumun orta ve düşük gelir gruplarını da tüketici konuma getiren, gelir dağılımı ve devletin müdahalesini içeren bu yaklaşım, Fordist üretimin egemen olduğu ülkelerde refah devleti türü bir kalkınma politikasının başlatılmasını sağlamıştır. Aynı tür politikalar 1960'lı yıllardan başlayarak gelişmekte olan ülkelerde de benimsenmekle birlikte kaynak yetersizliği, bu politikaların yaygınlaşmasını engellemiştir. (Eraydın, Erendil, Dikmen, 2000)
5) Ulusal kalkınmacılık, İkinci Dünya Savaşı sonrası süreçte, birçoğu bağımsızlığını kazanan az gelişmiş kapitalist ülkelerin (AGKÜ), uluslararası kapitalist düzene eklemlensimenin bir aracı olan ithal ikameci birikim tarzına dayalı kalkınma paradigmasıdır.
6) Korkut Boratav (2006), *Türkiye İktisat tarihi 1908-2005*, Ankara, İmge Yayınevi, s.123.
7) Marek Kwiek (2002), "Yükseköğretimi Yeniden Düşünürken Yeni Paradigma Olarak Küreselleşme: Gelecek İçin Göstergeler", Globalisation and Education. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Volume 2, Issue 1, Mayıs.
8) Tahir Hatiboğlu (2000), *Türkiye Üniversite Tarihi,* 2. Baskı, Ankara, Selvi Yayınevi.
9) Doğan (2002), s.15.
10) Aynı, s.15.
11) Boratav (2006), s.145-146.
12) Aynı (2006), s.148-149.
13) Doğan (2002), s.16-23.
14) Boratav (2006), s.169.
15) Birgül Ayman Güler (2003), "Devlette Reform", *Kamu Yönetimi Dünyası,* Yıl: 4, Sayı: 13, Ocak-Mart.
16) Rui Yang, Lesley Vidovich (2002); "Üniversiteleri Küreselleşme Bağlamında Konumlandırmak", Globalisation and Education, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri,* Volume: 2, İssue: 1, Mayıs.
17) Slaughter Sheila (1998) (Edited By: Jan Currie and Janice Newson), "National Higher Education Policies in a Global Economy", Universities and Globalization, *Critical Perspectives,* London: Sage Publications. s.46-47.
18) Nejla Kurul Tural (2004), *Küreselleşme ve Üniversiteler*, Ankara: Kök Yayıncılık.
19) Currie Jan, Lesley Vidovich (1998) (Ed. Jan Currie, Janice Newson); "Micro-Economic Reform Through Managerialism in American and Avustralian Universities", Universities and Globalization, *Critical Perspectives*, London: Sage Publications.
20) Aynı (1998), s.3
21) Jürden Enders (2002), "Between State Kontrol and Academic Capitalism: A Comparative Perspektive on Academic Staff in Europe", (Editor: Jürgen Enders), *Academic Staff in Europe: Changing Contexts & Conditions*, Westport, CT: Greenwood Publishing.
22) Jairam Reddy (2002), "Current Challenges and Future Possibilities for Revitilization of Higher Education in Africa" (Editor: Chapman David), *Higher Education in Developing World: Changing Contexts and Institutional Responses*, Westport CT, USA: Greenwood Publishing.
23) Ann E. Austin (2002), "Academic Staff in Times of Transformation: Roles, Challenges and Professional Development Needs", (Editor: Chapman David), *Higher Education in Developing World: Changing Contexts and Institutional Responses*, Westport CT, USA: Greenwood Publishing.
24) Nejla Kurul Tural (2007), "Universities and Academic Life in Turkey: Changes and Challenges", *International Journal of Educational Policies*, Volume: 1 Number :1
25) Araştırmada, (A) Araştırma Görevlilerini, (Y) Yardımcı Doçentleri, (P) profesörleri temsil etmektedir.
26) www.yok.gov.tr
27) Taner Timur (2000), *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara, İmge Yayınevi, s.345.
28) Özen Haldun (2002), *Entelektüelin Dramı, 12 Eylül'ün Cadı Kazanı*, Ankara: İmge Kitabevi, s.356.
29) Üniversite öğretim üyeleri 1402'liklerin küçük bir kısmını oluşturmuştur. Ancak öğretim üyeleri kamuoyunun daha çok bildiği bir kesimidir. 1402'liklerin diğer bir kısmını öğrenciler oluşturmuştur. Büyük bir kesimi ise 1402'likmiş gibi kurumunca işten atılan, aslında yasal anlamda 1402'lik olmayanlardır. Diğer bir kesimi ise baskıyla, sürgünle istifa etmek zorunda bırakılanlardır… "Durumuna uygun olmayan görevlere atananlar, eşi ülkenin bir ucuna, kendisi diğer ucuna atananlar… Güvenlik soruşturması olumsuz geldiği için görevinde yükseltilemeyenler, sınavı kazanıp da göreve başlatılamayanlar, üniversiteyi bitirip de diploma verilmeyenler… 1402 uygulamasını diplomasını protesto için istifa edenler, emekliliğini isteyenler… Parçalanmış aileler…" (Özen, 2002, 29-30).
30) YÖK (2005), *Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu*, Ankara, s.132.
31) YÖK (2004), *Türk Yükseköğretiminin Bugünkü Durumu*, Ankara, s.126.
32) Grant McBurnie (2002), "Küreselleşme, GATS ve Uluslararası Eğitim", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, Mayıs, 2002, Cilt 2, Sayı 1.
33) Slaughter ve Leslie (1997), s.8-11.
34) Nejla Kurul Tural (2004), *Küreselleşme ve Üniversiteler*, Ankara, Kök Yayıncılık, s.257-258.
35) Leslise ve Slaugher, s.11.
36) Kurul Tural (2004), s.252-254.
37) Aynı, s.258.
38) Ayda Eraydın, Asuman Erendil (1999); "Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın Emeği. Dış Pazarlara Açılan Konfeksiyon Sanayinde Yeni Üretim Süreçleri ve Kadın İşgücünün Bu Sürece Katılım Biçimleri", Ankara, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Demet Öngen (1996), "Esneklik: Kapitalizmin Yeni Fetişi", *İktisat Dergisi*, Mayıs/Haziran.
39) Fuat Ercan (1996), "Altsözleşme İlişkilerine Dayalı Üretim", *İktisat Dergisi*, Mayıs/Haziran.
40) Kurul Tural (2007).
41) Güler (2004).
42) Jan Currie (1998), "Introduction" (Ed. Jan Currie, Janice Newson) (1998) *Universities and Globalization, Critical Perspectives*, London, Sage Publications.
43) A. H. Halsey (1992), The Decline of Donnish Dominion. Oxford, UK: Oxford University Press. [Aktaran: Currie, Jan. (1998) "Introduction" (Ed. Jan Currie, Janice Newson) (1998) *Universities and Globalization, Critical Perspectives,* London: Sage Publications].
44) R. O. Berdahl, T. R. McConnel (1994) ; "Autonomy and Accountability: Some Fundamental Issues. Higher Education in American Society", Amherst, NY: Prometheus. S.55-72. [Aktaran; Vidovich Lesley, Currie, Jan (1998) (Ed. Jan Currie, Janice Newson.) "Changing Accountability and Autonomy at the "Coalface" of Academik Work in Avustria", *Universities and Globalization, Critical Perspectives.* London: Sage Publications], s.58.
45) Paul L. Dressel (1980), The Autonomy of Public Colleges, San Francisco, Jossey Bass. (Quoted by: Berdahl, Robert O. and T.R. Mc Connell. (1994) (Edited by: Philip G. Altbach, Robert O. Berdahl, Patricia J. Gumport) "Autonomy and Accountability Some Fundamental Issues", *Higher Education In American Society*, New York: Prometheus.
46) David Oldroyd, Danuta Elsner, Cyril Poster (1996); *Educational Management Today A Concise Dictionary and Guide*, London: Paul Chapman Publishing Ltd., s.179.
47) Currie (1998).
48) Oili-Helena Ylijoki (2003), "Entangled in Academic Capitalism? A Case-Study on Changing Ideals and Practices of University Research", Higher Education, Kluwer Academic Pubishers, 45:307-335.
49) Kurul Tural (2007).
50) Michael W. Apple (2004), *Neoliberalizm ve Eğitim Politikaları Üzerine Eleştirel Yazılar,* (Çev. Fatma Gök, Meral Apak, Banu Can, Dilek Çankaya, Filiz Keser, Hüseyin Ala), Ankara, Eğitim-Sen Yayınları.

Bilimin politik ekonomisi üzerine bir deneme

Üniversitelerde dönüşüm ve bilim üretimi

Bilim üretim süreci kapitalistleşmektedir, bilimsel emek süreci parçalanmakta, kapitalist denetim altına alınmaktadır. Bilimci de bu süreçten muaf değildir. Saf haliyle merak, doğaya, biyolojik, jeolojik ve toplumsal evrene dair duyulan doyumsuz merak duygusu, sınıflı toplumların gerçeğiyle yüzleşmek zorundadır! Bilimsel üretimde meta ilişkileri ile kapitalist ilişkilerin hâkimiyeti ağırlığını hissettirirken, bilim emekçileri de bir ayrışma yaşamak zorundadır. Bilim emekçilerinin kaderi de diğer emekçilerle birleşmektedir.

Özgür Narin
OMÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Sinop Cezaevi duvarlarının tek izin verdiği, yukarıya çevrilince görülebilen gökyüzünde denizi aramak, özgürlüğü bulmaktı. Evrene bakan bilim insanı da gerçekte bu durumdadır. İster, gökyüzüne olsun, ister yeryüzüne, isterse atom-altı alana ya da hücrelere baksın merak ve tutkuyla, bir çeşit özgürlük duygusu içinde uzaklara çevirir yüzünü. Kendisi ve toplumsal ilişkileri bir evren iken, o teleskop icat edip dışarı bakar. Dünyada evren mi arıyorsunuz? Topluma, toplumsal ilişkilere bakın. Dünya nüfusu 6 milyar insan ise bu o anki sayıdır. Bir insan ömrü boyunca dünya üzerindeki insanların sayısı değildir. Biz yaşarken yenileri doğar, büyür; yaşlılar ölür. Bu süre boyunca dünyadaki insan sayısı bundan çok daha fazladır. Her bir insanın birbiriyle girdiği ilişkinin kocaman ve eşsiz evrenini bir gözünüzün önüne getirin. Bu rakamın birbirleriyle ilişkilerinin kombinasyonunu kurun. Yani her bir insanın girdiği çeşit çeşit ilişkileri tasarlayıp, kuramsallaştırmaya çalışın. Bu sayı gökyüzündeki yıldızlardan bile fazladır! Peki bu toplumsal "gökcisimlerinin" birbirleriyle ilişkisi, astrofizikçinin, astronomun evrenle kurduğu tutkulu merak kadar, merak konusu olmayı hak etmez mi?

Çin'in Yangtze Nehri kıyısındaki işletmelerde günde 16 saat çalışan, uyumamak için göz kapaklarını mandalla tutturan genç işçi kadından sizin "gözlemevi"nize ulaşan sinyallerin gelmesi de uzun sürmez mi? Kim bilir belki de bu sinyallerin pek çoğu arada yitiyor olabilir. "Yeni dünya"nın şaşalı gökdelenlerinin yükseldiği, kapitalizmin kalbi New York'ta "terleme atölyeleri" olarak adlandırılan, dar sıkışık, havasız atölyelerde büyük markalara giysi üreten işçilerden ulaşan bilgiler, sinyaller, nasıl değerlendirilir?

Toplum üzerine düşünen kadın ya da erkek de, bir toplumbilimci de, Sinop Kalesi'nde tutuklu gibidir gerçekte… Toplumsal ilişkilerin kendini soktuğu hapishaneden özgürlüğü bulabilmek için daha yukarılara bakma ihtiyacı duyar. Yukarıya çevirir yüzünü… Kim bilir belki doğa bilimci de böyledir. Toplum üzerine düşünen, üretilen şeylerin belirli ilişkiler içerisinde üretildiğini görüp bunu anlamaya çalışan toplum bilimci, insansılardan sonra yeryüzünde bugüne kadar yaşamış on milyarlarca insanın birbiriyle girdiği ilişkilere bakar. Toplumsal ilişkilerin evrenine… Ama bu evrenin incelenmesi de güçlü araçlara, güçlü bir gözlemevi-

ne, bu ilişkilerin ardındaki dinamiği incelemek için güçlü kavramsal aletlere ihtiyaç duyar.

Bugün bilimle uğraşanlar da böylesi toplumsal ilişkilerin içerisinde uğraşırlar, dahası belirli toplumsal ilişkilerle, üretim ilişkileriyle bilim üretirler. Göze ilk çarpan, tutkuyla bir soruna eğilme, merak ve güçlüklerle yürütülen bir araştırmadır. Ancak "mikroskop"u biraz daha yaklaştırdığınızda ya da "gözlemevi-"nizin teleskoplarını biraz daha odakladığınızda belirli bir üretim ilişkisini görebilirsiniz. İşte bu üretim ilişkisi bugün daha fazla incelenmeyi hak ediyor. Çünkü bilim üretimi ve bununla bağlantılı olarak üniversiteler önemli dönüşümlerin arifesindeler. Bu sorgulama, bilimin nasıl üretildiği, nereye doğru yöneldiği kadar, toplumsal anlamı açısından da can alıcı bir önem taşıyor. Bunun için bilimcinin, araştırmacının kendi üzerine düşünmesi gerekiyor.

Bilimi üretme çabasındaki araştırmacının kendisi üzerine düşünmesi

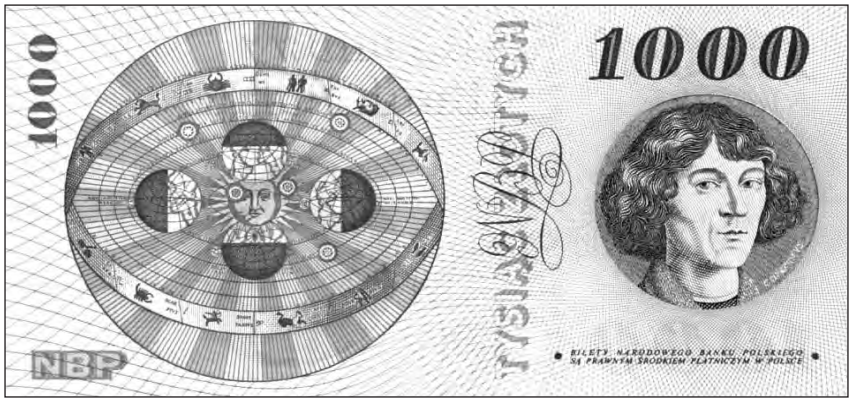
Bilimci de, ister gökyüzüne, ister atom-altına isterse biyolojik, zoolojik ya jeolojik evrene baksın, bu alana merak duysun, bilimi üretme biçimi, üretme ilişkileri üzerine de kafa yormalı, kısacası kendi üzerine düşünmelidir. Bugüne kadar sadece bilgi kuramsal açıdan yürüyen bu us yürütme, aynı zamanda araştırmacının, bilimcinin içinde bulunduğu toplumsal koşulların yeniden üretimine de yönelmelidir. Bilmeye cesaret etmek gerekiyor; bilim nasıl ve hangi toplumsal ilişkiler içerisinde üretilmektedir? Bu ilişkilerin değişimini, gelişimini belirleyen nedir?

Bilim üretiminin politik ekonomisi Batı'da uzun süredir gündemdedir. J. D. Bernal gibi sosyalist bilimcilerin öne çıkarttığı bilim üretiminin toplumsal yapısı üzerine çalışmalar, sınıf mücadelesinin yenilgisi yüzünden artık bilim ve teknoloji üretiminin, yenilikçiliğin ekonomisi, politik ekonomisi haline bürünmüştür. Bilim, teknoloji ve

yenilik, üretildiği bağlamdan koparılmakta, tekrar kendinden menkul bir "kurtarıcı" olarak toplumun karşısına çıkarılmaktadır. 1970'lerin büyük kriziyle birlikte teknolojiyi mesnetsizce ön plana çıkaran anlayışların neyle karşılaştığı unutulmaktadır. Öyle ya, 1970'lerde sanayi toplumunun aşıldığı, artık "iş"in kalmayacağı, boş zamanın çoğalacağı, sağlıktan, eğlenceye bütün hizmetlerin otomasyona havale edilip toplumun refah içinde yaşayacağını ciddi ciddi anlatan kitaplar çok satan kitaplar raflarını dolduruyordu. Oysa bilim, elbette ki olumlu yanlarının yanında esas olarak nasıl üretildiği tarafından belirlendi. Ne teknoloji bu kadar gelişmişken, çalışma saatleri kısaldı, ne de bilimin ürünlerinden tüm toplum yararlanabildi. Bilimin ürünleri de meta olarak üretilmekteyken, genel olarak kullanım ve yarar gözetilemezdi. Öyle de oldu… Bilim ve teknolojinin üretimi, krizden çıkmak için artan rekabet koşullarında, sermayenin temel önem verdiği bir alan haline geldi. Bilim, teknoloji ve yenilik bu koşullarda kurtarıcı olarak daha fazla öne çıkartıldı. Temel bilimsel araştırmalar için tek tek sermayelerin gücünün yetmediği noktalarda, devletlerin bu alanı nasıl destekleyeceği, "yenilik" ekonomisi olarak rağbet gören bir alan haline geldi. Bu tür bir politik ekonominin köklü eleştirisinin zamanı gelmiş de geçmektedir bile… Buna yönelik çeşitli çabalar bulunmaktadır. Bu yazı, bilim üretimin politik ekonomisini irdelemeye çaba gösterirken, bilim üretiminde yaşanan dönüşümün sonucu olarak üniversitelerde yaşanan dönüşümü inceleyecektir. Kısacası, üniversitelerde yaşanan dönüşümün daha büyük bir çerçevede nereye oturduğunu irdelemeye çalışacaktır. Bu büyük resmi kapsamlı biçimde tartışmadan üniversitelerde yaşanan ve yaşanacak olan dönüşümü saptamaya çalışmak eksik kalacaktır. Buradaki çaba en azından buna işaret etse yeterlidir.

Yazının temel önermesi; taşıdığı tüm gerilimlere rağmen, bilimsel emek sürecinin kapitalist bir emek süreci niteliğine bürünmesidir. Bilim emekçisine sınıf niteliğini veren, (kendi hakkındaki algısı ve statü beklentisi ne olursa olsun) sınıfın diğer üyeleriyle buluşmasına giden yolun başına doğru onu iten, emek süreci üzerindeki denetiminin ve iş güvencesinin ortadan kalkmasına yol açan da bu dönüşümdür. Uluslararasılaşan bilim ve teknoloji üretimi karşısında, bilim emekçisi için de "uluslararası emek piyasası"ndan söz edilmesini sağlayan koşulları oluşturan da, aynı zamanda bilim üretme süreçlerini belirleyen, emek sürecini parçalara bölüp denetime alan da bu dönüşümdür. Bilimsel emek sürecindeki bu dönüşüm, yayın sistemi, puan alma ve terfi kriterleri, araştırma proje ve gündemlerinin şekillendirilmesi gibi alanlarda gö-

rülebilmektedir. Bilimciye ilk bakışta çalışmasının niteliğini artıracak, genel olarak üniversitelerdeki bilimsel emeği ortak niteliklerde birleştirmeye çalışacak özellikler olarak görünen bu dönüşümün ikili niteliği fark edilmemektedir. Bilimsel emek sürecinde "verimliliği" artıracak olan bu üretim biçimi, üretkenliğin toplumsal anlamı ve içeriği açısından sorgulanmalıdır. Bu verimlilik nasıl bir verimlilik olacaktır? Bilim üretiminin sonuçları olan bilimsel buluş ve üretimler, kimin tarafından özel mülk edinilecek, kimlerin yararına nasıl kullanılacaklardır? Bu üretim biçimi, belirli toplumsal ilişkiler altında yürütülmektedir ve kâr amacı, ortaya çıkacak metanın (örneğin yeni ürünün, yaratılan yeni bir ihtiyacın ya da üretkenlik artışına yol açacak yeni bir keşfin) özellikleri tüm bu süreci belirler, geriye dönük sıkıştırır hale gelmiştir; bundan sonra daha da fazla gelecektir. Bu sistemin en ileri biçimde yaşama geçtiği ABD ve Avrupa'nın kimi ülkelerinde bilimcilerin, akademik güvenceden yoksun olmaları yüzünden artan hoşnutsuzlukları, "yayın yap ya da yok ol" türü bir bilim yaşamının zorlukları karşısında gösterdikleri tepkiler bunun önemli örnekleridir. Bilim üretim süreci, kâr elde etme süreciyle bütünleşmektedir. Başka işlevleri yanı sıra bilim üretimi ve bilim üretenlerin yetiştirilmesi işlevlerini taşıyan üniversiteler de bu değişimden payını almaktadır.

Üniversitelerde tam da bilim üretim sürecindeki değişime karşılık gelen bir dönüşüm yaşanıyor. Performans değerlendirme, eğitim ve araştırmanın, diploma ve derslerin ortak ölçülere göre sertifikalandırılması, Avrupa Yüksek Öğretim Alanı'nın bir parçası olma, "toplam kalite sistemi"nin eğitimde ve bilimsel araştırmalarda da yaşama geçirilmesi, piyasa ve sanayi ile sıkı işbirliği gibi başlıklar altında hayata geçirilen planlı düzenlemeler olarak görünüyorlar. Yazıda bu dönüşümü daha büyük bir çerçeveden ele almaya çalışırken, oluşan iki yanılgıyı da tartışmaya açacağız.

Bilim üretim sürecinin yaşadığı bu dönüşüme, toplumsal üretim ilişkisi olarak yaklaşmak, iki bakışı da eleştiriye açmaktadır.

İlk bakış, bilimi toplumun üretim ilişkilerinden koparan yaklaşımdır. Kapitalizmin bilime dayattığı emek sürecinin alternatifi "bilim" değildir. Bilimin dayandığı toplumsal emek hızla fikri mülkiyet haklarıyla özel mülk haline dönüştürülmekteyken, bilimsel emek süreci de kâr denetimi altına alınmaktayken, püripak bir bilimi savunmak olanaklı değildir. Bilimci, bizzat kendi bilimsel üretiminin toplumsal koşulları üzerine düşünmeli; bu üretim ilişkilerini de sorgulamalıdır. Bilim, doğadaki, toplumdaki "problem"leri tarif ederek, bunları çözme, olgulara sınanabilir ve kapsamlı kuramlar çerçevesinde açıklamalar getirme yönündeki merak ve tutkuyu ifade eder; ancak bunlar belirli toplumsal ilişkiler içinde yaşama geçmektedir.

İkinci bakış ise, benzer biçimde "özerkliğe" büyük bir anlam yüklemektedir. Bu yazıda kapitalizm altında pekâlâ "özerk" ve "bilimsel" üretimin yapılabileceği, bunun üretimin hâkimiyet altına alınmasına, ürünlerinin özel mülk edinilmesine ters olmadığı öne sürülmektedir. Dolayısıyla bilimde ve üniversitede yaşanan dönüşümü anlamak, ona karşı eleştirel yaklaşmakta, arı bir "bilim" ve kendi başına "özerklik" yeterli olmayacaktır. Üniversitede yaşanan bu dönüşümü, salt dönemin politik ortamıyla sınırlamak da bilimde gerçekleşen büyük dönüşümle bağlantısını kurmanın önüne geçtiği oranda hatalı olacaktır.

Bu yazı ilk bölümde üniversitelerdeki dönüşümü kavramsallaştırma çabalarına değinecek, bu dönüşüm ile bilim üretimindeki dönüşüm arasındaki bağlantıyı irdeleyecektir. (1) İkinci bölümde, bilim üretiminin kapitalist kâr boyunduruğuna alınmasının tarihsel süreci kısaca irdelenecektir. Üçüncü bölümde ise bu kavramsallaştırmanın yarattığı araçlar üzerinden üniversitelerdeki dönüşümün belirli yönleri açıklanacaktır.

Üniversitelerdeki dönüşüm ile bilim ve teknoloji üretimindeki dönüşüm

1970'lerin kapitalist krizinin ardından sınıf mücadelesinin de geri çekilmesiyle birlikte, emek gücünün yeniden üretimindeki iki temel alan sermaye birikimi açısından önem kazandı; bu temel alanlardaki sınıf kazanımları hızla geri alınmaya başlandı. Çünkü bu iki temel alan, emek gücünün yeniden üretimi, tamiri ve niteliklendirilmesi açısından, sermayenin değerlenmesi, kâr yarışında önemli bir alan özelliğini gösteriyordu. Teknoloji, kapitalizmin düşen kâr oranları karşısında hızlı rekabetinin bir aracı haline geldiği gibi, yeni ürünlerin, "yeni ihtiyaçların", yeni üretim alanlarının sermayenin akacağı yeni dalların hızla yaratılmasını da sağladı. Bu durum, bu alanlara yönelik nitelikli emek gücünün yetiştirilmesi ihtiyacını karşılıklı bir etkileşim içinde artırmıştır.

Sözünü ettiğimiz bu iki temel alan, sağlık ve eğitimdir. Sağlık emek

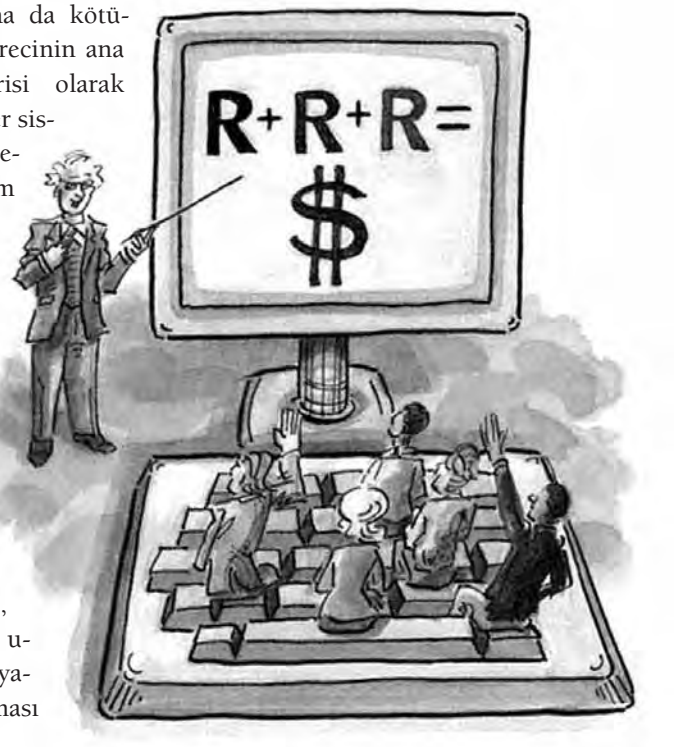
gücünü tamiri açısından önem taşır; ama aynı zamanda hızla tüketim nesnesi haline getirilen ürünlerin, yaratılan yeni ihtiyaçların (yaşlanmayı geciktirmek vb. gibi bakım, türeyen hastalıklara karşı koruyucu tedavi olmaktan çok hastalık sonrası iyileşmeye dönük tedavi, genetik ve ilaç sanayi) üretimi açısından da önem taşır. Eğitimin ise, emek gücünün niteliklendirilmesi, (eğitimin zorunlu kılınması ve genelleşmesi ile egemen sınıfın ideolojisi, emek terbiyesi ve disiplini gibi) toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi gibi işlevleri bulunuyor. (2) Üniversitedeki dönüşümün nedenlerinden biri, emek gücünün yeniden üretiminde yaşanan bu dönüşümdür. Geç kapitalistleşen ülkelerde, yeni metalaşma alanları olan üniversiteler aynı zamanda ücretlilerin gelirlerinden alınarak verilen diplomaların yanı sıra, iş güvencesinin olmaması yüzünden genelde işsizliği gizleyen gizli işsiz depolarıdır. Öte yandan, kimi üniversitelerin belirli bilim alanlarında ve teknoloji geliştirme alanlarında yetkinleşmesinde olduğu gibi üniversite sistemi de eş üniversitelerden oluşmamaktadır; aksine üniversiteler arasında kademelenme korunmaktadır. Alt kademeler, yaygınlaştırılan ve öğretim üyesi ihtiyacı ile öğretimin niteliği gözetilmeden "her ile" kurulan üniversitelerden oluşmaktadır. Bu üniversitelerden diploma almak ile bu alanda işe girmek arasındaki gerçekler gözetilirse, buraya yöneltilen geleceğin çalışanlarının konumu belli olur. Bu halleriyle bu üniversiteler, gizli işsizlik deposu haline gelmenin yanı sıra tam da bu işleviyle birlikte nitelik düzeyini genelleştirerek ortalama ücretlerin düşmesini getirir. Dolayısıyla üniversitelerin bugünkü işlevleri de toplumun çalışan geniş kesimi için farklı iken, nitelikli emek gücünün yaratılması ve bilim-teknoloji üretimi açısından farklı kesimleri kapsamaktadır. Burada üniversitenin merkezi işlevi olarak bilim ve teknoloji üretim süreci ele alınacaktır.

Öğretim ve araştırmayı birleştiren, bugünkü üniversitelerin temeli, Von Humboldt üniversitesi olarak bilinen üniversite kurumunun Almanya'dan başlayarak Avrupa ve Amerika'da yaygınlaşmasıyla atılmıştı. (Tekeli, 2003), (Türel, 2004) Bu üniversitelerin iki işlevi bugüne dek taşınmıştır. Öğretim işlevi; nitelikli emek gücünü yetiştiren, kapitalizmin bugünkü koşullarında gizli işsizlik deposu oluşturan yönünü göstermektedir. Öğretim ve araştırmanın birleştiği, iç içe geçtiği yerde, bilim üretenlerin yetiştirilmesi bulunmaktadır. Araştırma ise, bilim üretenlerin yetiştirilmesini de içermekle birlikte, bilimsel üretimin merkezini oluşturmaktadır.

Bilim üretim sürecindeki dönüşümün sonucunda gerçekleşen üniversitelerdeki esaslı değişimler, temel olarak bu ikinci işlevden başlayarak yaşanmaktadır. İlk bakışta üniversitelerin piyasaya açılması, akademisyenlerin proje bazında çalışması, performansa dayalı değerlendirme, uluslararası ölçütlerde diploma ve eğitim verilmesi, araştırma kriterlerinin, alanlarının, öğretim ve araştırma standartlarının uluslararası ölçekte belirlenmesi olarak gözüken görünümler, daha temel bir değişimin sonuçları olarak üniversitelere yansımaktadır. Daha da kötüsü, bilim üretim sürecinin ana kurumlarından birisi olarak bütün bir üniversiter sistemi dönüştürmektedir. Bu nedenle bilim ve teknoloji üretimindeki dönüşümü değerlendirmek gerekiyor.

Üniversitelerin "özelleştirilmesi", piyasaya açılması, üniversite eğitiminin özel sermayenin etkinliği altına girmesi, akademisyenlerin uluslararası emek piyasası içinde yer alması olarak bugün çeşitli görünümlerini izlediğimiz bu süreç, bilim üretimindeki temel bir dönüşüme işaret etmektedir. Bu temel dönüşüm, bilimsel üretimin kapitalist kâr mekanizmalarına biçimsel olarak bağlanmasından farklı bir evreyi ifade eden, bilim üretiminin artık içsel olarak kapitalist emek sürecinin ve kâr mekanizmasının üretilmesine dönüşmesi yönündeki gerilimli dönüşümdür.

Burada ifade edilen temel dönüşümü, "bilimin meta olması", "bilimin metalaşması" olarak "kavramsallaştıran" betimlemelerden titizlikle ayırmak gerekiyor. Bilimsel ürünün meta haline gelmesi, laboratuvarında fedakârca çalışan bilimcinin zanaatkâra benzeyen üretiminde gerçekleşmekteydi. O, çoğunlukla buluşunu satıyor, hatta patent alıyordu. Burada bilimcinin ürünü bir metadır, ancak zanaatkâra benzeyen bilimcinin emek süreci kendi özerk alanı olarak kendi denetimi altındadır. Kapitalist, para sermayesi ile bilimciyi kendi hizmetinde meta üretmeye ancak dışsal olarak bağlayabilir. Bu, bilimcinin emeğinin sermaye tarafından biçimsel olarak belirlenmesidir. Sermayenin bilim ile ilişkisi, bu evrede emek süreci ve mekanizması açısın-

dan dışsaldır. Oysa bu devir neredeyse 20. yüzyılın başında kapanmıştır! Bilimin metalaştığını hatırlatarak 21. yüzyılı irdelemeye çalışan "kuramsal" önermenin, bir betimlemeden öteye gidememesinin nedeni budur. O devir çoktan geçmiş, kapitalizm epey bir yol almıştır.

Kapitalizmin 20. yüzyılın başındaki ilk büyük kriziyle birlikte, bilimin emek sürecinin parçalanması ve sermayenin denetimi altına alınma çabası, bilimcinin ücretli emekçiye dönmesi, "icadın bir meslek haline gelmesi" (3) tamamlanmıştır. Hatta İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren bu süreç kurumsallaşmış, yaygınlaşmaya başlamıştır. (4) Bilimin endüstrileşmesi olarak adlandırılan bu süreçle ilgili betimlemeleri pek çok yerde görmek olanaklıdır. (5) Ancak bilimsel üretim incelendiğinde, özgüllüğü de hemen göze çarpar. Bilimsel üretimin ürünü, özgül bir metadır, bilimsel emek de özgül bir emek gücüdür. Genel olarak emek gücünün denetim altına alınmasındaki temel direnç kuvveti sınıfsaldır, emek gücünün biyolojik varlığı, sınırları ve kendinde direncidir. Oysa bilimsel emekte özgül olan yan yaratıcı etkinliğin merkezi yeridir. Metalaştırılması istenen zihinsel emek gücünü, emek miktarını belirleyen etkinlik tümüyle rutinleştirilemez. Bilimsel emek gücü, tümüyle kapitalist emek sürecinin rutinleştirmesine, "rasyonalizasyonu"na tabi olamaz. Bilimsel buluş, keşif elbette uzun bir araştırmanın ürünüdür, ancak rutine bağlanamaz. Bilimsel üretim süreci, bir süreç olarak, parçalara bölünebilir ve ancak kısmen rutinleştirilebilir. Kapitalizmin emek sürecinin tümünü kâr amacıyla denetim altına alma çabası, bu nedenle, hep sürse bile, hiçbir zaman tamamlanamaz. Bu emek süreci, emek gücü açısından özgül sonuçlar doğurur. Ama aynı zamanda bu ikili bölünme, gerilim, emeğin ürününde de su yüzüne çıkar. Burada bilimin metalaştığını söyleyenlerin adım atmadıkları çetin bir soru durmaktadır. Bilimcinin ürünü nasıl bir metadır? Değer kuramı açısından bilim emekçisinin üretimi nasıl kavramsallaştırılır? (6) Dolaşımdan, piyasadan, mübadele ve metadan üretim sürecine inmemenin altında bu güçlükle karşılaşmamak da yatıyor olmalı ya da değer kuramının zaten artık geçerli olmadığını düşünmek!

Ancak verili bir üretim sürecindeki değişimi salt piyasa ve metalaşma terimleri ile ele almaktan öteye gitmemenin daha vahim sonuçları da vardır. Kapitalizmin eleştirisi, değerin nasıl üretildiğiyle değil, artı-değerin nasıl üretildiğiyle esas sorunsalına ulaşır. Üretimin ürünleri kadar bu ürünlerin nasıl üretildiklerine bakmamak, dönüşümü açıklayamamayı getirmektedir. Kapitalizmin özgüllüğü, meta üretiminde değildir, artı değer üretiminde ve emek gücünün meta haline gelmesindedir, yani üretim sürecindedir. Dönüşümü sadece metalaşma ve piyasalaşma terimleri ile açıklamaya çalışmak bu nedenle sadece bir betimleme olarak kalmaktadır. Dolaşım sürecinden, üretim sürecine yönelmek gerekir.

Bilim üretim sürecinin kendisi bir sanayi üretimi haline gelmiş, bilimci bilim emekçisine dönüşmüşken, 20. yüzyılın başından bu yana birçok kriz, üretim ile birlikte bilim üretimini de değiştirmiştir. Temel dönüşüm olan bilim üretiminin kapitalistleşmesini tarihsel bir çerçeveden de değerlendirmek gerekiyor. Üniversitelerde yaşanan sürecin tarihsel altyapısını da bu değişim oluşturuyor. Bu tarihsel değişimin burada ancak kabataslak bir izdüşümünü verebiliriz.

Bilimin endüstrileşmesi, sanayideki yani üretimdeki daha temel bir gelişime dayanıyordu. 20. yüzyılın ilk büyük krizinin ardından İkinci Dünya Savaşı ile birlikte üretken sermayenin uluslararasılaşması belirleyicidir; yani üretim uluslararasılaşmaktadır. Bu dönemde bilimin üretim sürecini yukarıdan aşağıya belirleyen önemli bir dönemeç, Vannevar Bush'un 1945'te hazırladığı ve ABD yönetimince resmi politika haline getirilen bilim ve teknoloji raporudur. "Bilim - Sonsuz Sınır" adlı bu rapor, savaş sonrası uluslararası ilişkilerde egemen konuma gelen ABD'nin savaş sırasında bilimsel üretim sürecinden kazandığı deneyimlerin kurumsallaştırılması gibidir. Sadece savaşın deneyimleri arasında yer alan penisilin gibi ilaç sektöründeki bilimsel başarıların ticarileştirilip yaygınlaştırılması önerilmez. Ama aynı zamanda atom bombasını üreten bilim ve teknolojinin yaygınlaştırılıp ticarileştirilmesini, şifreleri çözmek için ya da bombanın menzilini hesaplamak için geliştirilen bilgi işlem ma-

kinelerinin, otomasyon makinelerinin üretim sürecine katılması da önerilir.

"Daha fazla iş yaratmak için yeni, daha iyi ve daha ucuz ürünler yapmayı hedef almalıyız. Yeni, canlı, çok sayıda girişimin ortaya çıkmasını istiyoruz. Ama, **yeni ürün ve prosesler tam anlamıyla olgunlaşmış olarak doğmazlar**. Onlar, **temel bilimsel araştırmalar** sonucu ortaya konan yeni ilkeler ve yeni kavramlardan hareketle geliştirilirler. **Temel bilimsel araştırma bilimsel sermayedir.** Dahası, bu bilimsel sermayenin başlıca kaynağı olarak, artık Avrupa'ya dayanamayız." (Rapordan aktaran Göker, 1998, abç)

Temel bilimsel araştırmalar, üniversite sanayi işbirlikleri devlet tarafından da desteklenecektir. Üniversiteler ve araştırma laboratuvarları gibi bilimsel üretim yerleri, sanayi ile işbirliğini kurumsallaştıracaklardır. İlhan Tekeli'nin ve Oktar Türel'in değindiği "multiversite", eski Harvard rektörü Derek Bok'un tarihsel örnekler verdiği "girişimci üniversite" bu dönemin belirgin kurumudur.

Bilimin endüstrileşmesinin önemli aracı olan bu üniversitelerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Vannevar Bush'un raporuyla kurumsal olarak belirleyici hale gelmeleri, sanayi işbirliğinin kilit noktaları olmaları ve devlet tarafından desteklenmeleri yeni bir elbirliğine benzemektedir. Adeta, bilim üretimi münifaktürden yeni bir elbirliğine geçmiştir. Bildiğimiz anlamda bir fabrika olmasa da buna paralel yeni bir elbirliğidir:

"Artık üniversite bir akademisyenler komünitesi olmaktan çıkmış, piyasa güçlerinin etkisi altında şekillenen bir organizasyonlar topluluğu haline gelmiştir. Bu organizasyonlar topluluğunun (şirketler topluluğu diye de okuyabilirsiniz) sosyal ilişkileri büyük ölçüde metalaşmıştır. … Artık bu multiversite, bir programla gelen, … girişimci bir rektör tarafından yönetilecektir." (Tekeli, 2003: 59)

Üretkenlik, rekabet için gerekli olan yeni ürünler, yeni üretim süreçleri aynı zamanda yeri geldiğinde itaatsiz işçinin yerine ikame edilecek ya da onun emek sürecini denetleyecek araçlar, üniversiteler ve araştırma şirketleri aracılığıyla bilim ve teknoloji üretimi tarafından üretilecekti. Bilim üretimi sanayi üretimine ileri geri bağlantılarla daha sıkı bağlanmaktaydı. (7)

1970'li yıllardaki krizin ardından üretken sermayenin uluslararasılaşmasının kendini farklı düzeyde yeniden üretmesi, çokuluslu şirketlerin dünya çapındaki üretim etkinliklerinin yanında araştırma geliştirme etkinliklerini de "yerellikler"de yapmalarını getirdi. Bu sürece bilim üretim sürecinin, Araştırma ve Geliştirme'nin uluslararasılaşması demek yerindedir. (Narin, 2008b) (8) Üniversiteler de sürecin bir parçası olarak bu dönüşümden payına düşeni almıştır.

Her ne kadar bu kavramla tanımlanmasa da, Ar-Ge'nin ya da bilimsel üretim sürecinin uluslararasılaşmasının başlangıcı olarak genelde anılan dönüm noktası 1990'lı yıllardır.

2007 yılı OECD Bilim, Teknoloji ve Sanayi Karnesi'nde şunlar söylenmektedir:

"Araştırma dahil, bilimsel-teknolojik faaliyetlerin küreselleşmesinde son zamanlarda hızlı bir artış oldu. Sınır ötesi Ar-Ge projelerinde (BİT sayesinde) artan esneklik, Ar-Ge maliyetlerinin artması, (fikri mülkiyet haklarının güçlendirilmesi ya da Ar-Ge faaliyetlerinin vergilendirilmesi gibi) önemli politika değişiklikleri hep bu eğilimi destekledi. 1995-2005 yılları arasında uluslararası planda ortak yazılan bilimsel yayınlar üç kat arttı. İcatlarda sınır ötesi işbirliği (iki veya daha fazla ülkede bulunan ortak icat sahiplerince alınan patentlerin oranı) dünya çapındaki icatların toplamı içindeki pay olarak yaklaşık iki kata (1991-93 ile 2001-03 arasında yüzde 4'ün altından yüzde 7'nin üzerine) çıktı." (OECD, *Science, Technology and Industry Scoreboard*, 2007)

Üstelik 2007 tarihli bu karneye göre, araştırmanın odağı "gelişmekte olan ülkelere" de yayılmakta, özel bir yoğunlaşma ise Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'ya karşı gösterilmektedir. UNCTAD'ın hazırladığı 2006 Dünya Yatırım Raporu'nda da benzer bir eğilimden söz edilmektedir. Rapora göre, 2005'te Güney, Doğu ve Güneydoğu Asya'ya Ar-Ge alanında 315 yeni doğrudan yabancı yatırım projesi yönlenmiştir. (*Dünya Yatırım Raporu,* 2006, s.56) Bunların beşte dördü Çin ve Hindistan'a yönelmiş durumdadır. Bu şekilde 2005'in sonunda Çin'deki yabancı yatırımlı Ar-Ge merkezlerinin sayısı 750'ye çıkmıştır.

Ar-Ge harcamalarının başını uluslararası şirketler çekmektedir; ancak bu harcamalar sadece erken kapitalistleşmiş ülkelerde yapılmamaktadır. Bunu Ar-Ge harcamaları üzerine yapılan bir haberde görmek olanaklıdır. (*Referans*, 2 Ocak 2006):

"Tüm dünyada, özel ve kamu sektörleri tarafından Ar-Ge'ye har-

canan toplam meblağ 680 milyar dolar. Bunun yarısına yakını çokuluslu şirketler tarafından harcanmakta. … Ar-Ge şampiyonu şirketlerden her biri, bu alanda yılda 5 milyar dolardan fazla harcıyor. Gelişmekte olan ülkeler arasında ise bu rakamı aşan sadece 4 isim var. Onlar da Çin, Güney Kore, Tayvan ve Brezilya. Ar-Ge'ye büyük yatırım yapan şirketler uzun yıllar bazı Ar-Ge faaliyetlerini merkez ülke dışında sürdürmüşler. Ama yeni olan, Ar-Ge çalışmalarının Avrupa veya Amerika dışında gelişmekte olan ülkelere yöneliyor olması. Örneğin Amerika'daki şirketlerin sadece yüzde 3'ü 1990'ların başında Asya'da Ar-Ge çalışması yürütürken, bugün bu rakam yüzde 10'u aşmış. Çokuluslu şirketlerin Ar-Ge'nin outsource edilmesi için 10 yıl önce ayırdıkları bütçe 30 milyar dolar civarındayken bu rakamın bugün ikiye katlanarak 70 milyar doların üzerine çıkmış olduğu tahmin ediliyor."

UNCTAD'ın 2006 Yatırım Raporu kapsamında 300 büyük şirketle yapılan bir anket sonucunda, yanıtlayan 69 şirketten yüzde 67'sinin, Ar-Ge çalışmalarını gittikçe daha fazla başka ülkelere "outsource" etmeye hazırlandıkları ortaya çıkmıştır. Ar-Ge'yi kendi ülkelerinde tutmayı planlayanların oranı ise yüzde 2'dir.

1990'lı yıllardan beri yapılan pek çok akademik araştırma da uluslararası Ar-Ge etkinliklerinin önemli oranda arttığını ileri sürmektedir. (Dunning, 1994; Cantwell, 1995; Cincera, Van Pottelsberghe vd., 2006; Edler, 2004). Üstelik tüm olgular Ar-Ge'nin dünya üzerinde yayıldığını göstermektedir. Süregiden tek tartışma, çokuluslu şirketlerin Ar-Ge etkinliklerinin ağırlıklı kısmının ana ülkede olup olmadığı üzerinedir. Bu tartışma, Ar-Ge'nin uluslararasılaşmasının üretken sermayenin uluslararasılaşmasının ileri boyutunun bir sonucu olduğunu, kesinlikle bundan ayrı ve özgül bir durum olmadığını göstermekle kalmamaktadır. Aynı zamanda tıpkı üretken sermayenin uluslararasılaşmasının eşitsiz ve hiyerarşik doğası gibi, Ar-Ge'nin uluslararasılaşmasının da bu niteliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Ar-Ge'nin 1990 sonrası uluslararasılaşması, bu dönemdeki belirli koşulların oluşmasına ve belirli sınırlara bağlıdır. Uluslararasılaşan üretken sermayenin 70 krizinin ardından azalan kâr oranları karşısında dünya pazarlarında yükselen rekabetin bir gereği olarak Ar-Ge çalışmalarını yoğunlaştırması, koşullardan birini oluşturmaktadır. Diğer bir koşul bilgiişlem ve iletişim teknolojilerinde bu dönemde çok hızlı ve güçlü biçimde yaşanan uluslararası alana yayılma ve etkinlik kazanmadır. Ayrıca ulaşım ve uluslararası ticaretin olanaklarının artması, dünya ticaretinin bu dönem içinde krizlere rağmen hacim olarak büyümesi etkenlerden diğerlerini oluşturmaktadır. GATTS ve TRİPS gibi uluslararası düzenlemeler sayesinde fikri mülkiyet "hak"larına dair hukuksal düzenlemelerin yapılması, patent hakları ve kurumlarının yerleşmesi, standartlaşmanın kurumsal düzenlemesi olan standart tespit kurumlarının kurulması Ar-Ge'nin uluslararasılaşmasının koşulları arasındadır.

Öte yandan Ar-Ge'nin uluslararasılaşmasının konumuz açısından en önemli koşullarından biri, gerekli nitelikli emek gücü havuzunun yaratılması ve Ar-Ge teşviklerine dair düzenlemelerin yapılmış olmasıdır. Birinci koşul, üniversitelerdeki bilim emekçilerinin ve bilim üretim sürecinin durumunu belirlemektedir. İkinci koşul ise üniversite sanayi işbirliğinin hızlanmasını getirmektedir.

Ar-Ge'nin dünya çapında böyle yayılması ve önem kazanması, devletlerin Ar-Ge teşvikleri, fikri mülkiyet haklarına dair yaptıkları düzenlemeler göz önünde bulundurulursa, üniversitelerin de "dönüştürülmesi" kaçınılmaz olmaktadır.

Üniversitelerde önce araştırma işlevinin sonra da eğitim işlevinin giderek metalaştırılması bu temel dönüşüm ile birlikte hız kazanmıştır. (9) Üniversiteler sadece nitelikli emek gücünün yaratılması için eğitim mekânları değil aynı zamanda araştırma geliştirme etkinliğinin bizzat kendisinin temel mekânları arasındadır. Dolayısıyla üniversitelerin dönüşümü salt "siyasal oyun" değil, aynı zamanda sermaye birikiminin köklü ve yapısal bir ihtiyacına karşılık gelmektedir. Bilim üretiminde uluslararası nitelikli emek gücünün, üretimin ve Ar-Ge'nin uluslararasılaşmasının ihtiyaçlarına göre yeniden üretilmesi ve yapılandırılması… Ar-Ge teşvikleri, fikri mülkiyet hakları, patent yasaları, üniversite sanayi işbirliğine dair düzenlemeler, üniversitelerin dönüşümünde yapısal diğer parçaları oluşturmaktadır.

Zaten Ar-Ge'nin uluslararasılaşmasına eşlik eder biçimde, ülkelerin teknoloji politikalarını, bu politikaları oluşturan kurumları, standart tespit kurumlarını geliştirme, izleme

yönünde uluslararası anlaşmalar da yürürlüğe girmeye başlamıştır. Ar-Ge teşvikleri ve sanayi işbirlikleri ile Türkiye'de de İTÜ, ODTÜ gibi üniversitelerde araştırma merkezleri kurulmuş, teknoloji geliştirme merkezleri, teknokentler ve teknoparklar üniversitelerdeki bilimsel emek gücünün de katılmasıyla işlerliğe sokulmuşlardır. Pek çok örnek bulmak olanaklıdır. 1996-2005 arasında ihracatta ve üretimde çok hızlı gelişen otomotiv sektörü bunlara bir örnektir. 2004 yılında, İTÜ ile OSD arasında, TÜBİTAK-ÜSAMP (Üniversite Sanayi Araştırma Merkezleri Programı) çerçevesinde 'Otomotiv Teknoloji Ar-Ge Merkezi (OTAM)' kurulmuştur (DPT 2006: 83–84).

Tüm bunlar da göstermektedir ki, bilim ve teknoloji üretimini gerçekleştirdiği kadar sanayinin de gerek duyduğu nitelikli emek gücünü eğitecek olan üniversite ve eğitim kurumlarının uluslararası düzeyde standartlara kavuşturulması, diplomalarının, derslerinin ortak standartlarla ölçülmesi yönündeki girişimler (örn. Bologna süreci, Avrupa Yüksek Öğretim Alanı, Avrupa Yeterlik Çerçevesi vb.) bilim üretimindeki ve emek gücünün yeniden üretimindeki ihtiyaçları karşılayabilmek içindir.

Üniversitelerdeki dönüşüme, bilim üretimindeki dönüşüm perspektifinden bakıldığında belirli önermelerin, sermaye birikiminin bilim üretimine yönelik duyduğu ihtiyaçlara ters değil aksine paralel olduğu görülecektir.

Kapitalist bilim üretimi ve özerklik

Birinci önerme şudur: **Üniversiteler özerk olursa bilim yapılabilir. Özerklik kaldırılır, siyasallaştırılırsa bilim yapılamaz. Bu durumda bilim cendereye sokulacaktır.**

Özerklik, burada anlatılan, hâkim ve yaygın hale gelmeye başlayacak olan bilimsel emek süreciyle uyuşmaz değildir. Aksine, üretim araçlarını ve üretim koşullarını belirlediği sürece bu alanda üretenlerin özerk olması, yaratıcılıklarını daha fazla kullanmalarını sağlayacak, "verimliliği" artıracaktır. Bu yüzden, bilimi üretmeyi öne aldığı yerlerde, kapitalist bilimsel emek süreci için siyasal kadrolaşma değil, liyakat esastır. Bilimsel emek sürecini de hâkimiyeti altına alan sermaye için daha fazla "yazıyor", yayın yapıyor (10), kongrelere gidiyor, sosyal (11) da olsa projeler yapıyorsanız korkmanızın bir nedeni yoktur. Amerika'da, Almanya'da üniversitelerin, usta çırak ilişkisi yerine performansa dayalı, sıkı denetlenen emek sürecine bağlı, proje bazında sürekli "üreten", üstelik bunu yaptıkları sürece de fonlanabilecek asistanlara, öğretim üyelerine sahip olması, fikri mülkiyet hakları çerçevesinde "üreten" fabrikalar olması sistemin de gittiği bir yön gibi gözüküyor. Bu yöndeki örnekler çoktur. TÜSİAD 2008 yılında hazırladığı raporda, YÖK'ün ayrıntılı düzenlemelerinin, üniversite özerkliğine müdahale eder düzeyde olduğunu belirtmektedir. TÜSİAD'a göre üniversitelere "tek tip elbise" giydirilmeye çalışılmaktadır. (TÜSİAD, 2008) Ona göre, YÖK'ün bu tür düzenlemeleri, "çeşitliliğin geliştirilmesine olanak sağlamamaktadır."

Bir malın nasıl üretildiği, nasıl dağıtıldığını, nasıl bölüşüldüğünü, bölüşümün nasıl yönetildiğini belirler. Tıpkı bunun gibi bilimin üretimi de kapitalist emek sürecine dönüşürken, bilimi üretenlerin nasıl dağıtıldığı, ürünlerinin nasıl bölüşüldüğü, nasıl yönetildiği de kapitalizm tarafından belirlenir. Bilimi üretmede temel rol oynayan kurum olarak özerk bir üniversite, bu emek sürecine tabi kaldığı sürece, sermayenin de isteklerine uygundur ve özerk ve "bilimsel" bir üretim gerçekleştirir. İnsanlığın yararına bir konuyu araştıran, merakının peşindeki bilimci, özerk bir üniversitede bu emek sürecine tabi olarak, gerektiğinde oldukça büyük fonlardan yararlanarak, "bilimsel" bir üretim gerçekleştirebilir. Bu üretimin araçlarının kimde olduğu, emek sürecinin, yayın ve tartışma sürecinin biçimsel olarak nasıl belirlendiği, bilimsel emeğin ürünlerinin piyasada nasıl kullanılacağı, toplumun ihtiyaçlarıyla nasıl uyuşacağı ise bizzat sermaye ilişkisinin kendisince belirlenebilir. Belki bu kavramların gerçek içeriklerini açığa çıkarmak ve bunlara karşı koymak, bilimi üreten bilim emekçilerine esas sınıf karakterini kazandıran bir basamak, bilimin özgürleşmesi yolunda sahici bir adım olabilir.

Üniversitelerin dönüşümünü açıklama yönündeki kuramsal çabaların en gelişkin önermeleri, bilimin ve eğitimin metalaşması, piyasaya açılması, uluslararası akademik işgücü piyasasının oluşturulmasını kapsamaktadır. Ürünlerin metalaşmasının, bizzat üretim sürecinin kendisinde yaşanan bir değişimin sonucu olduğu göz ardı edilmekte, ya da bu sonuçlar yeterince irdelenmemektedir. Yani metalaşma önermesinin zorunlu sonuçları, çözümlemesi eksik bırakılmakta; bilim üre-

timindeki "üretim araçları", emek süreci özgül olarak incelenmemektedir. Oysa kapitalist emek süreci tarafından kıskaca alınan bilim üretiminin temel sorunu bu emek sürecinin kapitalizmin kâr güdüsü ile olan iç bağıntısıdır. Bilimin üretiminin kapitalist üretim ilişkilerinden muaf olamayacağı açık olsa gerektir. Tam da bunun için, "bilimin ve eğitimin metalaşması" yönündeki önermeler, olgunun betimlenmesi, görünümün adının koyulmasından öteye gitmemektedir. İyi ama, TÜSİAD da, YÖK de rekabet içindeki üniversitelerden, piyasaya açılan, sanayi ile işbirliği yapan, uluslararası alanda işbirliğine giden üniversitelerden, dünya ölçüsündeki standartlarda akademisyen yetiştirmekten söz ederken zaten bunu açıkça söylemektedir. Bu kapitalizmin pervasızlığı değildir sadece… Aksine kapitalist üretim ilişkilerini eleştirenler açısından görünümün ardındaki ilişkilerin henüz açıklanması gereken yönleri olduğuna işaret eder.

Yaşanan dönüşüme bütünsel olarak karşı çıkmak giderek kaçınılmaz hale gelmektedir; tarafsız, sınıflardan azade bir bilimsel üretim, bir yanılsama, bir hayaldir.

Sermaye, bilim üretim sürecini kıskaca alarak bir dönüşüm gerçekleştirmektedir. Yaygın kanının aksine bu dönüşüm, "üniversite özerkliği" fikri ile ya da "metalaşma ve özel üniversiteler yüzünden temel bilimsel araştırmaların ya da sosyal araştırmaların yapılamayacağı" önermesi ile çelişki içinde değildir. Bunlar "üniversiter sistemi" korumanın araçları olabilirler ancak kapitalist bilim üretimine karşı koymanın araçları değillerdir, tam aksine bilimdeki gerilimli kapitalist dönüşümün temel araçları arasındadırlar. Tam da bu yüzden TÜSİAD da, Bologna süreci de üniversite özerkliğinden söz etmektedir. Aynı zamanda üniversite sanayi işbirliğinden, bilim emekçilerinin "kamu çalışanı, memur" kimliğinden çıkıp projelerde istihdam edilen araştırmacılar haline dönüştürülmesini talep etmektedirler. Kısacası "bilim" istemektedirler, ama nasıl bir bilim?

Bilimsel çalışmanın ürünü, giderek daha fazla toplumsal birikime, ortaklaşa emeğe dayandığı halde, bir o kadar toplumdan kopmakta, özel mülkiyet, patent hakkı biçiminde bilim ürününe el koyulmaktadır. Bilim üreticileri de sınıfsal ayrışmayla yüz yüze kalmaktadırlar. Püripak bir bilimi savunmak, büyük resmi değerlendirmeden "özerkliği" savunmak bu nedenle yeterli olmayacaktır.

Görüldüğü gibi bilim üretim sürecinin kapitalistleşmesiyle, özerklik arasında bir çelişki yoktur; aksine bundan sonraki maddede görebileceğimiz gibi süreklilik ve birbirini tamamlayıcılık vardır.

"Kâr amacı dışı konular"ın kâr amacı döngüsüne dahil edilmesi

İkinci önerme de şöyle: **Üniversitelerde piyasaya teslim edilirse, kâr amacı dışındaki konularda kimse bilimsel araştırma yapmaz.**

Vannevar Bush'un 1945 tarihli, bilim üretim sürecinde dönüm noktası olan raporu, hâkim olmaya başlayan üretim sürecinin temel karakterinin adını koyup, fiili bir politika haline çevirirken ana fikirlerinden birisi temel araştırmaların desteklenmesi idi. Bilimin, teknolojik yeniliğin üretimi üzerine epey yüklü bir yazın bulunmaktadır ve bu yazının üzerinde özellikle ortaklaştığı nokta, bilimsel araştırmayı tümüyle tek tek kapitalistlere bırakmamak, destek ve geliştirmenin kurumlarını oluşturmaktır. Yani tek tek kapitalistlerin yanı sıra, bunun ötesinde genel olarak üstlenilecek bir temel araştırma, teknoloji kuluçkaları oluşturma gündeminin olması gerektiğidir. Yani temel araştırmalara yönelik "kamu harcamaları"nı güvence altına alan kurumsal bir yapının ister devletin isterse de tekil sermayelerin de katıldığı özerk kurulların denetiminde olmasını, genel olarak sermaye de talep etmektedir. Dolayısıyla kapitalist üretim sürecinin bilime yansımasından etkilenen emekçiler, kendi haklılıklarını "temel araştırmaların yapılmayacağı" yanılgısıyla savunamazlar. Bu vurguya bakılırsa CERN'de Higgs bozonu üzerine yapılan araştırma boşunadır; hele bunun ABD'de de bir yarış halinde yürütülmeye çalışılması nafiledir. Tek tek bireysel kapitalistlerin hiçbirinin dolaysız ihtiyacını oluşturmayan bu araştırmaya boşuna para ayrılmaktadır. Oysa durum hiç de öyle değildir. Aksine sermaye birikimi, bireysel sermayelerin ötesinde genel olarak sermayenin ihtiyaçlarını da gözeten, temel araştırmaların yapılması yönünde eğilim göstermektedir. Bunu yeni ürünler üretmek, yeniliklerin olasılıklarını artırmak, bu yenilikleri geliştirecek küçük ama nitelikli şirketlerle birleşmek ya da bunları yutarak kâr oranlarını yükseltmek gibi bir çabayla yapmaktadır. Bu tür temel araştırmaların içine Erik Olin Wright'ın ABD üniversitelerinde sınıf yapısı ve dağılımına yönelik yürüttüğü araştırmalar yani sosyal araştırmalar da girmektedir. Ortak bilim kurulları ve fonlar, bu çalışma ve araştırmalara da fon sağlamakta, destek vermektedir. Sermaye, "kâr amacı dışındaki konular"ın her an kâr amacı döngüsüne dahil edilebileceğini çok iyi bilmektedir ve hiçbir konuyu bu döngüden yüce görmemektedir. Tıpkı "özerklik"

kavramı yerine sınıfsal perspektifin ve özne olarak sınıfın öne çıkartılması gerekliliğinde olduğu gibi, burada da "toplum için üretim" kavramının öznesi olan sınıf ve bu sınıfın mücadelesi ön plana çıkartılmalıdır.

Bu durumda bilimin özgürleşmesinin kaderi ile kapitalizmin bilimi boyunduruk altına alma çabasına karşı bilim emekçilerinin çıkış yolları birleşmektedir. Özerklik ya da bilimin kendinden menkul bir alternatif olacağı söylemi bu çıkış yollarından değildir. Bilimsel emek gücü de güvencesizleşirken, tepkisi statü kaygısıyla, "eğreti bilimci olur mu?" demek olamaz. Tıpkı diğer emekçiler gibi bilimin üretim süreci de parçalara ayrılarak güvencesizleştirilmektedir. Çünkü kapitalizm bilimi de ayrı görmemektedir. Bilimsel üretimde meta ilişkileri ile kapitalist ilişkilerin hâkimiyeti ağırlığını hissettirirken, bilim emekçileri de bir ayrışma yaşamak zorundadır. Bilim emekçilerinin kaderi de diğer emekçilerle birleşmektedir.

Sonuç yerine

Bilimin temel itici gücü, bilimcinin doğaya, evrene, toplumsal evrene, canlı ve cansızın evrenine yönelik merakı olsa gerek. İnsanlığın, doğa ve evren karşısında heyecan duymasından, merak etmesinden, us yürütmesinden daha insanca bir şey olamaz. Ancak bilimin evrenselliği karşısında bir başka evrensellik kendisini dayatır ve meydan okurken, bilimin halelerini yıkmak, toplumun sınıflı bir toplum olduğunu hatırlatmak gerekiyor. Eleştiri, zinciri örten hayali çiçekleri koparmalıdır. Merak etme duygusunu, düş gücünü öldürmek için değil… Aksine bunların hayallere dönüşüp, gerçeği karartmasını engellemek için… Bilim üretim süreci kapitalistleşmektedir, bilimsel emek süreci parçalanmakta, kapitalist denetim altına alınmaktadır. Bilimci de bu süreçten muaf değildir. Saf haliyle merak, doğaya, biyolojik, jeolojik ve toplumsal evrene dair duyulan doyumsuz merak duygusu, sınıflı toplumların gerçeğiyle yüzleşmek zorundadır!

narinozgur@yahoo.com

DİPNOTLAR

1) Bu yüzden yazıda, başlı başına üniversitelerdeki dönüşümün dünyadaki ve Türkiye'deki tarihini aktarmak, dönüm noktaları belirlemek gibi bir uğraşa girilmeyecektir. Bunun için şu kaynaklara başvurulabilir: Von Humboldt türü üniversite anlayışından "girişimci" üniversite anlayışına değişimin Harvard eski rektörlerinden eleştirel bir betimlemesi için Derek (2007), Tekeli (2003) özellikle s.51-63, Türel (2004), Ercan (1998a, 1998b, 1999), Edis Şahin ve Erşen (2006).

2) Konumuz açısından emek gücünün yeniden üretiminin, daha az önemsiz olmayan diğer yönlerine yani ideolojik ve politik yönlerine daha ayrıntılı giremiyoruz.

3) "İcat o zaman bir meslek niteliğini kazanır ve bilimin bizzat dolaysız üretime uygulanması, onu belirleyen ve teşvik eden bir bakış açısı haline gelir." (Marks, 1979: 650)

4) Dünyadaki ilk atom bombasının yapılması (ve belki de Nagazaki'de kullanılmasıyla) sonuçlanan Manhattan Projesi, bilimin emek sürecinin parçalanmasında bir "bilim manifaktürü" olarak önemli bir geçiş aşamasını oluşturmaktadır. Manhattan projesi ve Nagazaki'ye atılan bomba, kapitalist toplumda bilimin "yaldızlarını" ortadan kaldıran en önemli gelişmelerdir. (Narin, 2006) Von Humboldt Üniversitesi ve araştırma laboratuvarları, bilimi "artizanlık" (Tekeli, 2003) döneminden çıkartan dönüm noktasıysa, Manhattan Projesi belki de son bilim manifaktürü olabilir. Bilim üretim süreci de bu tarihlerden sonra manifaktürden daha ileri bir elbirliği (cooperation) dönemine girmiştir.

5) Sadece birkaç örnek: (McClellan ve Dorn, 2006), (Ansal, 1985, 1985b), (Buğra, 1985), (Freeman ve Soete, 2003).

6) Bilimsel emeğin özgül karakteri ile bu karakterin yarattığı sınır durumun daha ayrıntılı bir açıklaması için bkz. Narin (2008a) ve Narin (2008b, özellikle 2. Bölüm).

7) "Üniversiteler dünyayla birlikte değiştiler. Artık büyük iş dünyası ile gizli gizli iş çevirmiyorlar, giderek onlarla özdeş hale geliyorlar." (Johnson vd., 2003: 12) 1980 sonrası üniversitelerin başına gelen en büyük değişim, "Kampüsün, önemli bir sermaye birikim mekânı haline gelmesidir. Bunun sonucu entelektüel etkinliğin entelektüel sermayeye, böylelikle de entelektüel mülkiyete sistemli biçimde dönüştürülmesidir." (Noble, 2003: 34)

8) Bilimin evrensel olduğu söylenegelmiştir. Bilim zaten doğuştan beri evrensel karakteriyle anılır, ama bu takdirde bilimsel üretim sürecinin (Ar-Ge) uluslararasılaşması çelişkili değil midir? Bu çelişki gerçekte genel toplumsal aklın, toplumsal emeğin bir birikimi olan bilim ile bu bilimin ürünlerinin mülk edinilmesi arasındaki çelişkidir. Genel emek, yani zihinsel bilim emeği toplumsallaşmış iken, bu zihinsel emeğin ürünleri metalaşmakta, özel mülk edinilmektedir.

9) David Noble (2003) üniversitelerdeki bu dönüşümün iki genel evresi olduğunu söyler: İlki, 20 yıldan fazla bir süre önce başlamış ve hâlâ devam etmekte olan, bilim ve mühendislik bilgisini, piyasada alınıp satılabilen, ticari olarak uygulanabilir mülk haline gelip tescil edilebilir ürünlere dönüştürerek üniversitenin araştırma işlevinin metalaşmasını gerektiren evredir. Şimdi tanık olmakta olduğumuz ikincisi, derslerin kredili derslere, öğretim etkinliğinin kendisinin ticari olarak piyasada alınıp satılabilir, mülk edinilip tescil edilebilen ürünlere dönüştüğü, üniversitenin eğitim işlevinin metalaşmasıdır. Noble'a göre ABD'de, ilk evrede üniversiteler patent ve kısıtlayıcı lisansların üretim ve satışının mekânı haline geldiler. İkincisinde ise, telif hakkına sahip videolar, ders malzemeleri, CD'ler ve internet sitelerinin üretim (ve temel pazarı) mekânları haline geldiler. Bu özellikler bize çok yabancı gibi gelseler de bu yanıltıcı görünüşe aldanmamalı. Eskişehir Anadolu Üniversitesi ve açıköğretim programının gelişimi, birçok üniversitede uzaktan eğitim programının gelişimi şimdiden bu doğrultuda kat edilen yolu çok iyi göstermektedir.

10) "Yayın yap ya da yok ol!" Doktoralı bir akademisyen, uzun vadeli akademik iş elde edebilmenin tek yolunun bu olduğunu söylemektedir. (Johnson, 2003: 70) (Tekeli, 2003: 66). Peki ama, diğer öğretim görevlilerinin de buna göre davrandığı, yayın sayısı ve akademik kriter karşılıklarının balon gibi şiştiği bir dünyada, akademisyenleri büyük olasılıkla hangi gelecek beklemektedir: Johnson'ın dediği gibi "çıraklık" aşamasının bitmesinden sonra bile, iş güvencesinin, sağlık güvencesinin olmadığı, "gülünç" maaşlarla çalışma beklemektedir. Tekeli'nin dediği gibi, ikinci sonucu da "kötü bilginin iyi bilgiyi kovması"dır. (2003: 66)

11) Buradaki "sosyal"in "sivil toplum"a denk düştüğünü vurgulamak gerekiyor. Yoksulluk ve gelir dağılımı üzerine

bir proje sadaka ekonomisini beslediği, buna veri ve araç oluşturduğu sürece ya da kentsel dönüşüm üzerine bir proje yeni rant alanlarının sosyal tepkiyi asgarileştirerek yaratılmasına veri oluşturduğu sürece bilim üretim sürecinin verimli bir "çıktısı" olabilir.

KAYNAKLAR

1) ABD (1945). *Science - The Endless Frontier*, Temmuz 1945, Bilimsel Araştırma ve Geliştirme Bürosu Müdürü Vannevar Bush tarafından ABD Başkanı Roosevelt için hazırlanan rapor, Kaynak: http://inovasyon.org/, İndirilme tarihi: Kasım 2007.

2) F. Alpkaya, F. Ercan, H. Mıhçı, İ. Önder, M. Özuğurlu, S. Özbudun, T. Demirer (Haz.) (1999); *Eğitim: Ne için? Üniversite: Nasıl? YÖK: Nereye?*, Öğretim Elemanları Sendikası, Ütopya Yayınları, No 13, Ankara, 1999.

3) H. Ansal (1985), "Teknolojinin Taraflılığı ve Üretim İlişkileri", *11.Tez.* (1):152-171. (1985b), "Değişik Perspektiflerden Teknoloji", *İktisat Dergisi*, (246): 19-24.

4) Derek Bok (2007), *Piyasa Ortamında Üniversiteler, Yüksek Öğretimin Ticarileşmesi*, Çev: Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.

5) A. Buğra (1985), "İktisat Yazınında Teknoloji", *İktisat Dergisi*, (246), 25-34.

6) J. Cantwell (1995), "The Globalisation of Technology: What Remains of The Product Life Cycle Model", *Cambridge Journal of Economics*, 19 (1) : 155–174.

7) Michele Cincera, Bruno Van Pottelsberghe ve Reinhilde Veugelers (2006); "Assessing the foreign control of production of technology: The case of a small open economy", *Scientometrics*, Vol. 66, No. 3 (2006) 493-512.

8) DPT (2006) Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Otomotiv Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Temmuz 2006.

9) J. H. Dunning (1994), "Multinational enterprises and the globalization of innovatory capacity", *Research Policy*, 23 : 67-88.

10) Dünya Yatırım Raporu, 2006.

11) Edis Şahin, Yeşim ve Ayça Erşen (2006) "Bilimin Ekonomipolitiği", 8-10 Eylül 2006, Karaburun Bilim Kongresi'ne yapılan sunuş. Ayrıca *Bilim ve İktidar* içinde, Haz: Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu, Dipnot Yay., Ankara, s.183-193.

12) Jakop Edler (2004), "International research strategies of multinational corporations: A German perspective", *Technological Forecasting & Social Change* 71 (2004) 599-621.

13) Fuat Ercan (1998a), "Eğitimin Metalaşması ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Eğitim", *İktisat Dergisi*, Sayı: 376, s.46-58. (1998b), *Eğitim ve Kapitalizm, Neoliberal Eğitim Ekonomisinin Eleştirisi*, İstanbul: ÖES-Bilim Yayınları. (1999), "Neo-liberal Eğitim Ekonomisi: Eleştirel bir Çerçeve Denemesi", *Eğitim: Ne için? Üniversite: Nasıl? YÖK: Nereye?*, Haz. Alpkaya vd. içinde, s.49-94.

14) C. Freeman ve L. Soete. (2003), *Yenilik İktisadı*, Çev. E. Türkcan, Ankara: TÜBİTAK. J. E. McClellan ve Harold Dorn (2006), *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*, Çev. Haydar Yalçın, Arkadaş Yayınları: Ankara.

15) Aykut Göker (1998), "'Küreselleşme' Sürecinde Niçin Bilim ve Teknoloji Politikası; Niçin Ulusal?", *Toplum ve Bilim*, Yaz 1998, S.77.

16) B. Johnson (2003), "The Drain-O of Higher Education: Casual Labor and University Teaching", *Steal This University*… Johnson vd. (Haz.) içinde, s.61-80.

17) B. Johnson, P. Kavanagh ve K. Mattson (Haz.) (2003); *Steal This University: The Rise of The Corporate University and The Academic Labor Movement*, Routledge: New York.

18) Karl Marks (1953), *Grundrisse Der Kritik Der Politischen Ökonomie (Rohentwurf)*, 1857-1858, Berlin: Dietz Verlag. (1979), *Grundrisse*; Çev: Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim.

19) Özgür Narin (2006), "Bilim ile İktidar Arasındaki İlişkinin Çözümlenmesinde 'Eski' Bir Ayrıma Başvurulabilir mi? Bilimin 'Gerçek Boyunduruk Altına Alınışı'", 8-10 Eylül 2006, Karaburun Bilim Kongresi'ne yapılan sunuş. Ayrıca *Bilim ve İktidar* içinde, Haz: Karaburun Bilim Kongresi Düzenleme Kurulu, Dipnot Yay: Ankara, s.210-232.

(2008a) "Kapitalizm ve Bilimin Üretimi: Bilimsel Emek Sürecindeki Dönüşüm", *İktisat Dergisi*, Sayı:494-495, Mart-Nisan 2008, s.25-39.

(2008b) "Teknolojik Değişim: Türkiye'de Üretim Araçları Üretimi (1996-2005)", Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, Ekim 2008, İstanbul.

20) Carry Nelson ve Stephen Watt (2004), "Office Hours: Activism and Change in the Academy", Routledge: NY.

21) D. Noble (2003), "Digital Diploma Mills", *Steal This University*… Johnson vd. (Haz.) içinde, s.33-48.

22) OECD Science, Technology and Industry Scoreboard, 2007.

23) D. M. Tanguay (2003), "Inefficient Efficiency: A Critique of Merit Pay", *Steal This University*… Johnson vd. (Haz.) içinde, s.49-60.

24) İlhan Tekeli (2003), *Eğitim Üzerine Düşünmek*, Ankara: Tübitak Matbaası.

25) Oktar Türel (2004), "Türkiye'de Yükseköğretimin (Yeniden) Kurumsallaşması Üzerine Düşünceler", *Mülkiye*, C.28, S.242 (Kış 2004), s.151-180.

26) TÜSİAD (2008) "Türkiye'de Yükseköğretim: Eğilimler, Sorunlar ve Fırsatlar", Ekim 2008, Yayın No. TÜSİAD-T/2008-10/473.

27) Ferda Uzunyayla (2007), Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Eğitim Ve İstihdam Politikaları, Yayımlanmamış yükseklisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kalkınma İktisadı ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı, İstanbul.

öğretmen dünyası

Bağımsızlıkçı Aydınlanmacı Halkçı Öğretmenlerin 31 Yıllık Sesi

Ocak sayısı çıktı...

"Gerçekleşmesi Olanaksız Amaçlar" Peşindeki YÖK / *Burhan Çelik*
Demokrasi Reklâmı / *Prof. Dr. Doğan Kuban*
Okullar ve Öğretmen Yetiştirme / *Hakan Arslan*
IMF Programını Çöpe Atmak / *Prof. Dr. Aziz Konukman*
Test Karmaşasıyla Çıkmaza Doğru / *Prof. Dr. Nizamettin Koç*

Yazı ve Şiirleriyle
Zeki Sarıhan / Özgen Acar / Cavit Binbaşıoğlu
Hasan Güleryüz / Yücel Ertekin / Nazım Mutlu
Emine Azboz / Mustafa Gazalcı
Mehmet Kuvvet / Aykutalp Çağıran
Dağlarca'dan Yeni Şiir

DERGİMİZİN BULUNDUĞU KİTABEVLERİ
AMASYA-Merzifon: Ekin Kırtasiye (0358 513 82 65), ANKARA-Batıkent: As Renk Kırtasiye (0312 256 77 60), Kızılay: Dost, İlhan İlhan, Turhan, Deniz Kitabevi (0312 430 13 94), HATAY-Antakya: Yener Kitabevi (0326 214 85 40), İSTANBUL- Beyoğlu: Mephisto Kitap Cafe, Kadıköy: Nezih Kitabevi (0216 450 10 10) İZMİR - Yakın Kitabevi (0232 421 81 69), ORDU-Fatsa: Gülenç Gazete Bayi. SAMSUN - Havza: Şekerci Market (0362 714 11 07)

Necatibey Cad. 13/13 Sıhhiye/ANKARA
Tel: (0312) 229 43 25 Belgegeçer: (0312) 229 45 26
e-posta: ogdunyasi@gmail.com ogdunyasi@e-kolay.net
web: www.ogretmendunyasi.org

Abone olunuz!
Posta Çeki Numarası: 524189
Yıllık: 12 Sayı 50 TL. / 6 Aylık 25 TL.

Neo-liberalizm ve eğitim politikası

Bireyin kendini geliştirme ve gerçekleştirmesinin en temel aracı olan eğitimin sosyal refah devlet çatısı altında bir kamusal hizmet olarak geniş halk kitlelerine eşit ve aynı nitelikte sunumunda sorunlar varken, neo-liberalizmin piyasalaşmaya dayanan eğitim politikalarının bu sorunları gidermek bir yana daha da derinleştirdiği görülmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Yolcu
Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fak.,Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Yönetimi, Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Neo-liberalizm, 1970'lerin sonunda Batı toplumlarında başlayan ve 1980'lerin başından itibaren dünya çapında yaygınlık kazanan iktisadi politikaları adlandırmak üzere kullanılan bir kavram. Dar anlamda neo-liberalizm, 1980'lerden bu yana sermayenin ve onunla işbirliği içerisinde olan grupların güç ve kazanımlarını artırmaya yönelik ortak çabalarının bütünü olarak tanımlanırken, geniş anlamda ise kapitalizmin belirtilen tarihten sonraki gelişim aşamasını tanımlamakta kullanılıyor. (Orhangazi, 2005, 401) Neo-liberalizm 1980'lerde Batı toplumlarında öncelikle düşünsel planda hâkimiyetini gerçekleştirdi. Buna göre, piyasa toplumu kurmaya yönelik olan bu politik girişim, 1950'lerden itibaren dar bir çevrenin uzun soluklu çabalarıyla güçlenerek, İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen olan Keynesgil politikaların desteklediği sosyal refah devletini kendisine hedef olarak seçmişti. Neo-liberal karşı saldırı, böylesi uzun bir hazırlık ve olgunlaşma döneminin ardından, 1974-1975'te ortaya çıkan büyük petrol krizinin Batı ülkelerinde yarattığı iktisadi ve toplumsal etkileri bir fırsat olarak değerlendirerek ideolojik hegemonyasını oluşturdu. (İnsel, 2005, 8; İnsel, 2009, 15-16)

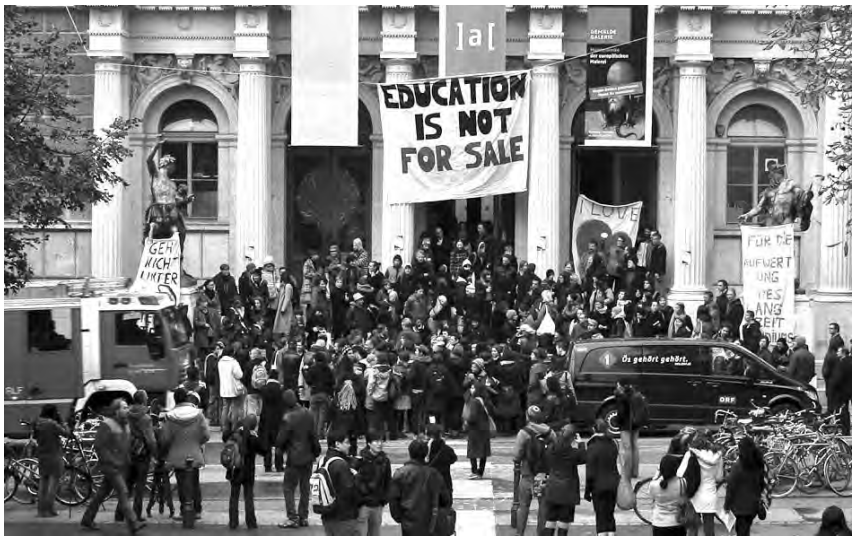
Neo-liberalizm piyasaların ve ticaretin serbestleştirilmesini, esnekleştirilmiş işgücü piyasalarını, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesini, makro ekonomik istikrar, sıkı mali disiplin ya da düşük düzeyde kamu borcu ve kamu harcamalarını, kamu harcamalarının sosyal alanlar dışında ekonomik üretkenlik gösteren alanlara harcanmasını içeren politikaları kapsamaktadır. (Perrons, 2004, 8) Devletin ekonomiye müdahalesini reddeden ve bunu mümkün olan en az düzeyde tutarak yerine piyasa ekonomisinin etkinlik alanının genişletilmesi üzerinde duran bu politikaların tüm dünyaya yayılması, 1980'lerin başında İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan hükümetlerinin öncülüğünde gerçekleşti.

Neo-liberal politikaların çevre ülkelere dayatılması Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi uluslararası finans kurumları tarafından uygulamaya konulan "yapısal uyum programları (YUP)" aracılığıyla oldu. Buna göre, içinde bulundukları borç krizinden kurtulmak için kaynağa gereksinimi olan bu ülkeler, liberal içerikli politikalardan oluşan YUP'ları uygulamak zorunda kaldılar. Belirtilen finansal kuruluşların güdümünde uygulamaya konulan YUP'un finansmanı ve tasarımında ABD'nin önemli rol oynadığını belirtmekte fayda var. YUP, kısaca mal ve sermaye dolaşımının serbestleştirilmesi, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, devletin sosyal harcamalarının azaltması, kamu ücretlerinin ve personel sayısının düşürülmesi gibi bir dizi ve birbiriyle ilişkili düzenlemeleri kapsamaktadır.

IMF'nin çevre ülkelerle olan ilişkisi genelde istikrar paketleri ve/veya YUP biçiminde oluyor. Bunlardan ilki, acil müdahale gerektiren durumlarda kısa süreli sorunların çözümünü içeriyor. İkincisi olan YUP ise ekonomik büyümeyi engelleyen bütçede artan cari borç açığı, döviz rezervlerinde düşüş, yüksek ya da hiper enflasyon, ücretlerde artış ve ticari rekabette kötüleşme, gerçek faiz oranlarında olumsuzluk gibi makroekonomik düzeydeki yapısal sorunların çözümüne yönelik. YUP'lar ilkine göre daha uzun süreli. (Murpy ve Sphister, 2000, 2004) Belirtilen programların uygulanmasında denetleme rolü üstlenen IMF, aynı zamanda DB ile sıkı iş birliğine gidiyor. IMF, yardım talep eden çevre ülkeyle öncelikle masaya oturup bu yardım programının ana çerçevesini görüşüyor. Bunun ardından ödeme takvimleri belirleniyor ve ilgili ülkelerden en üst düzeyde olmak üzere programa ilişkin niyetleri, mektupları ve taahhütleri isteniyor.

Bunlardan DTÖ, sosyal yaşam içinde yer alan kamu hizmetlerinin uluslararası sermayeye açılmasının önündeki engelleri ortadan kaldırmayı amaçlayan bir örgüt. Bunu Hizmet Ticareti Genel Antlaşması ya da diğer adıyla GATS adı verilen bir düzenlemeyle hayata geçirmeye çalışıyor. GATS 1994 yılında 143 üye ülke arasında imzalandı. Söz konusu anlaşma daha önce birer kamusal hizmet olarak sunulan komünikasyon, inşaat, dağıtım, eğitim, çevre, sağlık, ulaşım gibi hizmetlerin özel sektöre devrini öngörüyor. (Rikowski, 2002b, 1) Bilindiği gibi Türkiye bu antlaşmayı 1995 yılında imzalamış olup Gayri Safi Milli Hasıla'nın (GSMH) yüzde 60'ını oluşturan yukarıda belirtilen hizmet alanlarını ulusal ve uluslararası sermayeye açmayı taahhüt etti. Bunun neo-liberal söylemdeki anlamı, bu kamu hizmetlerinin her birinin piyasa koşulları içerisinde sunulması yönündeki engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Türkiye'nin bu konudaki taahhüt oranı yüzde 46'dır. Az Gelişmiş Ülkelerin (AGÜ) taahhüt oranının ortalama yüzde 18 olduğu göz önünde bulundurulursa (Aydoğanoğlu, 2003, 14), Türkiye'nin taahhüt ettiği oranın belirtilen ülkelerinkinden 2,5 kat daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda belirtilen finans kurumlarından DB, 1962'de kurulmasından beri sermaye yatırımları yoluyla ekonominin gelişimini destekliyor. Banka, tarım; balıkçılık ve ormancılık; eğitim; enerji ve finans; sağlık ve diğer sosyal hizmetler; endüstri ve ticaret; enformasyon ve komünikasyon; hukuk, adalet ve kamu yönetimi; ulaşım; sağlık önlemleri ve su baskınları gibi 10 farklı hizmet alanında altyapı borçlandırma programları uyguluyor. Neo-liberal politikaların uygulanmasında DB'nin ayırt edici özelliği, bu politikaların eğitim hizmet alanına uygulanmasında diğer ilk iki finans kurumuna göre daha belirgin bir rol üstlenmiş olması. Torres (2000, 18), DB'nin borç verme politikasının ileriye dönük olarak önleyici tedbirleri içerdiğini belirtiyor. Yani banka çevre ülkelerle olan ilişkilerini özel bir borçlanma projesi yaparak başlatmaktadır. Bu ilişkiler bir yandan bilgi ve deneyim üzerine dayandırılırken, bir yandan da borçlandırma üzerine dayandırılıyor. Her iki durum bankanın genel finansman öncülleri arasında yer alıyor. Bankanın göz önünde bulundurduğu diğer öğe, borç verilen sermaye ve bu borç üzerinden alınan faizle ilgili. Buradaki faiz genellikle birkaç istisnai durum dışında ticari faizdir. DB'nin borçlanmaları ile ticari banka borçlanmaları arasındaki fark, bu borçlanmaların ilgili ülke tarafından garanti edilmesi. Daha da ötesi, DB ve IMF'nin yakın ilişki halinde olduğu göz önünde bulundurulursa, ilgili ülkenin IMF'nin onayını almaksızın DB ile görüşmelere başlaması mümkün değil. Burada vurgulanması gereken noktalardan biri de DB'nin eğitim uzmanlarından değil, ekonomi uzmanlarından oluştuğudur.

DB, 2000-2005 yılları arasında yukarıda belirtilen hizmet alanlarına ilişkin olarak çevre ülkelere 112.952,3 milyon dolar kredi verdi. Belirtilen miktarın yüzde 6,4'üne karşılık gelen 7.279,6 milyon dolarlık kısmını ise eğitim altyapı hizmetlerinin desteklenmesi için verilmiş olan krediler oluşturuyor. (World Development Indicators Report, 2006) Maliye Bakanlığı (2006, 78) verilerine göre, Türkiye'nin eğitimde kullandığı dış kredi miktarı 72,7 milyar dolar.

Kamu bütçesinden eğitime ayrılan kaynakların azalması

Eğitim politikası üzerindeki neoliberal etki açık bir biçimde piyasaya dayanıyor. Bu noktada piyasalaşmanın eğitim üzerindeki ilk etkisi, kamu bütçesinden eğitime ayrılan kaynakların miktarındaki azalma biçiminde kendisini gösteriyor. As-

lında kamu bütçesinden eğitime ayrılan kaynakların miktarındaki azalmaya eğitimdeki piyasalaşmanın bir sonucu olarak bakılabilir. Buna göre 1980'lerden beri neo-liberal politikaları uygulayan çevre ülkelerinde kamu bütçesinden eğitime ayrılan kaynakların miktarında gözle görülür azalma eğilimi var. Örneğin, Alexander'ın (2002) belirttiğine göre, YUP uygulayan Alt Sahra Ülkelerinin (ASÜ) yüzde 44'ünde, uygulamayan ülkelerin ise yüzde 22'sinde kamu harcamaları içindeki eğitim harcamalarının oranının düştüğü görülmüş. ASÜ'lerde kamu harcamaları içindeki eğitim harcamalarının oranının düşmesi, tahmin edilebileceği gibi, eğitimin kamuya olan maliyetini de düşürmüş. ASÜ'ler dışında Latin Amerika ülkelerinde (LAÜ) de kamu harcamaları içindeki eğitim harcamalarının oranında neo-liberal politikaları uygulayan ülkelerin yüzde 57'sinde, uygulamayan ülkelerin ise yüzde 17'sinde azalma ortaya çıkmıştır.

Konuya Türkiye açısından yaklaşılırsa, aslında burada söylenecek olan, yukarıda verilen örneklerden fazla farklı değil. Türkiye'de eğitim harcamalarının konsolide bütçe içerisindeki oranı 1990'da yüzde 19,1 iken, 1995'te yüzde 12,3, 2000'de yüzde 10,1, 2005'te ise yüzde 12,8 olarak gerçekleşmiş. (Devlet Planlama Teşkilatı, 2007, 188) Yine benzer biçimde eğitim harcamalarının kamu bütçesi içindeki oransal payındaki düşüşü, eğitimin kamuya olan maliyetinde de gözlemek mümkün. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) yaptığı bir araştırma, bu konuda söylenenleri doğrular nitelikte. Araştırmaya göre, 2002 yılında gerçekleştirilen eğitim harcamasının yüzde 64,8'i merkezi bütçe, yüzde 0,7'si yerel idareler, yüzde 1,5'i özel-tüzel kişi ve kuruluşlar, yüzde 32,9'u hane halkı ve yüzde 0,09'u da uluslararası kaynaklardan sağlanmış (TÜİK, 2006a). Bu verilere dayanarak, Türkiye'deki eğitim harcamalarının üçte ikisi kamu harcamaları biçiminde gerçekleşiyor gibi görünmesine karşın, hane halkı harcamalarının toplam eğitim harcamalarının üçte birine denk gelmesi, eğitim harcamalarının ailelere olan maliyetinin artarken, kamuya olan maliyetin düştüğünü gösteriyor. Yukarıdaki veriler, bir bütün olarak ele alındığında; Türkiye'de eğitim hizmetinin yaklaşık yüzde 30-35 arasında piyasalaştığı anlamında yorumlanabilir.

Eğitim yönetiminin yerelleşmesi

Piyasalaşmanın ikinci önemli etkisi eğitim yönetiminin yerelleşmesidir. Yerelleşme, mali, politik ve yönetimle ilgili bazı yetki ve sorumlulukların merkezden daha alt yönetim basamaklarına aktarılması biçiminde tanımlanabilir. Eğitimde yerelleşmenin görünürdeki gerekçeleri arasında finansal kaynakların çeşitlendirilmesi, etkililiğin sağlanması, demokrasi ve katılım yoluyla politik gücün yeniden dağıtılması ile eğitimsel niteliğin artırılması gibi söylemler ön plana çıkarılmaktadır. Bu bağlamda, eğitimde yerelleşme 1990'lardan başlayarak Latin Amerika ülkeleri, Gelişmekte Olan Asya ülkeleri ve Afrika ülkelerinde yürütülen eğitimde reform uygulamalarının önemli bir ayağını oluşturuyor. Eğitimde yerelleşme için öne sürülen en temel gerekçe(ler), eğitimin finansal yükünün bir kısmının bölgelere, yerel hükümetlere, sivil toplum örgütlerine ve ailelerin üzerine yıkılması, yani finansal kaynakların çeşitlendirilmesidir. Türkiye'de eğitim sisteminin oldukça merkezi bir yapıda olduğu herkesçe biliniyor. Bununla birlikte, Müfredat Okulları Yönetmeliği, Norm Kadro Yönetmeliği, Eğitim Bölgeleri Yönetmeliği, Toplam Kalite Yönetimi, Okul-Aile Birliği Yönetmeliği, Okul-Veli-Öğrenci Sözleşmesi ve e-kayıt sistemi çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalardan her biri eğitim sisteminin yerelleştirilmesine yönelik somut adımlar olarak ele alınmalı.

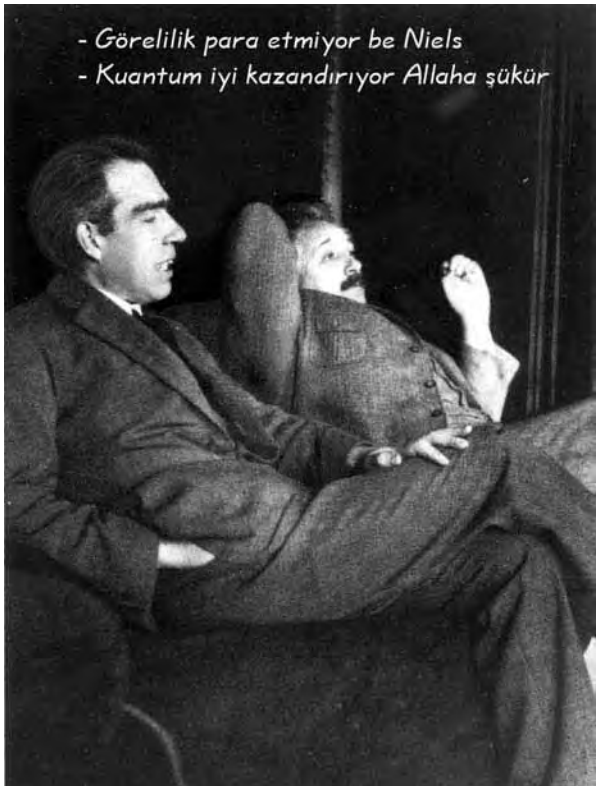
Burada tekrar TÜİK'in araştırmasına dönülecek olunursa, son yıllarda Türkiye eğitim sisteminin yerelleştirilmesi bağlamında ortaya konulan çabaların eğitimin finansal kaynaklarında belirgin bir biçimde farklılaşma getirdiği ortaya çıkıyor. Bunu ilköğretim düzeyinde daha somut olarak gözlemek mümkün. Bilindiği gibi 222 sayılı İlköğretim Kanunu'na göre, ilköğretimin "genel bütçe", "il özel idare" ve "köy bütçesi" olmak üzere üç temel finansman kaynağı vardır. Yolcu'nun (2007, 169) yaptığı araştırmada ilköğretimin belirtilen gelirlerinden başka "halk katkıları", "4306 sayılı Yasa", "4018 sayılı Yasa", "dış kaynak destekli eğitim kredileri ve hibeler", "kurumsal katkı projeleri", "toplumsal sorumluluk kampanya ve projeleri", "kardeş okul projesi", "belediyeler", "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu", "İçişleri Bakanlığı", "banka maaş promosyonları", "okul-aile birlikleri" ve

"okul içinde yaratılan diğer kaynaklar" olmak üzere toplam 13 farklı bütçe dışı kaynağa sahip olduğu ortaya konulmuş.

Eğitimde yerelleşme bağlamında yetki ve sorumluluklar yalnızca yerel hükümet birimlerine değil okullara da devredilmekte. Eğitim yönetimi açısından önemli bir değişim aracı olarak ileri sürülen okul özerkliği, daha önce merkezi yapı içinde belirlenmiş olan amaç, politika, öğretim programı, standartlar ve hesap verilebilirlik gibi konularda karar alma yetkisi ve sorumluluğunun sistematik bir biçimde okul düzeyine yerelleştirilmesidir. (Caldwell, 2005: 1) Okul özerkliği okul yönetiminin öğretimi örgütleme, personel yönetimi, planlama ve örgütleme ile kaynak/bütçe oluşturma süreçlerini içermekte. Türkiye'deki okul özerkliği uygulamasının daha çok finansal boyutla sınırlı olduğunu söylemekte fayda var. Bu durumda, eğitim yönetiminde okul özerkliği, okulları kendi sistemlerini sürdürmeleri için ek finansman kaynaklarını araştırma veya bulma konusunda özendiriyor. Yolcu (2007: 235), yaptığı araştırmada yasal olmamasına karşın, Türkiye'de ilköğretim okullarının 60 farklı kaynaktan bütçe dışı gelir elde ettiklerini ortaya koymuştur. Üstelik bu bütçe dışı gelir kaynakları okulların içinde bulunduğu çevrenin sosyoekonomik düzeyi bakımından farklılık göstermektedir.

Eğitimde özelleştirme

Piyasalaşmanın üçüncü etkisi özelleştirmedir. Sorumluluk ve kaynaklar kamu sektöründen özel sektöre aktarıldığında yerelleşme özelleştirmeye dönüşür. Neo-liberal ideolojinin savunucuları, eğitimde eşitlik, etkililik ve verimliğin sağlanabilmesi için devletin eğitim hizmetinin sunumu ve finansmanından çekilerek, yerini özel sektöre bırakması gerektiğini ileri sürerler. Bu durumda öncelikle yanıt aranması gereken soru şudur: Aileler neden çocuklarını özel okullara

göndermek ister? Checchi ve Jappelli'ye (2003, 5) göre, bu soruya verilecek yanıt birkaç başlık altında ele alınabilir. Bunlardan ilki, bu okulların çocuklarına bir kamu okulunun yapacağı katkıdan daha fazlasını yapacağı düşüncesidir. İkincisi, ailelerin çocuklarının bazı değerleri kazanmasını istemeleridir. Örneğin, muhafazakâr bir aile çocuğunun dini değerlerle yetişmesini istediğinden böyle bir okula çocuğunu göndermeyi yeğlemektedir. Üçüncüsü, bazı aileler özel okulları, kütüphane, laboratuvar, okul güvenliği, daha sağlıklı bir ortam ve ucuz ulaşım hizmetleri gibi birtakım olanaklara sıradan bir kamu okuluna göre daha fazla sahip olduğundan dolayı tercih etmektedir. Dördüncüsü, bazı ailelerin özel okulları bir statü simgesi olarak görmeleridir. Beşincisi, ailelerin kamu okullarında görülen birtakım sosyal problemlerden çocuklarını uzak tutmak istemeleriyle ilgilidir. Buna göre, bu aileler kendi çocuklarının göçmen çocukları, engelli çocuklar ve daha alt sınıflardan gelen çocuklarla aynı ortamda bir arada olmasını istememektedirler. Daha açık bir ifadeyle bazı aileler, daha heterojen bir kamu okulu çevresi yerine daha homojen olduğunu düşündükleri özel bir okul çevresini tercih etmektedir.

Neo-liberal ideolojinin savunucuları tarafından eğitimin geniş bir piyasa alanı olarak görülmesi, öğrenci ve ailelerine kamu okullarına göre daha nitelikli olduğu ileri sürülen özel okulları seçme hakkı vermesi, 1980'lerden sonra bu okulların Türkiye eğitim sistemi içindeki yerinin genişlemesine yol açmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) verilerine göre, özel ilköğretim okullarının sayısı 907 olup bu okullarda 239.988 öğrenci öğrenim görmektedir. Özel ortaöğretim okullarının sayısı 810, öğrenci sayısı da 112.275'tir. Kamu ilköğretim okullarının sayısı 32.861, bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı 10.123.457'dir. Kamu ortaöğretim okullarının sayısı 7.864, bu okullarda öğrenim gören öğrenci sayısı ise 3.216.847'dur. (MEB, 2009, 53-73) Buna göre, Türkiye'de her 37 ilköğretim okulundan biri özel ilköğretim okuludur ve her 43 öğrenciden biri bu okullarda öğrenim görmektedir. Benzer biçimde yaklaşık her 11 ortaöğretim okulundan biri özel ortaöğretim okulu iken, yine yaklaşık olarak her 30 öğrenciden biri de bu okullarda öğrenim görmektedir.

Eğitim sisteminde özel okulların sayısındaki artışı, yükseköğretim düzeyinde de görmek mümkündür. Bilkent Üniversitesi'nin 1984 yılında kurulmasıyla başlayan özel vakıf üniversitelerinin sayısı; 1996'da 6'ya, 1997'de 14'e, 1998'de 16'ya, 1999'da 18'e, 2003'te 22'ye, 2006'da ise 23'e yükselmiştir. Belirtilen yıllar arasında özel vakıf üniversitelerinin sayısında gözlenen artış, bu üniversitelerde okuyan öğrenci sayılarına da

yansımıştır. Vakıf üniversitelerinde okuyan öğrenci sayısı 1986/1987'de 426 iken, 1989/1990'da 4374, 1994/1995'te 9063, 1999/2000'de 36.244, 2005/2006'da 95.782 olarak gerçekleşmiştir. 2005/2006 yılı itibariyle vakıf üniversitelerinde okuyan öğrencilerin, üniversitelerde okuyan toplam öğrenciye oranı yüzde 4,4'tür (Yükseköğretim Kurulu, 2007, 23). Bu veri ışığında yükseköğretimde okuyan yaklaşık her 23 kişiden biri özel vakıf üniversitelerinden birinde okumaktadır.

Neo-liberalizm varsıl ailelerin nitelikli eğitim gereksinimini, piyasanın etkinlik alanını genişletme adına, onların çocuklarını daha nitelikli olduğu ileri sürülen özel okullara yönlendirerek çözüme kavuştururken, çocuklarını kamu okullarına gönderen geniş halk kitleleri için de birkaç yönteme başvurarak çözüm getirmektedir. Bunlardan ilki kupon sistemdir. Bu sistem, çocuğun eğitim masraflarını devlet ya da özel okullarda karşılamak üzere velilere belli bir miktar paraya karşılık gelen kuponların verilmesini içeriyor. (Apple, 2000, 248) Kuponu alan veli çocuğunu herhangi bir özel ya da kamu okuluna gönderme hakkına sahip oluyor. Okulun özel okul olması durumunda, verilen kupona ek olarak veliden ek bir ücret istenmesi de söz konusu. Bu sistem rekabete dayanıyor. Rekabet özel okullarla kamu okulları arasında. Kamu okulları, aileleri ikna ederek, çocuklarını kendi okullarına göndermelerini sağlayacak ve böylece gelirlerini artırarak daha nitelikli bir eğitim verebileceklerdir. Kupon sistemi ilk olarak Şili'de uygulanmıştır. Bununla birlikte, yapılan araştırmalar, bu sistemin uygulandığı okullarda öğrenci başarılarının beklenildiği yönde olmadığını ortaya koymaktadır (Stiglitz, 1988, 378). Şili dışında, özellikle ABD ve Kolombiya'da yaygın olan kupon sistemi şu an için Türkiye'de uygulanmamaktadır.

İkincisi eğitimin maliyetine katılmadır. Eğitim hizmetinin özel kesim tarafından daha fazla üretilmesini amaçlayan ve bu hizmetten yararlananların yararlandıkları oranda belli bir ücret ödeyerek hizmetin üretim maliyetine katılmalarını öngören bu yöntem oldukça yaygındır. Eğitimin maliyetine katılma açık bir biçimde veya dolaylı olarak öğrenim ücretidir. Üzerinde durulan yöntemin, Türkiye eğitim sisteminde yükseköğretimden ortaöğretime, ortaöğretimden ilköğretime değin oldukça sık başvurulan bir özelleştirme yöntemi olduğunu belirtmek gerek. Eğitimin maliyetine katılma ilk defa 1993-1994 yılında yükseköğretimde "katkı payı uygulaması" olarak uygulanmaya başlandı. Bugün kamu üniversitelerinde okuyan öğrencilerin ödemiş oldukları katkı payları, bu üniversitelerin toplam gelirleri içinde hiç de azımsanmayacak bir yere sahip. Buna göre, 1998 yılında öğrenci katkı payları kamu üniversitelerinin toplam gelirlerinin yüzde 4,8'ini oluşturmuşken, 1999'da yüzde % 4,6'sını, 2000'de yüzde 4,8'ini, 2001'de yüzde % 4,3'ünü, 2002'de yüzde 4,5'ini, 2003'te yüzde 4,1'ini, 2004'te yüzde 4,7'sini, 2005'te yüzde 4,5'ini oluşturmuştur. (DPT, 2007) Yani kamu üniversitelerinde okuyan öğrenciler, bu üniversitelerde okumakla, gelecekte elde edecekleri birtakım yararların karşılığı olarak eğitimin maliyetine şimdiden katılmış olmaktadır. Neo-liberallerin diliyle, yukarıda belirtilen oranlarda kamu kaynakları verimli ve etkili kullanılmıştır!

Yukarıda belirtildiği gibi eğitimin maliyetine katılma yükseköğretim dışında, ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde de uygulanmakta olan bir özelleştirme yöntemidir. Bunun belirtilen öğretim düzeylerine yansıyan uygulamalarından birini "kayıt parası" veya kayıt sırasında velilerden "bağış" adı altında istenen paralar oluşturmaktadır. Bunu 1994-1995 öğretim yılından itibaren Milli Eğitim Vakfı adına toplanan "eğitime katkı payı" izlemiştir. Türkiye'de yapılan bazı araştırmalar ailelerin eğitimin maliyetine hangi boyutta katıldıklarını açıklar. Belirtilen araştırmalardan biri Eğitim Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen) tarafından yapıldı. İlköğretim ve lise 1. sınıf öğrencileri baz alınarak yapılan bu araştırmada, ailelerin 2007-2008 eğitim öğretim yılı içinde katkı parası, kayıt parası, kâğıt-kalem parası, spor parası gibi adlar altında yapacakları eğitim harcamalarının ortalama 2460 YTL'yi bulacağı ortaya konulmuştur. İlköğretime yeni kayıt yaptıracak olan bir öğrenci için bu harcama miktarının gelir dilimlerine ve ailelerin sosyo-ekonomik koşullarına bağlı olarak 1000 YTL ile 2250 YTL arasında bir farklılık göstereceği tahmin edilmiştir. Aynı araştırmada ortaöğretimdeki öğrencilerin, ilköğretim öğrencilerinden en az yüzde 25 daha fazla harcama yapacağı hesaba katıldığında, öğrenci başına 1250 YTL ile 2800 YTL arasında harcama yapacakları tahmin edilmiştir. Bu rakamlara özel öğretmen, kurs ve dershane harcamalarının dahil olmaması, velilerin yapacağı eğitim harcamalarının bü-

Türkiye'nin ilk özel üniversitesi Bilkent.

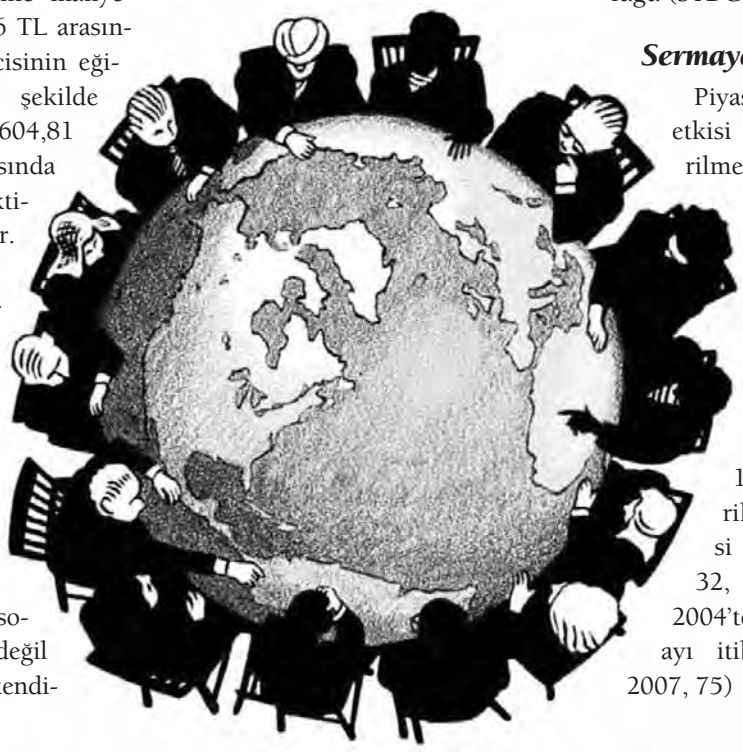
yüklüğünün burada belirtilenden daha da fazla olduğunu göstermektedir. (www.egitimsen.org)

Belirtilen konu üzerindeki en son araştırma, içinde bulunduğumuz 2009-2010 öğretim yılının başında Türk Eğitim-Sen tarafından yapıldı. Araştırmaya göre, aileler anasınıfı için 40, ilköğretim için 36, genel lise için 37, meslek lisesi için de 32 olmak üzere toplam 145 kalemde harcama yaparak eğitimin maliyetine katılmaktadır. Bu doğrultuda, ilköğretim okullarına bağlı anasınıfına başlayan bir öğrencinin okula ilk adımının maliyeti ortalama 394,11 TL ile en fazla 1240,97 TL arasında değişirken, ilköğretime yeni kayıt yaptıracak olan bir öğrencinin maliyeti 474,61 TL ile 1775,58 TL arasında değişmektedir. Aynı araştırmada, ortaöğretim 9. sınıfa adım atacak öğrencinin ailesine maliyeti 631,88 TL ile 2178,36 TL arasında; meslek lisesi öğrencisinin eğitim-öğretime hazır bir şekilde başlayabilmesi için de 604,81 TL ile 2122,96 TL arasında masraf yapılması gerektiği ortaya konulmuştur. (www.memurlar.net)

İki araştırma sonuçları birlikte ele alındığında ailelerin eğitimin maliyetine hangi öğretim düzeyi için ne kadar harcama yapacaklarına ilişkin olarak ulaşılan verilerde belirgin bir farklılık vardır. Bu konudaki en somut örnek, okulların 37 değil 40'tan fazla kaynaktan kendilerine bütçe dışı gelir elde ettiğidir. Bununla birlikte, yapılan araştırmalarda ailelerin yaptıkları eğitim harcamalarının miktarı her ne olursa olsun, gerçek olan eğitimin ailelere olan maliyetinin her geçen gün biraz daha arttığıdır. Polat'ın (2007, 190) da belirttiği gibi ailelerin eğitimin maliyetine katılıp katılmama noktasında bir tercihle karşı karşıya bırakılmaları, daha nitelikli eğitim alıp almama bakımından onları bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Bu durumda eğitimin maliyetine katılmak varsıl olmayan ailelerden ziyade yoksul aile çocuklarının aleyhine işleyen bir adaletsizlik doğurmaktadır. Buradan hareketle, eğitimin maliyetine katılma toplumun varsıl olmayan kesimlerinin eğitim hizmetinden eşit ve aynı nitelikte yararlanmalarının önüne geçmektedir.

Ticarileşme

Piyasalaşmanın dördüncü etkisi eğitimin ticarileştirilmesidir. Eğitimde ticarileşme eğitim kurumlarının, yan ürünlerinin, destekleyici hizmetlerinin ticarileşmesi, pazarlama ve reklam kampanyalarının odak noktası haline gelmesidir. (Dikmen, 2004, 2002) Eğitimin ticarileştirilmesine örnek olarak okul ulaşım hizmetlerinin, temizlik, güvenlik, yemek, kantin, ders kitabı basım ve dağıtım işlerinin özel şirketlerden satın alınması verilebilir. Neo-liberal politikalar doğrultusunda, eğitimi destekleyen yan ürünler ve destekleyici hizmetler etkililik ve verimliliğin sağlanabilmesi için serbest piyasa temeline çekilerek metalaştırılmaktadır. Dolayısıyla eğitim süreci serbest piyasa bağlamında özelleştirilmektedir. Eğitimin, tahmini olarak 2,2 trilyon dolara karşılık gelen bir küresel pazar oluşturduğu belirtiliyor. Örneğin, Mclaren ve Jaremillo (2009) Amerika'da test endüstrisinin yıllık 400 ile 700 milyon dolar arasında değişen bir piyasaya sahip olduğunu, bu piyasanın da dört büyük şirket tarafından paylaşıldığını belirtiyor. Türkiye'den buna verilecek somut örnek ise MEB tarafından her yıl yapılan ücretsiz ders kitabı ve dağıtımı uygulamasıdır. Uygulama yerinde ve doğru olmasına karşın, ders kitaplarının basımı ve dağıtımı özel sektör tarafından piyasa koşullarına göre yapılmaktadır. MEB'in Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teşvik Fonu'nun (SYDTF) kaynaklarından yararlanarak gerçekleştirdiği bu uygulama için 2008 yılında özel sektöre 217.000.000 YTL para aktarılmıştır. [Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM), 2009, 92]

Sermayeleşme

Piyasalaşmanın dördüncüsü etkisi eğitimin sermayeleştirilmesini içermektedir. Eğitimin sermayeleştirilmesi onun kârlı yeni bir yatırım alanı olarak görülmesiyle yakından ilgilidir. Bu durum Türkiye örneğinden yola çıkarak somutlaştırılabilir. Buna göre, 1984 yılında eğitime verilen yatırım teşvik belgesi 1 iken, bu sayı 1990'da 32, 1995'te 22, 2000'de 61, 2004'te 21 ve 2005 Temmuz ayı itibarıyla 12'dir. (Yolcu, 2007, 75)

Eğitimin sermayeleştirildiğinin diğer bir somut göstergesi de bu alana yapılan sabit sermaye yatırımları içerisinde özel sektörün payının genişlemiş olmasıdır. Buna göre, 1963-1971 yılları arasında eğitime yapılan sabit sermaye yatırımlarının yüzde 98,3'ünü kamu sektörü, yüzde 1,7'sini de özel sektör karşılamıştır. Bununla birlikte, 1990-1994 yılları arasında eğitime yapılan sabit sermaye yatırımlarının yüzde 96'sını kamu sektörü, yüzde 4'ünü özel sektör karşılarken, bu oranlar 2000 yılının sonuna gelindiğinde kamu sektörü oranı yüzde 77,5, özel sektör oranı da yüzde 22,5 olarak gerçekleşmiştir. (Yolcu, 2007, 12-76) Eğitime 2010 yılında yapılacak sabit sermaye yatırımlarının yüzde 82, 8'inin kamu sektörü, yüzde 17,2'sinin de özel sektör tarafından yapılacağı tahmin edilmektedir. (*Dünya Gazetesi*, 2009) Eğitime yönelik gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarına ilişkin verilen oranlara bir bütün olarak bakıldığında, günümüz Türkiye'sinde özel sektörün eğitim hizmetinin sunumunda yaklaşık yüzde 15-20 oranında bir paya sahip olduğu söylenebilir.

Başarı ölçütünün değişmesi

Piyasalaşmanın beşinci etkisi değerlendirme üzerine yapılan vurgunun artışıdır. Neo-liberal bağlamda finansal sorumluluktaki artış, okulları kendi etkililiklerini ve verimliliklerini göstermekle sorumlu kılması, yöneticiler ile öğretmenleri "girişimcilik özelliklerini", "iletişim yeteneklerini" ve "ikna güçlerini" kullanarak yakın çevrenin desteğini okula çekmeye zorlamaktadır. Bundan dolayı okul yöneticileri ile öğretmenleri zamanlarının önemli bir kısmını yönetim ve öğretimle ilgili konulara ayırmak yerine parasal konulara ayırmak zorunda kalmaktadırlar. (Heck, 2003, 67; Yolcu, 2007, 236) Bu durum gerek okul yöneticilerinin gerekse öğretmenlerin bu süreçte birtakım güçlüklerle karşı karşıya kalmalarına neden olmaktadır. Bu kişilerin mesleki başarılarının değerlendirilmesinde, ilgili mesleklere ilişkin ölçütlerin yerine piyasayla ilişkilendirilen değerlendirme ölçütleri kullanılmaya başlanmıştır. Bu noktada yöneticiler ile öğretmenlerin aldıkları eğitim, onların eğitimci kimlikleri, nitelikleri, deneyimleri, öğrencilerine kazandırdığı eğitsel kazanımlar gibi daha birçok şey görmezden gelinmektedir.

Sonuç olarak, bireyin kendini geliştirme ve gerçekleştirmesinin en temel aracı olan eğitimin sosyal refah devlet çatısı altında bir kamusal hizmet olarak geniş halk kitlelerine eşit ve aynı nitelikte sunumunda sorunlar varken, neo-liberalizmin piyasalaşmaya dayanan eğitim politikalarının bu sorunları gidermek bir yana daha da derinleştirdiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

1) C. Nancy Alexander (2002), *Paying for Education: How the World Bank & IMF Influence Education in Developing Countries;* This document was written for Oxfam America. Web:http://www.sjp.lk/careersl/edreform/n_amar//citizennet2002.pdf. adresinden 25 Aralık 2005'te alınmıştır.

2) Michael W. Apple (2004), *Neoliberalizm ve Eğitim Politikaları Üzerine Eleştirel Yazılar* (Çev. Fatma Gök, M. Apak, B. Can, D. Çankaya, F. Keser, H. Ala), Ankara: Eğitim Sen Yayınları.

3) E. Aydoğdu (2003), *Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi Gerçeği,* Ankara: Eğitim Sen Yayınları Mesleki Eğitim Dizisi-3.

4) Brian J. Caldwell (2005), *School-Based Management,* UNESCO: International Education Polies, Printed by: Stedi Média, Belgium.

5) D. Checchi ve T. Jappelli (2003), *School Choice and Quality,* Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor, Discussion Paper Series No: 828. Web: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=434601 adresinden 25 Temmuz 2008'de alınmıştır.

6) DPT (2007), *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler* (1950-2006), Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayını.

7) Dikmen, Kayıran, M. (2004), *Neo-Liberal Politikalar ve Eğitim, Liberal Reformlar ve Devlet,* (Yayına Hazırlayan: A. Güneşer Demirci), Ankara: Kigem Kamu İşletmeciliğini Geliştirme Vakfı.

8) *Dünya Gazetesi,* 11 Kasım 2009.

9) D. Anne Heck (2003), "Discovering Discourses of Citizensip Education: In the Environment Related Section of Australia's 'Discovering Democracy School Materials' Project", Submitted in Fulfilment of the Requirements of the degree of Doctor of Philosophy, Australian Environmental St.

10) A. İnsel (2005), *Neo-Liberalizm Hegomanyanın Yeni Dili* (İkinci Baskı), İstanbul: Birikim Yayınları.

11) A. İnsel (2009), "Kriz: Hangi Dönemin Sonu?", *Birikim* Aylık Sosyalist Kültür Dergisi, 236-237, ss. 15-27.

12) Maliye Bakanlığı 2006 Yıllık Ekonomik Raporu.

13) MEB (2009), *2008/2009 Örgün Eğitim İstatistikler,* Ankara: Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı Resmi İstatistik Programı Yayını.

14) Colette Murpy ve Junior Sphister (2000), *IMF Stabilisation and Structıral Adjusmnet Programmes,* Student Economic Review, s.203-207.

15) Ö. Orhangazi (2005), "Neo-liberalizm", Kavram Sözlüğü (Edit: Fikret Başkaya), Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.

16) D. Perrons (2004), *Globalization and Social Change People and Places in a Dived World,* British Library Cataloguing and Publication.

17) M. Peter ve M. Jaramillo (2009), *Pedagoji ve Praksis* (Çev. Kemal İnal ve Kadir Asan), İstanbul: Kalkedon Yayınları No. 80.

18) S. Polat (2007), Eğitim Politikalarının Sosyal Adalet Açısından Sonuçları Konusunda Yönetici ve Öğretmen Görüşleri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara.

19) G. Rikowski (2002b), *Globalisation and Education,* A paper prepared for the House of Lords Select Committee on Economic Affairs Inquiry into the Global Economy, 22nd January 2002 .

20) J. Stiglitz (1988), *Economics of the Public Sector,* Second edition, Printed in the United States of America.

21) TC Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (2008), "2008 Yılı Faaliyet Raporu", Ankara: İsmat Matbaacılık.

22) Alberto C. Torres (2000), "The State, Privatization and Educational Policy: A Critique of Neoliberalism in Latin America and Some Ethical and Political Implications" http://www.rrojasdatabank.info/neolibstate/stapri.pdf adresinden 17 Eylül 2008'de alınmıştır.

23) TÜİK (2006a), 2006 Yılı Eğitim Harcamaları Araştırması, web: tuik.gov. tr adresinden 6 Haziran 2007'de alınmıştır.

24) Web: http://www.memurlar.net/haber/148211 adresinden 22 Kasım 2009 tarihinde alınmıştır.

25) Web:http://www.egitimsen.org.tr/index.php?yazi=655 adresinden 30 Eylül 2006'da alınmıştır.

26) H. Yolcu (2007), Türkiye'de İlköğretim Finansmanının Değerlendirilmesi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora tezi, Ankara.

27) Yükseköğretim Kurulu (2007). Vakıf Üniversiteleri Raporu.

Anadolu kültüründe ağaçlar

Niçin Anadolu'da bazı ağaçlar diğerlerinden daha farklı ritüellere konu olmuş? İncir niçin Tanrıça Demeter'e, Meşe niçin Anatanrıça Kibele'ye özgülenmiş? Acaba antik dönemden günümüze kalan ağaç kültü uygulamaları var mı? İşte bu ve benzeri soruların cevaplarını bundan böyle iki ayda bir "Anadolu Kültüründe Ağaçlar" başlıklı bu köşede ve her yazıda bir başka Anadolu ağacı bağlamında vermeye çalışacağız. Zengin Anadolu kültürlerinin oluşmasında onun güzelim ağaçlarının sihrinin ne kadar belirleyici olduğunu görüp, bir kez daha sevdalanacağız bu topraklara.

Hasan Torlak
Kırsal Çevre Ormancılık Derneği Araştırma Derneği Yönetim Kurulu Üyesi,
Kültür ve Turizm Bakanlığı Müfettişi

Başlarken...

Hayallerimiz vardı bizim. Bir ağaç gibi tek ve hür, ama bir orman gibi kardeşçesine yaşamaktı hayalimiz. Ne kadar gerçekleştirdik bu özlemlerimizi bilinmez, ama özlemlerimizi ve hayallerimizi Anadolu ağaçlarının dallarına bağladık zaman zaman. Rengârenk bezlerle süslenen ağaçlarımızın bu tuhaf görüntüsü Anadolu insanının renkli düşlerinin de dışavurumuydu. Bazılarımızın "Batıl inançtır" şeklinde, kendilerince yaptıkları uyarılara rağmen, rengârenk edilmiş, gelin gibi süslenmiş bir ağacın aslında onu biraz doğadan alarak Anadolu kültürüyle baş-göz ettiği de etnobotanik bilimi içinde incelenen bir gerçeklikti. Peki niçin bazı ağaçlar diğerlerinden daha farklı ritüellere tabi tutulmuştu? İncir niçin Tanrıça Demeter'e, Meşe niçin Anatanrıça Kibele'ye özgülenmişti? Peki ya Attis'in çam ağacıyla özdeşleşmesinin kaynağı Friglerin geldikleri düşünülen Balkanlar mıydı, yoksa Hititlerden gelen Anadolulu kültürel süreklilikle de ilgili miydi? Acaba antik dönemden günümüze kalan ağaç kültü uygulamaları var mıydı? İşte bu ve benzeri soruların cevaplarını bundan böyle iki ayda bir "Anadolu Kültüründe Ağaçlar" başlıklı bu köşede ve her yazıda bir başka Anadolu ağacı bağlamında vermeye çalışacağız. Zengin Anadolu kültürlerinin oluşmasında onun güzelim ağaçlarının sihrinin ne kadar belirleyici olduğunu görüp, bu kültürlerin kaynağının başka coğrafyalar olmadığını fark ederek, bir kez daha sevdalanacağız bu topraklara.

Günümüzden 10 binyıl öncesinde, paleolitik çağlarda ağaç dalları ana rahminin biçimiyle özdeşleştirilirdi. Doğum yapamayan kadının doğum yapması amacıyla rahimle özdeşleşen dala bez veya renkli nesneler takılırdı. Üst paleolitikte hayat ağacı motifi sürekli kadın ile özdeşleşmişti. (1)

Evin direği: Atalar ve ağaçlar

Paleolitik çağ sonrasında, Anatanrıça inancı merkezlerinden olduğu belirtilen neolitik çağ Çatalhöyük motiflerinde, Tanrıçanın doğum için açılan bacakları ağaç dallarının iki yana V biçiminde açılmasıyla örtüşmekteydi. (2) Neolitik çağda Anadolu'nun diğer bir önemli merkezi olan Aşıklıhöyük evlerinin ortasında yer alan ve evin çatısını ayakta tutan ağaç direk aynı zamanda tapınılan bir Tanrıçayı (Tanrıyı) sembolize ederdi. Neolitik dönemde evlerde bitkisel malzeme veya ağaç kullanımı fonksiyonel olmanın yanı sıra sembolik ve inanç amaçlı da yapılmıştır. Bursa yöresinin neolitik Ilıpınar yerleşmesinde, ölülerin ahşap zemin üzerine gömülmesi (3), günümüz Anadolu ölü gömme adetlerindeki tahta kullanma ve tabut içine koyma uygulamalarını da andırmaktadır. Çatalhöyük'te 2008'de yapılan kazılarda da evi ayakta tutan ağaç dikmenin zemindeki tabanına ölen kişilerin kafatasının yerleştirildiği, dolayısıyla evin ağaç direğinin atalar ile özdeşleştirildiği tespit edilmiştir. Günümüzde dahi Anadolu

ailelerinde evin reisi ve çocukların babası olan erkek "evin direği" olarak adlandırılır. Neolitik çağı izleyen kalkolitik çağ ile ölüler artık evin dışına gömülmeye başlanmış, ancak ata kültü devam ederek, ölen kişilerin mezarları başına ağaç dikilmesi uygulaması sürdürülmüştür. Bu uygulamanın günümüze kadar devam ettirilmesi de ağaçların her çağda ölüler ve atalarla özdeşleştirildiğini göstermektedir.

Hititler ağaç kesmek için Tanrılarından izin alırlardı

Hititlerin bin Tanrısı olduğunu biliyoruz. Hititler önemli Tanrılarına görkemli tapınaklar yapmalarına rağmen, Tanrılarının hepsini memnun edecek binlerce görkemli tapınağı yapmanın da herhalde imkânsız olduğunu anlamışlardı. Aslında başlı başına bir doğa inancını içeren Hitit Tanrı kültlerinde, tapınaktan daha ziyade, Tanrılar için, kayalar, pınarlar ve kutsal koruluklar tahsis edilmiştir. (4) Bir Tanrı için tapınak kurma yerine, Tanrıyı sembolize eden "Huwaşi taşı" ırmakların veya kaynakların yakınındaki korulara yerleştirilir, bu taşın etrafındaki ağaç koruluğu da korunurdu. (5) Konya yakınlarındaki bir su kaynağına kurulan Hitit Eflatunpınar Anıtı'nda bulunan Tanrı heykellerinin çevresinin de ağaçlarla süslenmiş olması gerektiği konunun uzmanlarınca belirtilmektedir. (6) Dolayısıyla günümüz Hitit kalıntılarını ziyaret ederken ve tapınak alanlarını gezerken, kutsal Hitit koruluklarının da bu tapınaklar çevresinde bulunduğunu hayal etmeniz gerekmektedir. Hitit kalıntıları, bulunduğu yörenin doğasıyla birlikte ele alındığında bir anlam ifade edeceğinden, arkeolojik kalıntılara sadece arkeoloji gözüyle değil, aynı zamanda ağaçbilim ve peyzaj anlayışı çerçevesinden de bakılması yararlı olacaktır. Hititler ağaçları, onları Tanrılarla özdeşleştirecek kadar, Tanrısal bir sevgiyle seviyorlardı. Örneğin Tanrı heykellerini ağaçtan yapıyor ve yine dinsel törenlerinde ağaçlardan tütsü elde ediyorlardı. Ayrıca ormandan ağaç kesilmesi gerektiğinde, kesmeden önce, yağmur sularıyla onları besleyip büyüten Fırtına Tanrısından kesme izni almaktaydılar. Bu ağaç sevgisi günümüz Anadolusu'nda ekmeklerini ağaçtan sağlayan Tahtacılar'da devam etmektedir. Tahtacılar da Hititler gibi ağaç kesiminden önce sembolik de olsa ağaçlara kurban sunmaktadır. Ayrıca Hititler bütün Tanrıların ağaçları ve yeşillikleri sevdiklerine o kadar çok inanmışlardı ki, yabancı Tanrıları Hatti ülkesine çekebilmek için yollara "körpe ağaç yaprakları" döşemekteydiler. (7) Görüleceği üzere Hititlerin bin Tanrıya sahip olmalarının nedenlerinden birisi de bu Tanrıları Hatti ülkesine çekecek ağaç ve bitkisel varlığın başka coğrafyalarda olmayacak kadar zengin olmasıdır. Demek ki Hitit Tanrıları ağacın olmadığı yeri sevmiyordu. Dolayısıyla ağaçların korunmasının aynı zamanda Tanrısal koruma da getireceğini Hititler sezmişlerdi. Hititler ormandan ağaç kesimi aşamasında Tanrıdan izin istemekle birlikte, Tanrılarını simgeleyen Huwaşi taşının çevresinde bulunan kutsal koruluklardan ağaç kesimi tamamıyla yasaktı; bu yasağa uymayanlar, normal mahkemelerde değil, Krallık Mahkemesinde yargılanırdı.

Hititlerle çağdaş ve Hititlerin Ahiyyawa olarak adlandırdıkları Miken kültüründe küp mezarların üzerinde hayat ağacı motifi bulunurdu. Hitit sonrası Anadolu demirçağı uygarlığı Urartulara ait mezarlarda da mezar tapınımının merkezinde ağaç vardı. Mezarın önüne dikilen ağaç ölen kişiyi temsil eder, mezar ziyaretlerinde bu ağaca su dökülürdü. Örneğin Kral Argişti'nin mezarında stilize hayat ağacı motifi bulunmaktadır. Erzincan Altıntepe'de Urartu mezarlarına dikilen hayat ağacının yanında hayat ağacına su dökme şeklinde tapınma figürü, Elazığ Müzesi'nde bulunan Urartu mühürlerinde de mezardaki ölüyü temsilen mezara ağaç dikme betimleri bulunmaktadır. (8) Günümüzde de Anadolu insanı mezar ziyaretlerinde mezarlara ağaç dikip onlara su dökmektedir, yitirdiği sevdiğiyle sembolleşen ağaçların büyümesi ve onun ağacın bedeninde yeniden doğuşunu görmek için…

Eski Anadolu kültüründe Attis çam ağacıyla özdeşleştirilirdi...

Apollon'un "şirin", Artemis'in "gölgeli", Demeter'in "çiçekli" koruları…

Urartu ile çağdaş Frigya inancının merkezinde yer alan Kibele tapınakları, açık havada, yeşillikler içinde kurulurdu. Kibele erginleme töreninde, üzeri dallarla örtülü çukura giren erginleme adayının üzerinde can çekişen bir boğanın kanı akıtılırdı. Erginleme sonucunda kanlı bir halde çukurdan çıkan kişinin bu hali yeni doğmuş bir bebeğin kanlı görünümünü andırırdı. Dolayısıyla paleolitik çağda kadın rahmi ile özdeşleştirilen ağaç dalı

Frig Kibele kültü erginleme törenlerinde de benzer bir fonksiyonla kullanıldı.

Günümüze görkemli mermer kalıntıları kalan antik Yunan tapınaklarının arkaik halinde; bir sunak, sunağın yanında Tanrıçayı sembolize eden bir ağaç olur, bunların çevresi çitle çevrilirdi. (1) Dolayısıyla Hititlerin Huwaşi taşları ve kutsal ağaçları hemen hiç değişmeden antik Yunan'ın arkaik döneminin inanç ve mimarisince de benimsenmişti. Klasik çağda ise arkaik Yunan sunağı dünya harikası tapınaklara, Tanrıçayı sembolize eden ağaç ise koruluğa dönüştü. Klasik çağda Tanrıların kutsal alanları hep ağaçlıklı ve kutsal korularla donatılmış olarak hayal ediliyordu. Kendisi de Anadolulu olan Tanrı Apollon ile ilgili bir ilahide "*Senin sayısız tapınakların ve ağaçlarla kaplı korulukların oldu / Vardın Poseidon'un değerli korusuna / Sevdi yüreğin hiç eksiği olmayan bu yeri / Kurmak için tapınağını ve ağaçlıklı korunu…Kayanın altında ağaçlıklı bir vadi uzanmıştı / Tanrı Apollon niyet etti tapınağını buraya kurmaya / Ve kurdu sunağını / Ağaçlı korudaki güzel akışlı pınarın hemen yanına… Yeri sarsan Apollon'un şirin korusu ve kutsal yeri olan bu yere*" denilmekte, bir Afrodit ilahisinde de "Hoşlanır çünkü Artemis… gölgeli korulardan" sözleri geçmektedir. (9) Yine bitki, bereket ve buğdayın Tanrıçası Demeter ile ilgili bir ilahide, onun bir kutsal alanından "Sarı saçlı Tanrıça Demeter'in çiçekli korusu" şeklinde bahsedilmektedir. (10) Antikçağ Anadolu'sunda Kibele ve Artemis'e "Ağaçların hanımefendisi" denirdi. İlk Tanrıça heykelleri de ağaçtan yontulmuştu. Zira ağaçta Tanrısal bir gücün olduğuna inanılıyordu. (11)

Anadolu'nun kuzeybatısında yerleşik uygarlıklardan biri olan Mysia halkı. adını gürgen ağacından almıştı.

Anadolu'da ağaç sevgisi ve kültü tektanrılı dinler döneminde de sürmüş, Bizans İmparatorları Doğu Karadeniz halkını Hıristiyanlaştırmak için, yöre halkının taptığı Karadeniz ağaçlarını kestirmişti. (12) Kuzey Suriye, Bereketli Hilal ve Anadolu kaynaklı Kibele ve Anatanrıça inancının, bronz çağında ortaya çıkan Yahudi diniyle çatışmaya girmesi de kaçınılmazdı. Zira Yahudilik erkeği yücelten, kadını ise ikinci plana atan bir yaşam tarzını dayatmıştı. Nitekim *Tevrat*'ta; "kadın tanrı putlarının bütün yüksek tepelerde her yeşil ağacın altında bulunduğu" belirtilmekte, Yahudiliğin radikal taraftarlarının, Anatanrıçaya tapınmaya devam eden kadınları "bütün yüksek tepelerde, her yeşil ağacın altında yosma gibi davranmakla" suçladığı vurgulanmaktadır. (13) Kadınların Tanrıça için kullandıkları tütsü malzemelerinden önemli bir bölümü ise bitki ve ağaçlardan elde edilmekteydi. Örneğin bu çağlarda Anadolu ve Levant'ta yoğun olarak yetişen *Cedrus libani* (Lübnan sediri, Toros sediri) Hitit çağında da tütsü olarak kullanılırdı. Görüleceği üzere Yahudiliğin İbrani kavmine kabul ettirilmesi süreci, bir bakıma ağaç kültünün bırakılması için ağaçlar altında yapılan ritüelleri ve ağaç kaynaklı uygulamaları karalamayı içeren bir çatışmaya da işaret etmekteydi. Zira ağaç merkezli inanışlar Yahudilik ve Hıristiyanlıkta tektanrıcılıkla bağdaşmamaktaydı.

Frig Vadisi'nde Kaya Dağı. Frigya inancının merkezinde yer alan Kibele tapınakları açık havada, yeşillikler içinde kurulurdu.

Anadolu'nun kuzeybatısında yerleşik uygarlıklardan biri olan Mysia halkının adını gürgen ağacından aldığını ve Mysia'nın "gürgen" anlamına geldiğini antik coğrafyacı Strabon aktarmaktadır. (14) Büyük bir olasılıkla gürgen ağacı bu halk için totem niteliğindeydi. Yine çıkış yeri Anadolu olan Mithras dininde tapkının merkezindeki Mithras'ın niteliklerinden biri "**meyve ağaçlarını sulayan bahçıvan**" olarak adlandırılarak (15), bu dinin ağaçlarla olan bağlantısı kurulmuştu.

Kötülükleri uzak tutmak için tahtaya vurmak geleneği…

Selçuklu Devleti'nin güç ve hükümdarlık sembolü olan çift başlı kartal, dinsel ve sosyal mekânlarda ağaçla birlikte sembolize edilmiştir. Yalnız başına kartal, göğe yükselen hayat ağacını sembolize eder. Erzurum Yakutiye Medresesi'nde olduğu gibi Selçuklu külliyelerinin girişinde de hayat ağacı motifi bulunmaktadır. Bu motifler, "Gök Tanrı" inancının İslamiyet'le uyumunu gösterir. Türk medreselerindeki ağaç motifi, Gök Tanrı ile insanları birbirine bağlayan bir unsurdur. Tanrı ile ağacın yanı sıra işlenen kartal motifi, ağaç ile Tanrı arasındaki iletişim zincirini tamamlamaktadır. Sivas'ta, kapısında hayat ağacı motifi bulunan medresenin isminin "Gök Medrese" olması da, İslamiyet sonrasında dahi Gök Tanrı inancının ne kadar güçlü olduğunun

bir göstergesidir. Günümüzde Gök Tanrı inancının kalıntılarını gördüğümüz Tahtacı kültüründe "Gaba Ağaç" denen anıt ağaçlar da Tanrıya ulaşmak amacıyla kullanılmaktadır. Balıkesir Tahtacılarından derlenen bir duada, çevredeki kutlu varlıkların adları sayılmaktadır: "Dağlar, taşlar, ulu gaba ağaçlar, Goyun oğlu Yusuf hu! Gel de oğlumun sancısını al" denilmektedir. (16)

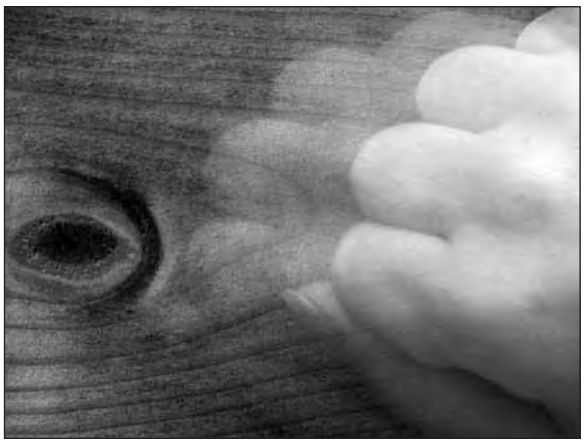
Günümüz Anadolu'sunda kendilerini veya sevdiklerini kötülüklerden korumak isteyen insanların elleriyle tahtaya vurmaları, ağacın eski çağlardan bu yana Tanrısallığının, kutsallığının ve kötülüklerden koruyucu özelliğinin göstergesidir. Aslında bu uygulama antik çağdan bu yana devam ettirilen bir Anadolu geleneğidir. (17)

Türklerde ağaç-ana motifi

Günümüz Anadolu'sunun bazı yörelerinde, Bartın'ın Ulus İlçesi köylerinde olduğu gibi yeniay zamanında ağaçlar kesilmez. (18) Yeniay her dönemde Tanrıçaların ve kadınların sembolü olmuştur. Günümüzde Bolu, Burdur ve Muğla'da yeni kazılan mezarlara dikilen "hece tahtaları" Tanrıça formunda oyulmuştur. Bu da Türklerde ağaç ile Tanrıçanın özdeşleştiğini gösterir. Aslında Anadolu uygarlıklarının Tanrıça-Anatanrıça olgusu Orta Asya Türk kültüründe de bulunmaktadır. Orta Asya Türk kültüründe Doğum Tanrıçası Kubey Hatun'un içinde yaşadığı ağacın göğsünden sütler akar. Tanrı Ülgen büyük ağacın üstündeki cennette oturur. Şamanların anaları ağaç-anadır. Şaman davullarında ağaç-ana motifi bulunur. Altay Türkleri değer verdikleri ölüyü ağaç kovuğuna koyarak gömerler. Türklerde ağaç göçebeliği ve ayakta durmayı sembolize eder. Türkler yerleşik hayata "yatuk hayat" derlerdi. Yakut Türklerine göre dünyanın ortasından kutup yıldızına (altun kazık) kadar uzanan bir demir ağaç vardır. Yer, gök yaratılırken bu ağacın tohumu da atılmıştır. Bu ağaç yer ve göğü birleştirmişti. Türk mitolojisinde ağaç bazen erkek olmakla birlikte çoğu zaman kadınla özdeşleşmiştir. Orta Asya Türklerinde ağaç kovuğu ananın dölyatağını sembolize eder. Anadolu ve Türk kültürlerinde ağaç gövdesindeki kalınlaşma, şişme ve ur, gebelik belirtisi olarak algılanmıştır. (2) Bahse konu kalınlaşma ve şişmenin en çok görüldüğü ağaçlardan ikisi meşe ve incirdir. Bu ağaçların Tanrıçalara özgülenmesinin nedenlerinden biri de ağaçların doğurgan bir kadın gibi karnı şişkin formlara dönüşmesidir. Ancak ağaçların doğurganlık, Anatanrıça ve kadın tapkıları ile ilişkilendirilmelerinin çok daha şaşırtıcı nedenleri bulunmaktadır. Gelecek yazımızda, meşenin niçin doğurganlık, Anatanrıça ve döllenmeyle ilişkilendirildiğinin farklı nedenlerini ortaya koyacağız.

Türklerde, ağaç ile Tanrıça özdeşti. Ağaç kovuğu ananın dölyatağını sembolize eder, Doğum Tanrıçası Kubey Hatun'un içinde yaşadığı ağacın göğsünden sütler aktığına inanılırdı.

Günümüz Anadolu'sunda kendilerini veya sevdiklerini kötülüklerden korumak isteyen insanların elleriyle tahtaya vurmaları, ağacın eski çağlardan bu yana Tanrısallığının, kutsallığının ve kötülüklerden koruyucu özelliğinin göstergesidir.

KAYNAKLAR

1) Mehmet Ateş, *Mitolojiler ve Semboller,* Aksiseda Matbaası, İstanbul, 2001.
2) Yıldız Cıbıroğlu, *Türk Sanatında Gizli Yüz,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
3) Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007.
4) Jürgen Seeher, *Hattuşa Rehberi*, Ege Yayınları, İstanbul, 2002.
5) Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Yayınevi, Ankara, 2003.
6) Güngör Karauğuz, *M.Ö. II. Binde Orta Anadolu'nun Güney Kesimi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.
7) Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu*, 3. Kitap, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005.
8) Nevzat Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Adetleri,* Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 2000.
9) Ayşe Eti Sıra, *Homeros İlahileri,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
10) Homeros, *İlyada,* Çev. Azra Erhat / A. Kadir, Can Yayınları, 13. Basım, İstanbul, 2002.
11) Fahri Işık, *Doğa Ana Kubaba,* Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul, 1999.
12) Ahmet Mican Zehiroğlu, *Antik Çağlarda Karadeniz,* Çiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2000.
13) Merlin Stone, *Tanrılar Kadınken*, Çev. Nilgün Şarman, Payel Yayınları, İstanbul, 2000.
14) Strabon, *Geographika,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000.
15) Walter Burkert, *İlkçağ Gizem Tapıları,* İmge Yayınları, Ankara, 1999.
16) Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü,* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.
17) *Cumhuriyet Bilim ve Teknoloji* dergisi, "Tahtaya Vurma Alışkanlığı" 09.10.2009 sayısı.
18) Solmaz Karabaşa, Ayşe Mine Gençler Özkan, *Küre Dağlarının Bilgisi,* Ulus Aşağıçerçi, Aşağıçerçi Köyü Güzelleştirme Derneği Yayını, 2009.

Cemal Dindar cemaldindar@gmail.com

Darbe mahsulü kişilikler, portreler, kimlikler, kartvizitler... Kenan Evren

Evren Paşa anılarında anlatıyor: "Sapanı çektim ve kumruyu vurdum. Kuş yere düştü, yanına gittim ve elime aldım. O an içime bir acıma hissi geldi, vurduğuma pişman oldum. Ölmek üzere olan kumruyu elimle okşadım, başından öptüm ve başını koparmadan orada bıraktım. Bu olaydan sonra da bir daha kuş avlamadım." Ölmek üzere olanın başını kopartmama iyiliği! Bir daha kuş avlamamak! Acaba?... Biz başka mevsimin kumrularını anımsıyoruz. 13 Aralık 1980. Erdal Eren, 17 yaşındaydı, asıldı.

Freud, *Grup Psikolojisi ve Ben Analizi* adlı eserinde, "sürü içgüdüsü"nden söz eder ve bunun temel, indirgenemez bir yapısı olduğunu ileri sürer. Buradan yola çıkarak da gruplarda "iki tür psikoloji"nin varlığını ileri sürer: Şefin psikolojisi ve sürüyü oluşturanların psikolojisi.

Özellikle baskı dönemlerinde, yani yönetici erkin bir kişide simgesel olarak yoğunlaştığı, yani sürünün şefinin tekrar dirildiği durumlarda Freud'un sözünü ettiği "iki tür psikoloji"nin de belirgin çizgilerine kavuştuğu gözlenebilir.

Hegemonik söylem, bu tür baskı dönemlerini "her halk hak ettiği yöneticilerle yönetilir" benzeri garabetlerle bir kez daha meşrulaştırırken, aksine, böylesi dönemlerde belirleyici olanın şefin psikolojisi olduğunu unutmamak gerekir. Biraz şöyle bir tablodur söz konusu olan: Bir fabrikada kapıdaki güvenlik görevlisinin işteki davranış kiplerine bakarak patronunun kişiliğine dair izleri yakalamak mümkünken, patronun davranış kiplerinden görevlinin kişiliğini sezmek nerdeyse imkânsızdır.

Baskıcı bir yöneticinin işgal ettiği rol, tam da sürünün şefi rolüdür. Fabrika metaforuna dönersek, işten atılmakla ilgili kaygının üstesinden gelmenin en temel yolu, merkezinde yöneticinin olduğu bir grup bağına tabi olmaktır. Ki, "… şefi" terimi de, özellikle yaptırımın gerekli olduğu gruplarda yaygın kullanılan terimlerden biri değil midir? Fabrika şefi… klinik şefi… polis şefi…

Freud'un söz konusu tezinden yola çıkarak şu soruyu soralım: 12 Eylül'den sonra dizayn edilen sosyokültürel örüntüde, Kenan Evren'in kişiliğinin etkileri nelerdir? Yanıtlamak için de, öncelikle bu kişiliğin ana çizgilerini anlamaya çalışalım.

Mustafa Kemal ile negatif özdeşleşme

Kenan Evren'in Milliyet Yayınları'nca yayınlanmış altı ciltlik anıları, 12 Eylül sonrasında biçimlendirilmiş toplumu ve yeni sağın yeni Türkiye'sini anlamada paha biçilmez değerdedir. Evren'e dair burada anacağımız bilgiler de bizzat kendi anlattıklarıdır ve bir de bu nedenle psikanalitik bilgiye uygundur.

Hürriyet

YILDIRIM BASKI

BÜTÜN YURTTA SIKIYÖNETİM İLAN EDİLDİ

Ordu yönetime el koydu

Hükümet ve Parlamento feshedildi, Siyasal partilerin faaliyetleri durduruldu. Parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Saat 05.00'ten itibaren sokağa çıkma yasağı başladı

İlk bildiriler:

Kenan Paşa, gerek anıların kurgulanışıyla, gerekse daha birinci cildin ilk satırlarıyla yeğin bir Mustafa Kemal özdeşleşmesine giriştiğini gösteriyor. Bunun işaretlerinden biri, bir ara Cenk Koray ve başkalarınca popülarize edilen "Atatürk ve 19 Sayısı" mistifikasyonu i-

le kendisinin yaşamında 7 sayısının önemine dair açıklamaları. Merhum Cenk Koray ve benzerlerinin, ömrü boyunca "Modern Türkiye" için kafa yormuş ve Aydınlanmacı gelenekten sapmama çabasına hep sadık kalmış bir lidere yaptıkları kötülüğü bir yana bırakalım. Kenan Evren'in bu mistifikasyonla özdeşleşmesini kaydedelim. Orada da durmayıp, bu mistifikasyonun bulaşıcılığını, 12 Eylül sonrası hemen her liderin "seçilmiş" olduğunu kanıtlama gayretini de görelim. Ki bu damar, Tayyip Bey'in "seçilmiş lider" olduğuna dair Akif Beki'ce yapılmış ebced hesaplarına kadar uzanır.

Kenan Evren'in Mustafa Kemal'le ikinci ve daha kaba bir özdeşleşmesi ise şu çocukluk anısıyla gerçekleşiyor:

"İlkokul çağında en çok zevk aldığım şeyler arasında sapanla kuş vurmak gelirdi. Tatil günleri birkaç arkadaş ellerimizde lastik sapanlarla mahalleler arasında dolaşırdık, ekseriya serçe vurur, eve getirirdim. Yine günlerden bir gün kuş vurmak için dolaştık, dolaştık; fakat hiç serçe vuramadım. Eve boş dönmemek için, yakınımdaki bir kumruya nişan aldım, sapanı çektim ve kumruyu vurdum. Kuş yere düştü, yanına gittim ve elime aldım. O an içime bir acıma hissi geldi, vurduğuma pişman oldum. Ölmek üzere olan kumruyu elimle okşadım, başından öptüm ve başını koparmadan orada bıraktım. Bu olaydan sonra da bir daha kuş avlamadım." (1)

Çağrışım, mühimdir. Nedense işte aklıma Ata Demirer'in falcı tiplemesi geliyor: "Kargalar… Kargalar…"

Bir de tabii bu satırları okuyan herkesin ezberinde olan başka bir öykü: Dayısının çiftliğinde kız kardeşi Makbule ile birlikte ürünü korumak için bekçilik yapan ve karga kovalayan Mustafa…

Bu öykü, Mustafa Kemal mitosunun en önemli öğelerinden biri değil mi?

Negatif özdeşleşme derken bir de bunu kastediyorum: Ürünü korumak için kargaları tarladan kovalamak nere, "ölmek üzere olanın başını kopartmama iyiliği!" nere?

Bir daha kuş avlamamak!

Acaba?..

Biz başka mevsimin kumrularını anımsıyoruz.

13 Aralık 1980. Erdal Eren, 17 yaşındaydı, asıldı. Kenan Evren'in ifadesiyle "bir sağdan bir soldan" hesabına kurban edildi. Kenan Evren ise, Mustafa Kemal'in ürünü koruma, yaşatma gayretinin tam zıddına düşen cümleleri sarf ediyordu: "Asmayalım da, besleyelim mi?" Hâlâ, hepimiz Şef'in soru biçimine sokarak daha da acımasız olabileceğini gösterdiği bu cümlenin sonundaki soru işaretinin çengelinde, boşlukta asılı… bir şiddet karnavalını, Aralık 2009'da da seyretmiyor muyuz?

Mistik darbe lideri

Kenan Evren Trabzon'da Kolordu Komutanı. Yerel bir gazetede "Paşamızdan Ricamız" yazısını okuyor. Kolordu Boztepe'ye taşındıktan sonra bu mıntıkada yer alan ve Selçuklular döneminden kalma bir türbeyi halk ziyaret edemiyor. Geçiş yasaklanmış. Rica, yolun açılmasına dair. Kenan Evren şu ayrıntıyı da eklemeyi unutmuyor. Amerikalılar Trabzon'dayken Boztepe'yi "dinlenme istasyonu" olarak kullanıyorlarmış ve o dönem Trabzonlular türbeyi rahatça ziyaret edebiliyorlarmış. Paşa yolu açtırıyor. Ayrıca türbeyi onartıyor ve badana yaptırıyor.

Bu arada bir tesadüf vurgusu var ki, majik düşünceye yatkınlığını ele veriyor:

"Bu bir tesadüftü. Kolordu Komutanı Evren Paşa ile evliyaullahtan kabul edilen Evren Dede yan yana gelmişlerdi." (2)

Kenan Evren'in uğurlu sayısı yedi. Kendisi anılarında upuzun bir liste veriyor ve listeyi bir türlü bağlayamıyor. Zaman zaman altı ciltlik anılarında bu listeye yenilerini ekliyor:

Doğum yılı: 1917

Ayı: 7'nci Ay (Temmuz)

Günü: 17'nci Gece, Ramazan'ın 27'nci Gecesi

Okula Başlama: 7 Yaş (1924)

13 Aralık 1980. Erdal Eren 17 yaşındaydı, asıldı.

Askeri Liseye Giriş Yaşım: 17 Yaş (1934)

Evlenme Yaşım: 27 Yaş

K.K.K. Olduğum Yıl: 1977...

Bu liste bir kişisel mistik uğraşı olarak kalsaydı, bize ne derdik, belki bir hoşluk olarak da gülüp geçerdik. Oysa listenin içerdiği fantezinin bir parçası olduğumuz şu satırlardan anlaşılıyor:

"… Yedi rakamlarının hayatımda oynadığı rolleri düşünerek, bir aralık 7 Eylül ve 17 Eylül tarihini düşündümse de; bu tarihlerin Cuma gününe tesadüf etmemesi nedeniyle vazgeçtim. Cuma gününün uğurlu bir gün olması ve Cumartesi, Pazar'ın da tatil günleri bulunması, bir süre için durduracağımız banka muameleleri, devlet işleri, hava seferleri iptali gibi konularda bize zorluk çıkarmayacağını düşünmüştük." (3)

12 Eylül şiddetine birebir maruz kalmış kuşakların yaşadığı acının sonraki kuşakların ömürlerine tahvil edilmesinin en önemli kanallarından biriyle karşı karşıyayız, işte. Bizzat darbenin lideri, hemen tüm toplumsal gereklerin karşısına kendi kişisel fantezisini çıkarabiliyor ve üstelik o toplumu bu fantezinin bir ayrıntısı kertesine düşürebiliyor. Bundan daha sert bir despotik çekirdekten söz edebilir miyiz? Sonrası mı? Sonrası, bir toplumu, bir halkı AKP'nin retoriğinde iyice billurlaşmış olan "Lider ve Yüce Milleti" cenderesine kapatmak!

Bu arada bu ikilideki "Yüce"nin

gerçekte Lider olduğu, ancak hegemonun lapsuslarıyla ortaya çıkabiliyor. Rivayetse bile, muhteşem: Kenan Evren'in meydanlarda "nitekim"li günleri. Bir güzide Anadolu şehrinde bilinen tek protestoya, bu lapsus nedeniyle maruz kalıyor. Konuşmasını şöyle bağladığı için: "Sağolsun hemşehrilerim bana iki kangal köpeği hediye ettiler... onlara baktıkça sizleri hatırlayacağım."

Lider'in dilinden düşmeyen "Yüce Millet"in düzeltilmiş hali: Lider ve Sadık Milleti… Yine de bu kurgunun darbenin 30. yılında dikiş tutmayacağının ipuçları da var. 2009 yazında Kenan Evren birdenbire halkın varlığını anımsadı: "Eğer halk 'evet' der, geçici 15. maddeyi kaldırırsa, o zaman hiç yargılamaya da gerek yok, ben intihar ederim!" dedi. Halkın Şef'in dilinde belirmesi ile intihar kelimesinin aynı cümleye düşmesi ciltlere bedel değil mi?

"Ev sahibi Kenan Evren, kiracı Deniz Gezmiş…"

Despotizmin uyguladığı şiddetin karnavallaşmasında en uygun araçlardan biri onu simgeleyen kişinin sıradanlığıdır. Bu sıradanlık, tam da içi doldurulacak bir şablon işlevi görmektedir. Paradoks gibi gelebilir, fakat liderin sıradanlığı, vasatı kendi kişiliğinin ana karakteri olarak taşıması, fakat buna rağmen sınırsız yetkeye sahip olması grubun diğer üyelerinin en keskin idealizasyonlarına da zemin hazırlar. Grup üyelerinin bu idealizasyonlarının öbür yüzü, liderin nezdinde her bir üyenin kişiliğinin silinmesi ve araç haline getirilmesidir. Bu idealizasyonun dışına düşen hemen herkes ya düşman, ya da kurbandır.

12 Eylül'ün sıcak günleri. Hâlâ sürüden kovulmuş, bu idealizasyonun dışına düşmüş, düşürülmüş olanların Şef'e karşı komplosundan çekinilen günler. Kenan Evren Konsey Üyeleri'nin her birine söz veriyor, onlardan söz alıyor: İçlerinden birine bir şey olursa, yapan örgütten olanların hepsinin "imha" edilmesi üzerine.

Gerek Kenan Evren'in gerekse 12 Eylül mahsulü sağ liderlerin hepsinin nezdinde solun varlık koşulları tam da bu akitle biçimlenmiştir. Evin sahibi sağ ve kiracı sol metaforu.

Kenan Evren'in 12 Eylül'ü 1980'de değil 1970 yazında başlamış gibi görülüyor. Trabzon'da bir başka gazete okuma vakası daha var:

"Bir aralık gazetelerde Ankara Tandoğan meydanındaki bir evde, Deniz Gezmiş denen teröristin misafir edildiğinin anlaşıldığı evin mühürlendiği ve evdeki kiracı karı kocanın gözaltına alındığı haberini okudum. Gazetedeki adres ve basılan resim, bizim evin adresiydi. Kiraya verdiğimiz kişi bir özel klinikte doktordu ve ben Konya'da görev yaparken yedek subaylığını Konya'da yapmıştı. İyi insanlar diye onlara kiraya vermiştik. Karısının böyle kişilerle irtibatta olduğunu ve kocası nöbette iken teröristleri evine alacağını nereden bilebilirdik ki. Bu haberi okuyunca şaşkına döndük. Eşyalarımızın bir kısmı da evin bir odasında kilitli bulunuyordu. Evin hali ne durumdadır, eşyalar yerinde duruyor mu diye haklı olarak merak ettik. Kısa bir süre içinde izin alıp Ankara'ya geldim. Ev berbat olmuştu. Bereket eşyalara dokunulmamıştı. Evi tahliye ettirdim." (4)

Rastlantı bu ya, tam da Ankara'daki evi yedek subaya kiraya verdiği yerde, Konya'da, 15 Ocak 1981 tarihinde yaptığı konuşmada bu olayın anısı diriliyor:

"Tencereyi pisletmişlerdi, biz geldik temizledik. Ne zaman gideceksiniz diye gözlerimize bakıyorlar, iktidarı verelim gene mi pisletsinler... Kurucu Meclise partilerden kimseyi almayacağız, memleketi bu hale getirenlere memleketi teslim etmeyeceğiz. Heveslenmesinler. Politikacı kolay yetişmez diyorlar. Bu memlekette hem de ne politikacılar yetişir." (5)

Tüm bu unutmamanın öte yüzünde, kendi gibi düşünmeyene, başkalarına, sırf öyle olmadıkları için yaşama hakkının dahi fazla bulunması, büyük bir kindarlık yok mu?

Murat Belge şunları yazıyor:

"Kenan Evren, bir askerî diktatördür. Türkiye'de görülmüş en keyfî yönetim, onun devlet başkanlığı sırasında yaşanmıştır. Ama biz diktatörlerin çoğunda, normal insanlara kıyasla 'aşırı' denebilir özellikler görmeye alışmışızdır. Hitler, Mussolini, Stalin gibi büyük çaplı diktatörleri düşünelim. Dünyaya ve insanlığa ettikleri büyük kötülüklere rağmen, sıradan insanı aşan boyutları vardır bu adamların. Hayat serüvenleri son derece yoğun ve çarpıcıdır. Sonuçları ne kadar zararlı da olsa, düşünceleri dahiyane bir dimağın ürünüdür. Bu gibi, daha iri boyutlara sahip diktatörlerle karşılaştırıldığında, Kenan Evren'in 'aşırı' denebilecek tek yanı, 'sıradan'lığıydı...

"…Kenan Evren, memlekette hangi kahveye gitseniz beş on benzerini kolayca bulabileceğiniz bir tipti. Kahve sohbeti yaparken 'Sallandıracaksın ellisini, bak bir daha yaparlar mı' diyen binlerce yurttaşımızdan hiç farkı yoktu. Tek farkı şu ki, o sahiden sallandırma imkânını buldu." (6)

Kenan Evren ile burada anılan liderler arasındaki fark açısından dikkat çeken bir özellik, öncelikle şudur: Her üç lider de mevcut toplumsal dizgede sıradışı özellikleriyle sivrilirken ve bunlarla bir ömrü bina etmişken, Evren'in ve aslında 20. yüzyılın ikinci yarısında yıldızı parlamış diğer benzerlerinin temel özelliği mevcut hiyerarşik ya-

pının gereklerine tamamen uyarak, sinik, silik bir ömrü yürütmeleri, Kenan Evren'in deyişiyle "vazifenin iyisi kötüsü olmaz" düsturunu bir biat eğitimi olarak almış olmalarıydı. Daha sonrasında, Belge'nin andığı sıradan ortak duyu ile hemhal olmalarında en büyük avantajları da bu sıradanlık pratiğiydi. Belki, bir de şu var; 20. yüzyılın ilk yarısındaki despotik liderlerin habercisi, yüzyılın başında görece demokratik sistem içinde yer alan liderlerken, yüzyılın sonundaki despotik liderler, 21. yüzyılın güya demokratik sistem içinde sivrilecek liderlerinin; Bush'ların, Sarkozy'nin, Berlusconi'nin, Putin'in ve Erdoğan'ın habercileriydiler. En iddialıları bir şirket yöneticisinden daha fazla değildir ve birbirleriyle ilişkileri de şirket ceosu düzeyindedir, zaten. Despotik liderler ile günümüzün sözde-demokratik liderleri arasındaki bağlantı noktası, "yüce millet" kavramıdır. Erdoğan'ın seçim başarılarını kutlama biçimiyle Kenan Evren'in 12 Eylül Darbesi'ni gerekçelendirme biçiminin benzerliği bu yanıyla ilginçtir.

Yalanın efendileri ve "gerçek"in sadakati

Lacan, "Gerçek yüzeydedir" der. Bir despotun en büyük hatası, "gerçek"ten sözü açmasıdır. Orada hakikat kaçak yapmaya başlar. Darbeden birkaç gün sonra, 16 Eylül günü yaptığı basın toplantısında, ABD'ye danışarak darbenin yapıldığına dair, elbette yabancı bir gazetecinin iması üzerine şunları söylüyor:

"Sureti katiyede hayır. Ancak, bu soruyu niçin sorduğunuzu biliyorum. ABD'nin buradaki Yardım Kurulu Temsilcilerinden aldığı bir haber üzerine, ABD'deki bazı ajanslarda, Türkiye'deki bu harekâtın başladığı, erken saatlerde verildi. Buna istinaden bizde, böyle bir haberin onlara aktarıldığı izlenimi doğdu, daima bunlar soruldu.

"Bu hareketi ilgililerden başka kimse bilmiyordu. Hatta şunu söyleyebilirim, eşlerimiz ve çocuklarımız

dahi bundan habersizdi..." (7)

Ve işte hakikat kaçak yapıyor. Anılarının ikinci cildinde bunları aktaran Evren, birinci cildi sonlandırırken 11 Eylül, yani darbeden bir gün önce yaptıklarını aktarıyor:

"...Genelkurmaya gelerek kısa bir çalışmadan sonra her gün yaptığım gibi Gülhane Hastanesinde tedavisi devam eden eşim Sekine'ye gittim. Yarım saat kadar yanında kaldım. Ayrılırken kendisine yönetime el koyacağımızı, merak etmemesini söyledim. Hiçbir reaksiyon göstermedi. Sadece iyi yaparsınız dedi...

"Eve uğradım, o zaman henüz evlenmemiş olan en küçük kızım Miray'a bu akşam eve gelmeyeceğimi, yarın yönetime el koyacağımızı, sabahleyin evde oturmasını söyledim..." (8)

Oysa, yönetilenlerin, darbeye maruz kalanların bin bir güçlükle ulaşacakları gerçek, belagat şehvetine kapılmış Şef'in söylevlerinde ve yazdıklarında hemen yüzeyde beliriyor. Şef olma hali, gerçeğin değil yalanın efendisi olma, yalan söyleme yetkisini elde tutmak özgürlüğü de oluyor.

Bunlar oldu. Bunlar olmaya devam ediyor. 12 Eylül'den sonra bahtı parlamış her liderde Şef'in hayaleti yaşıyor, yaşatılıyor. Üstelik başlangıcındaki karnavalesk şiddete uygun olarak, yeni sağ şimdilerde, bünyesine sinmiş bu hayaletle tuhaf ayna oyunları oynuyor: "Darbeciler göründü… darbeciler kayboldu… darbeciler tekrar göründü… tekrar kayboldu…"

Toplum olarak tek şansımız; bu tuhaf regresyona boyun eğmemek, 12 Eylül'ün giydirdiği delilik gömleğini bir an önce atmak, 30. yılını, yeni sağın kutlamasına izin vermemek.

Yaslı bir toplum olmamak için… daha çok.. daha çok… anımsayalım.

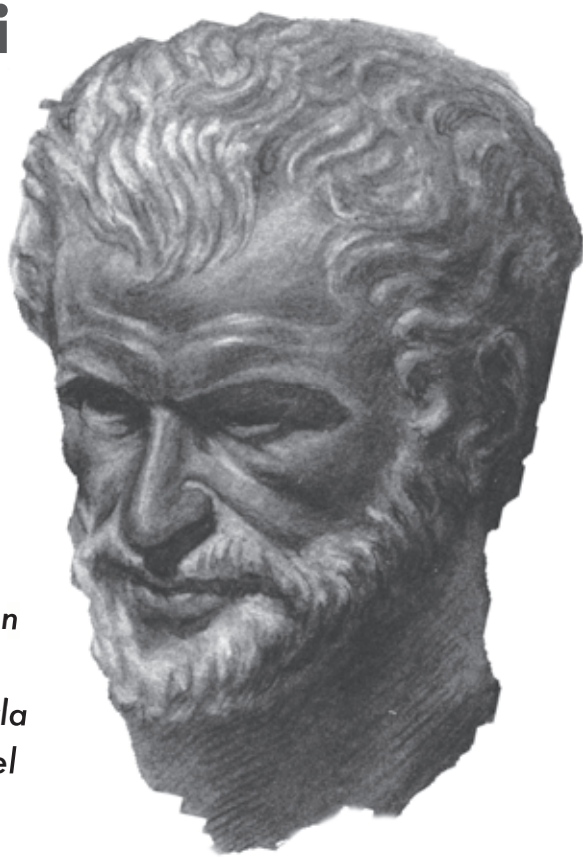
DİPNOTLAR

1) Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları-1*, Milliyet Yayınları, (basım tarihi belirtilmemiş), s.30
2) *Kenan Evren-1*, s.148.
3) *Kenan Evren-1*, s.522.
4) *Kenan Evren-1*, s.150.
5) Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları-2*, Milliyet Yayınları, İkinci Baskı, Şubat 1991, s.205.
6) Murat Belge, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, Birikim Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1993, s.27.
7) *Kenan Evren -2*, s.39.
8) *Kenan Evren-1*, s.541.

Çağdaş diyalektiğe ilk esinini veren devinim filozofu

Herakleitos

Herakleitos'un felsefesi bir akış felsefesidir. Evrensel akış evrensel bir zorunluluğa uyar. Evrensel olanı izlemek gerekir. İnsan olmak durmadan değişen bir gerçekliğin içinde olmaktır. Aynı ırmağa girenler her an yeni bir suda yıkanırlar. Bir ırmağa gireriz ve girmeyiz, az önce girdiğimiz ırmak o ırmak değildir, biz de az önceki biz değiliz. "Güneş her gün yenilenir." Güneş her zaman, her an yenidir, sonsuz olarak yenidir. İçinde bulunduğumuz akış karşıtlıklarla gerçekleşir. "Karşıtlar uyuşurlar, uyumsuzluk en güzel uyumu yaratır: oluş tümüyle bir kavgadır."

Afşar Timuçin

Adı efsaneye bulanmış az sayıda filozoftan biridir Herakleitos. Kimileri onu özel olarak çağdaş diyalektik kavrayışın kurucusu sayarlar. "Herakleitos'un hiçbir önermesi yoktur ki ben Mantık'ıma almış olmayayım" der Hegel. Yalnız insanı değil evreni de ele alan, evrendeki insanı hemen bütün sorunlarıyla tartışmaya açmış olan Herakleitos'un (576-480) ilk gerçek filozof olduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Pers yayılmasının acılarını bütün boyutlarıyla yaşayan İonia'nın en önemli filozofu Ephesos'lu Herakleitos kendisinden daha yaşlı kimseler olan öbür İonia'lıların yani Miletos'luların yapmadığı bir şeyi yaptı: gerçekliği yalnız duyumsal düzeyde değil aynı zamanda ussal çerçevede ele aldı. Buna göre onu İonia duyumculuğuyla Elea'da doğacak usçuluk arasında bir orta yer diye görebiliriz. Herakleitos'un felsefesi deyim yerindeyse ilk gerçek felsefedir. Bu felsefe Pythagoras'çıların felsefesinden çok daha köklü, çok daha tutarlı bir felsefedir, çok daha felsefe olan bir felsefedir.

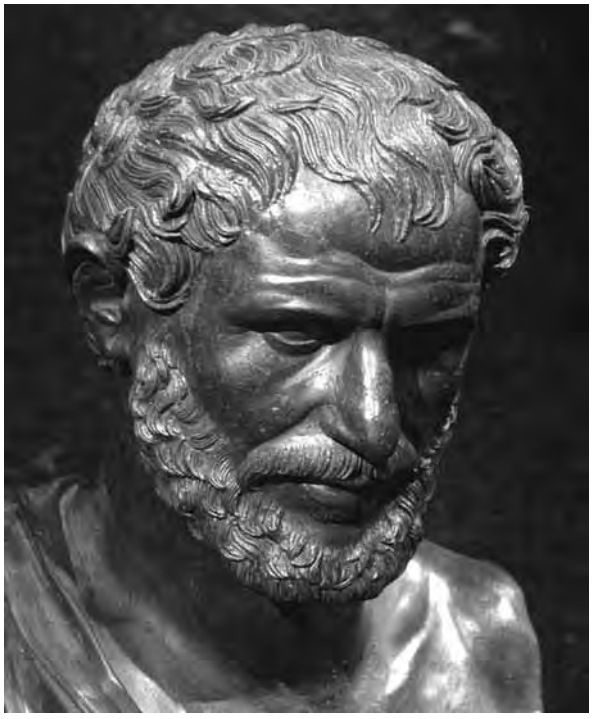
Herakleitos'un felsefesi bir yalnızın felsefesidir, insanlara yukardan bakan birinin olmaktan çok insanlardan uzak durmaya özen gösteren birinin felsefesidir. Toplumsal konumu ya da doğuştan sahip olduğu ayrıcalıklar onu sitede çok önemli siyasi roller oynamakla yükümlü bırakıyordu, ama o bu yükümlülüklerini yerine getirmedi, siyasetin dışında yapayalnız yaşamayı yeğledi. Hele dostu Hermodoros siteden kovulunca Herakleitos iyiden iyiye insanlardan kaçar oldu. Bütün bunlar onu bir aydın kişi olarak karamsarlığa yatkın kılmıştır diyebiliriz. Ama Herakleitos'un felsefesi karamsar bir felsefedir diyebilir miyiz? Onun felsefesindeki karamsarlık konusunda çok belirgin şeyler söylemek olası değil. Ne var ki başta Emile Bréhier olmak üzere bazı felsefe tarihçileri onun felsefesini karamsar bulurlar. İnsanı her yönüyle tartışmaya ve bugünden yarına açmaya çalışan bir felsefeyi karamsar diye belirlemek pek akla yatkın görünmüyor. Öte yandan baştan beri Herakleitos anlaşılması güç bir filozof olarak bilindiğinden adının başına ikinci bir ad gibi "Karanlık" sıfatı konmuştur. Simgesel anlatımı ve kısa belirlemeleri geçmiş zamanlarda onu karanlık göstermiş olabilir. Ancak bugünkü koşullarda onu karanlık diye nitelendirmek pek de uygun olmayacaktır. Bu arada bu kısa belirlemeleriyle onun gerçek anlamda bir anlatım ustası olduğu kesindir.

"Her şey akar"

Herakleitos da Miletos'lular gibi varlık sorunundan yola çıkar, ilk ilkenin Ateş olduğunu bildirir. Bütün varolanların varoluş nedeni ya da ana kaynağı Ateş'dir. Miletos'luların tersine Herakleitos varlığın tam bir devingenlikte, sonsuz bir akışta, aralıksız bir değişmede kendini gerçekleştirdiğini bildirir. "*Panta rei*" yani her şey akar diyen Herak-

leitos için durallık diye bir şey yoktur. Bu oluşum karşıtların oluşumudur, bu oluşum kendini çatışkılarla ya da çelişkilerle gerçekleştirir. Varlık bir çeşit sürekli savaş alanıdır. Herakleitos'a göre savaş her şeyin babasıdır (*polemos pater panton*). Ateş, Hava, Su, Toprak evrensel oluşumun temelindeki belirleyenlerdir. Bu ögeler belirli bir düzen içinde birbirlerine dönüşürler. Ateş'den Hava'ya, Hava'dan Su'ya, Su'dan Toprak'a, Toprak'dan Ateş'e, ayrıca Ateş'den Toprak'a, Toprak'dan Su'ya, Su'dan Hava'ya, Hava'dan Ateş'e sürekli geçiş sözkonusudur. Ancak bu oluşum gelişigüzel bir oluşum değildir. Her şeyin temelinde, bütün bu sonsuz akışın temelinde "evrensel us" diye belirleyebileceğimiz *Logos* vardır. *Logos* olmasaydı oluşum ya da akış elbette gelişigüzel olacaktı. Oysa her şey belli bir düzen içinde gerçekleşir. Akıp gitmekte olanı görürüz ama onun ilkesi olan *Logos*'u göremeyiz. "Altın arayanlar çok kazar az bulurlar." O ancak bize sabırlı bir araştırmada kendini gösterecektir. Duyulur dünya bizim doğrudan doğruya bilgi derleyebileceğimiz bir dünya değildir. "Doğa gizlenmeyi sever." Herakleitos duyu bilgisine güvenmez, ona göre "Ruhlar barbar olduğu zaman gözler ve kulaklar insanlar için çok kötü tanıklardır". Öyleyse bilgi için temele, görünmeyene, *Logos*'a yönelmek gerekir. Gizli olanı, kendini saklayanı bulup çıkarmaya, anlamaya çalışmak gerekir.

Ateş, Hava, Su, Toprak arasındaki dönüşümler evrende aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya olmak üzere iki yönlü bir oluşumda gerçekleşir. Bunu bize Diogenes Laertios ayrıntılı bir biçimde anlatır. Ancak bu anlatılanları ussal bir çerçevede temellendirebilmek iyiden iyiye güç görünüyor: "Yukarıya doğru devinim ve aşağıya doğru devinim dünyayı şöyle oluşturur: yoğunlaşan ateş sıvı olur, su yoğunlaşarak toprağa dönüşür, aşağıya doğru devinim böyledir. Öte yandan, tersine, toprak çözülür ve suya dönüşür ve ondan öbür şeyler oluşur, çünkü her şey denizdeki buğulaşmaya bağlıdır. Topraktan gelen ve denizden gelen buğular vardır, topraktan gelenler aydınlık ve arıdır, öbürleri karanlıktır. Ateş özünü birincilerden, topraksa ikincilerden alır. Havaya gelince, o havanın doğasını ortaya koymaz. Bununla birlikte bize doğru dönmüş olan içbükey gökkubbede yuvalar vardır. Bu yuvalarda aydınlık türümler toplaşırlar, bunlar yıldızlar dediğimiz ışıkları oluştururlar. Ateşin ışığı en parlak ve en sıcaktır. Gerçekte öbür yıldızlar topraktan en uzak yıldızlardır, bu da onların ışıklarını daha az parlak ve daha az sıcak kılar. Arı bir yerde bulunmak açısından ay dünyaya çok yakındır. Güneş, tersine, parlak ve arı bir yerdedir ve bizim ölçülerimizi aşan bir uzaklıktadır. Bu yüzden çok sıcak çok parlaktır. Yuvalar yukarıya doğru döndüklerinde güneş ve ay tutulmaları olur. Ayın evreleri her ay yuvasının kendi üzerindeki hafif ve sürekli devinimiyle olur. Gün, gece, aylar, mevsimler, yıllar, yağmurlar, rüzgarlar vb değişik buğulaşma biçimlerinden gelir. Gerçekte güneş çevresinde oluşan parlak bir buğulaşma günü, buna karşıt olan bir buğulaşma geceyi getirir. Işıktan doğan sıcaklık yazı, karanlıklardan doğan ve biriken nemlilik kışı getirir. Herakleitos tüm öbür olguları benzer nedenlerle açıklar. Toprağın doğası nedir, bunu bize açıklamaz, ayrıca yuvaları da açıklamaz."

Bir yalnızın dünyası

Diogenes Laertios, Herakleitos'la ilgili önemli bilgiler verir. Herakleitos kimilerine göre Blyson'un kimilerine göre de Herakion'un oğludur. Yüksek duyguları olan bir kimsedir. Ona göre bilge olmanın tek yolu her şeyin özünü oluşturan usu tanımaktan geçer. Diogenes Laertios onun "Bir yangından çok bir haksızlığı söndürmek gerekir" dediğini bildirir. "Halk kendi yasalarını kentin duvarlarını savunur gibi savunmalıdır" sözü de onundur. Diogenes Laertios'dan aldığımız bilgiler onun Ephesos'lulara küskün olduğunu gösterir. Bu küskünlük belli ki yurttaşların pers egemenliğine kolay boyun eğmiş olmasından ötürüdür. O yüzden filozof insan içine girmez yapayalnız yaşarmış, Artemis tapınağının yanında çocuklarla aşık oynarmış. Onu şaşkınlıkla izlemeye gelenlere şöyle dermiş: "Bunda şaşacak ne var, rezil herifler, bu yaptığım iş sizinle kenti yönetmekten daha iyi değil mi?" Herakleitos giderek tam bir insan kaçkını olmuş, dağlarda yaşamış. Altmış yaşında ölmüş. Ölümü sıkıntılı olmuş. Bedeni su toplayınca hekimlere danışmak için kente gitmiş. Onlara yağmuru kuruluğa dönüştürüp dönüştüremeyeceklerini sormuş. Hekimler bu bilmece gibi sorudan bir şey anlamamışlar. O da bir ahıra kapanmış, her yanını hayvan pisliğiyle kaplamış, pisliğin ısısı suyu alır diye düşünmüş ama iyileşememiş. Hermippos onun ölümünü biraz değişik bir biçimde anlatı-

yor: Herakleitos hekimlere içindeki suyu barsaklara bastırarak gidermenin olası olup olmadığını sorar. Onlar olmaz deyince gider güneşin altına yatar, çocuklardan bedenini hayvan pisliğiyle sıvamalarını ister. Ertesi gün ölür ve halk alanına gömülür.

Diogenes Laertios onun ölümü üzerine şu dizeleri yazmış: "Herakleitos'a hep hayran oldum, yaşam onun için / Nasıl da çekilmez olmuştu, ve nasıl öldü, / Kötü bir hastalık bedenini suyla doldurdu, / Söndürdü gözlerinin ferini, gözlerine karanlığı getirdi." Diogenes Laertios onun olduğu söylenen *Peri physeos* (Doğa üzerine) adlı kitabın baştan sona doğadan sözettiğini, ancak üç ayrı bölümden oluştuğunu, birinci bölümde bütün'ün, ikinci bölümde siyasetin, üçüncü bölümde dinbilimin incelendiğini bildirir. Theophrastos onun tamamlanmamış ve çelişkili sözler yazdığını, buna da safranın neden olduğunu söyler. Her şey bir yana Herakleitos gençliğinden beri insanları şaşırtan biri olmuş: gençken hiçbir şey bilmediğini söylermiş, yaşı ilerledikçe her şeyi bildiğini söylemeye başlamış. Kimsenin çömezi olmamış, tüm araştırmalarını kendi kendine yapmış. Diogenes Laertios onun kuramını şöyle açıklar: "Her şeyi yaratan ateştir, her şey ona dönüşür. Her şey yazgıya başeğer. Dünyanın tüm uyumunu yaratan devinimdir. Her şey ruhlarla ve daimon'larla doludur. O dünyada varolan her şeyden sözetti, güneşin de görüldüğü kadar olduğunu söyledi. Ayrıca şöyle dedi: 'Ne yaparsak yapalım, ruhun sınırlarına varamayız.' İnanç onun için kutsal bir hastalıktır ve görünüm bir yalandır. Bazen kitabında kendini öyle açık öyle aydınlık anlatır ki en anlayışsız adam bile onu anlar ve düşüncesinin yolunu sezer. Kısa anlatımı

Herakleitos'un Doğa üzerine adlı yapıtından seçmeler

- Ortak Logos'u izlemek gerekir; o herkesin olsa da, basit insan herkesin özel bir düşünselliği varmış gibi düşünür.
- Güneş bir insan ayağı genişliğindedir.
- Kurbanların kanında kirlenenler boşuna arınmaya çalışıyorlar. Çamurda kirlendikten sonra çamurda yıkanmaya benzer bu.
- Güneş her gün yenidir.
- Her şey duman olsaydı burun delikleriyle tanıyacaktık.
- Karşıt olan yararlı olandır; en güzel uyum kavga edenlerden doğar; her şey uyumsuzluktan oluşmuştur.
- Tam olanla tam olmayanı, uyarlı olanla uyarlı olmayanı, uyumlu olanla uyumsuz olanı, her şey'le bir'i ve bir'le her şey'i birleştirin.
- Her sürüngen topraktan beslenir.
- Hiç uyumayan ateşten kim gizlenebilir?
- Onlar ki ne dinlemeyi ne konuşmayı bilirler.
- Doğduklarında yaşamak ve ölümü bulmak isterler ya da daha çok dinlenmek isterler ve ölüm için çocuk yaparlar.
- Ölüm uyanıkken gördüğümüz tek şeydir, düş uyurken gördüğümüz şeydir.
- Tanrılar ve insanlar savaşta ölenleri yücelttiler.
- En büyük ölüler en büyük yazgıları elde ederler.
- İnsan gece vakti kendi için bir ateş yakar; ölünce söner gider. İnsan uyur yaşamı boyunca, sönmüş gözleriyle bir ölüye benzer; uyandığında uyuyor gibidir.
- Ölümden sonra insanları bekleyen şey ne umduklarıdır ne inandıkları.
- En yetkin insanların her şeye yeğ tuttukları bir yücelik vardır: ölümlülere verilen ölümsüz değer. Ama çoğunluk hayvanlar gibi doymuş yaşamaktan mutludur.
- Yasa bir olanın istemine uymaktır.
- Priene'de Teutamos'un oğlu Bias yaşıyordu, onun ünü öbürlerinin ününü aşar.
- Çok şey bilmek bilgeliği artırmaz, öyle olsaydı Hesiodos'u ve Pythagoras'ı da, ayrıca Ksenophanes ve Hekataios'u da öyle yapardı.
- Bir tek bilgelik vardır: her şeyi ve her yeri yöneten düşünceyi tanımak.
- Kanı'nın kutsal bir kötülük, görüş'ün bir yalan olduğunu söylüyorum.
- Temel olguları gelişigüzel yargılamayalım.
- Bir insan eşsizse gözümde on bin insana bedeldir.
- Karşıtların nasıl bir birlik oluşturduğunu bilmiyorlar: karşı güçlerin birliği, yay'ın ve lir'in birliği gibi.
- Yaşamımızın zamanı, oynayan ve taşları iten bir çocuktur. Bir çocuğun krallığı.
- Görmeyle, işitmeyle, bilgiyle ilgili olanı yeğlerim.
- Kalabalıkların ustası Hesiodos'dur: kalabalıklar onun çok büyük bir bilgiye ulaşmış olduğuna inanırlar.

ve düşüncesinin zenginliği kolay erişilir gibi değildir."

"Eşekler samanı altına yeğ tutarlar"

Herakleitos'un felsefesi bir akış felsefesidir. Evrensel akış evrensel bir zorunluluğa uyar. Evrensel olanı izlemek gerekir. Evrensel olan ya da *Logos* herkeste ortaktır. İnsanlar genelde bunu düşünmezler, her kişi bağımsız bir düşünce dünyası varmış gibi yaşar. İnsanlar genelde bilmeden dinler ve bilmeden konuşurlar. İşittiklerini anlamayan insanlar sağırlara benzerler, onlar vardır ama yoktur. Her kişinin düşüncesi *Logos*'la belirlenmiştir. İnsanı hayvandan ayıran bu evrensele katılma olgusudur. Bu yüzden bedensel olanı düşünsel olandan ayrı tutmak gerekir. İnsan için mutluluk düşünsel olandadır. Mutluluk bedensel hazlardan oluşmuş olsaydı bizler yiyecek bulunca mutlu olan öküzlere benzeyecektik. "Eşekler samanı altına yeğ tutarlar, eşekler için yem altından daha hoştur." Domuzlar da çirkefi temiz suya yeğ tutarlar. İnsanların çoğu hayvanlar gibi doymuş yaşamaktan hoşnuttur. İnsan olmak durmadan değişen bir gerçekliğin içinde olmaktır. Aynı ırmağa girenler her an yeni bir suda yıkanırlar. Bir ırmağa gireriz ve girmeyiz, az önce girdiğimiz ırmak o ırmak değildir, biz de az önceki biz değiliz. "Güneş her gün yenilenir." Güneş her zaman, her an yenidir, sonsuz olarak yenidir. İçinde bulunduğumuz akış karşıtlıklarla gerçekleşir. "Karşıtlar uyuşurlar, uyumsuzluk en güzel uyumu yaratır: oluş tümüyle bir kavgadır." Öyleyse savaş varolmanın zorunlu koşuludur. Her şeyin babası ve yüce kralı olan savaş olmasaydı varlık olmayacaktı. Herakleitos "Tanrılarla insanlar arasındaki bu uyumsuzluk bitsin" diyen Homeros'u eleştirir: tanrılarla insanlar arasındaki savaşın bitmesi her şeyin bitmesidir.

Oysa o günü de geceyi de bilmezdi. Bunlar bir ve aynı şeydir.

- Çıkan ve inen yol bir ve aynıdır.
- Deniz en arı ve en kirli suyu içerir: deniz suyu balıklar için içilebilir ve kurtarıcıdır, insanlar için içilmez ve öldürücüdür.
- Ölüm'ü yaşamak ve yaşam'ı ölmek.
- Yıldırım evreni yönetir.
- İnsanların inançları: çocukların eğlenceleri.
- Onlara çok yakın olan Logos'la, her şeyi yöneten Logos'la uyumsuzluk içindeler ve her gün karşılaştıkları şey onlara yabancı geliyor.
- Uyuyanlar gibi eylememek ve konuşmamak gerekir.
- Arzunun nemli kıldığı ruhlar zevk duyarlar ya da ölürler. Hepimiz ölümü yaşıyoruz, herkes kendi ölümünü yaşıyor.
- Bilmeli ki evren bir savaştır, adalet bir çatışmadır, bilmeli ki tüm oluşum uyumsuzlukla belirlenmiştir.
- En güzel maymun çirkindir: onu insanla karşılaştır.
- Uyanık insanlar için tek ve aynı dünya vardır. Uykuda her insan kendi dünyasına döner.
- Bilgisizliklerini saklamak iyidir, ama bu sefahatte ve sarhoşlukta güç iştir.
- Güneş olmasaydı öbür yıldızlar olsa da gece olacaktı.
- Kendi kendimi araştırdım.
- Tanrısallık için her şey güzelliktir, erdemdir, adalettir. Bazı şeyleri adaletli bazı şeyleri adaletsiz diye belirleyen insanlardır.
- Çemberde başlangıçla bitiş çakışırlar.
- Düşünceleri nedir, kavrayışları nedir? Sokak şarkıcılarına bağlanırlar, kalabalığı önder sayarlar, bilmezler ki insanların çoğu bozulmuştur, çok az insan erdemlidir.
- Varlık her gün birdir. Yazık Hesiodos bunu bilmiyordu.
- Bir gün tüm öbür günlere benzer.
- Sağlığı hoş kılan hastalıktır, kötülük iyiliği doğurur, açlık tokluğu istetir, yorgunluk da dinlenmeyi.
- Düşünce evrenseldir.
- İnsanı sarhoşlukta bir çocuk yönetmektedir, nereye gittiğini bilmeden yalpalar durur o, çünkü ruhu ıslaktır.
- Ephesos'lular hep birlikte kendilerini assalar ve kentlerini maymunlara bıraksalar iyi ederlerdi. Onlar ki içlerindeki en seçkin adamı, Hermodoros'u şu sözlerle sürgüne gönderdiler: "Aramızdan bir adam çıkmasın. Biri çıkarsa gitsin uzaklarda başkalarıyla yaşasın."
- Doğa gizlenmeyi sever.
- Soğuk ısınır, sıcaklık donar, nem kurur, kuraklık ıslanır.
- İnsan doğal olarak ustan yoksundur.
- Gülünç olacak kadar gülme.
- Onur nişanları tanrıları ve insanları köleleştirir.
- Kirlenmişler temizlerin düşmanıdır.
- Kültür eğitimli insanlar için bir başka güneştir.
- Güvenerek girin, orada da tanrılar var.

Tüm karşıtlıklar gibi çoklukla birlik karşıtlığı da önemlidir: "Her şeyden bir doğar ve bir'den her şey." Böylece hepimiz bir karşıtlıklar dünyasında yaşarız. Her şey karşıtıyla bir anlam kazanır. Adaletsizlikler olmasaydı insanlar adaletin ne olduğunu bilemeyeceklerdi diye düşünür filozof. Öyleyse Savaş ve Zeus aynı şeydir.

Yalnız insanlar değil her şey, hayvanlar da evrensel yasaların belirleyiciliği altındadır. Hayvanlar da doğar, büyür, ölürler. "Herkes için tek bir biçimde kurulmuş olan dünyayı ne bir tanrı ne bir insan yaratmıştır. O her zaman varoldu ve her zaman varolacak. O sonsuz olarak canlı olan ateştir. Bu ateş ölçüyle yanar ve ölçüyle söner." İnsan için en önemli çaba bu olan biteni kavramaktır. "Köpekler tanımadıklarına havlarlar." Başlıca erdem her şeye egemen olanı tanımaktır, bu arada temel olguları gelişigüzel yorumlamamaktır. Yani gizli uyumu görebilmektir önemli olan. Gizli uyum görünür uyumu aşar. Arzunun nemli kıldığı ruhlar eğlenirler ve ölürler. En büyük savaş insanın kendi gönlüne karşı giriştiği savaştır. Ruhumuz tüm arzuları öder. İnsanın kendini tanıması önemlidir: Herakleitos "Kendi kendimi araştırdım" der. İyi görmek, görebilmek gerekir. Gözler kulaklardan daha sağlam tanıklardır. Sarhoş insan bir çocuğun yönettiği insandır. Onun ruhu ıslaktır. Bozulmuş insanlar arı insanların düşmanıdırlar. "Kültür eğitimli insanlar için bir başka güneştir."

Stoa'ya yol açan heptanrıcılık

Genel ölçüler içinde ele aldığımızda Herakleitos'un felsefesi Stoa felsefesinin ilk biçimi gibi görünür ya da Stoa felsefesi Herakleitos felsefesinin yeni bir yorumu ya da sürdürücüsü gibi durur. Her iki felsefe de her şeyden önce fiziksel anlamda heptanrıcıdırlar. Léon Robin Herakleitos'un heptanrıcılığıyla ilgili olarak şöyle der: "Basit çoktanrıcılık karşısında Herakleitos'un felsefi dehasının tepkisi bir heptanrıcılıktır. Mantıksal olarak buradan bütün bir bilgi kuramı çıkar. *Logos* hem doğada sonsuz olarak dolanan tanrısal düşüncedir hem de insani düşüncedir, ama bu insani düşünce bu tek ve sonsuz akışa katılmaktadır ve böylece bireyselliğini yitirmiştir." Buna göre Herakleitos'un ahlak anlayışıyla Stoa'cıların ahlak anlayışı arasında koşutluklar hatta büyük bir yakınlık olması gerekir. Ama her şeyden önce şu soruyu sormak gerekir: Herakleitos'un belli bir ahlak anlayışı var mıydı? Elbette bir bilgi kuramından zorunlu olarak bir ahlak anlayışı türetmeye kalkmak yanlışa düşmek olur. Herakleitos her şeyden önce bir küskündü ve ahlak değerlerinin evrensel geçerliliği gibi sorunlarla ilgilenmiyordu. Onun bir ahlak anlayışı varsa bu bir seçkinci ahlak anlayışı olacaktı. Herakleitos'un insandan kaçmaya eğilimli duygu dünyası onu bir ahlakçı tutumu almakta eksik bırakacaktı. Ahlakın temeline seçkinci bakış açısı da konabilirdi, ne var ki Herakleitos yalnız kalmak adına dağlara kaçacak biriyken genelgeçer bir seçkinci ahlakı da geliştiremezdi.

O belli bir ahlak anlayışı temellendirmiş olmasa da Eskiçağ'ın en büyük ahlakçıları olan Stoa'cılara hem bilgi kuramlarını hem ahlak anlayışlarını kurabilmeleri için önemli ipuçları verdi. Bilgi ve evren anlayışı çerçevesinden baktığımızda Stoa'cılık Herakleitos felsefesinin kopyası gibidir, Herakleitos felsefesini öykünüyor gibidir. Herakleitos'un tersine insanı toplumsal bir varlık olarak gören ve her yetkin bireyi ya da felsefenin oluşturduğu bireyi başkalarının yazgısını iyileştirmekle yükümlü sayan ve böyle olmakla düşünce tarihinin ilk gerçek toplumsal ahlakını geliştirmiş kişiler olarak bilinen Stoa filozofları düşünsel dayanaklarının özünü oluşturan **doğaya uygun yaşam** fikrini belli ki Herakleitos'dan almışlardır. Evrensel ustan pay almış olan insan usu tüm yapıcı ve düzenleyici gücünü bu evrensel usa uygun yaşayarak kazanabilir. Böylece evrensel us ya da *Logos* insan ussallığının, en genel anlamda da insan yaşamının temel belirleyeni olunca usdışının ahlakta bir geçerliliği kalmaz ya da usdışı ancak ahlaklılığın karşısavını oluşturan bir aykırı kutup olarak kalır. Öte yandan, yalnız yaşamak, hatta bir insan kaçkını olarak yaşamak ve genel insan için bir ortak değerler dizgesi oluşturmaktan kaçınmak ahlakdışı diye belirlenebilir mi? Belki de ya da hatta belli ki Herakleitos kendini kimsede bulunmayan yüce bir erdemliliğin tek öznesi olarak görüyordu. Bu da filozofa genel olarak erdemli yaşam nedir ne değildir sorununu tartışma gereği duymadan gündelik ölçüler içinde gelişigüzel bir yaşam tutturmuş kişileri kendinden ayrı görme hakkını getiriyordu. Buna göre Herakleitos'da, bilgi kuramının da ışığında, belli bir evrensel ahlak anlayışının örtülü bir biçimde de olsa geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Her şeyden önce ortada bir örnek insan vardır, bu da filozofun kendisidir, bu örnek insan her yetkin bireyi ya da yetkin bireylerden oluşmuş bir topluluğu kucaklamaya hazır gibidir. Gene de Herakleitos ahlakının Stoa'cı filozofların çabalarıyla biraz geç bir zamanda, Herakleitos'dan epeyce sonra gerçekleştiğini söyleyebiliriz, Stoa'cıların dilekleri nasıl çok sonra gerçekleştiyse.

İsrail saldırısının üzerinden tam bir yıl geçti

Dünya Gazzeli çocuklara gelecek borçlu

Bunca acının ortasında, geçen yılki İsrail saldırısında yaralanan Ceyda hayata tutunmaya çalışıyor. Öğretmeninin "renk olsaydınız hangisini seçerdiniz?" sorusuna hiç tereddüt etmeden "kırmızı" yanıtını veriyor. Öğretmen öğrencilere dönüp, kırmızının kendilerine neyi ifade ettiğini soruyor. Aralarında "kan" diyen de var, "tehlike sinyali" diyen de. Ceyda ise bir süre düşündükten sonra "Kırmızı beni mutlu ediyor. Kırmızı aşkın rengi" yanıtını veriyor.

Gül Atmaca

Hatırlar mısınız, geçen yıl tam da bu günlerde oturma odalarımızdan, kahvehanelerden günlerce ve de canlı yayında Gazze'de yaşanan dramı izledik. İsrail, çoluk çocuk yaşlı genç demeden insanların üzerine bombalar, füzeler yağdırıyordu. Körfez Savaşı'nı, Irak'ın işgalini de canlı yayından seyretmiştik… Kötü senaryoların isteksiz figüranları olan bizlere seyirci rolü verilmişti yine.

İsrail, Hamas'ın füze saldırılarına misilleme olarak 27 Aralık 2008'de saldırıyı başlatmış, 23 gün boyunca da sürdürmüştü. Doğu Akdeniz kıyısında 7 kilometrelik bir şeridi kaplayan ve yaklaşık 1,5 milyon nüfusun sığmaya çalıştığı Gazze'de, günlerce süren saldırılar sonucunda 1400'den fazla insan yaşamını kaybetti. Bunlar arasında yüzlerce çocuk vardı ancak kesin rakam belli değil. Filistin İnsan Hakları Merkezi'nin (PCHR) verilerine göre saldırılar sırasında 313 çocuk öldü, bunların yüzde 40'ı 10 yaşın altındaydı. Diğer Filistinli gruplara göre bu sayı çok daha yüksek. Gazze'de yaralanan çocuk sayısı ise 1600'ün üstündeydi. Bu arada, Hamas'ın attığı füzelerle 13 İsraillinin de yaşamını kaybettiğini unutmamak gerekiyor.

Yaralanan Filistinli çocuklar arasında Ceyda isimli kız da vardı. Amcasını hatırlarsınız. Filistinli doktor İzzeldin Ebu el-Ayş, İbraniceyi iyi konuştuğundan Gazze'deki durumu bildirmek üzere sık sık İsrail televizyonlarına bağlanıyordu. Barış ve uzlaşma taraftarı birisiydi. Yine bir canlı yayında, feryatlar içinde füzelerin evlerine isabet ettiğini,üç kızını kaybettiğini aktardı bu sefer. Dünyada milyonlarca insan bu ana tanıklık etti. Ebu el-Ayş'ın bağlandığı sunucu ise bu naklen acı karşısında kulaklığını çıkarıp, "ben daha fazla dayanamayacağım" diyerek yayını bırakmıştı. Aynı saldırıda Ceyda ve bir kuzeni yaralanmış, üç kuzeni ve erkek kardeşi ölmüştü.

İsrailli askerler yardıma gelen ambulansı 250 metre uzaklıkta durdurmuştu! Gecikmeli de olsa, belki de olay canlı yayında duyulduğu için Ceyda ve yaralı kuzeni en sonunda Tel Aviv'deki hastaneye kaldırılmıştı. Saldırıda ağır yaralanan Ceyda 4,5 buçuk ay boyunca tedavi gördü. Üç kızını kaybeden doktor amcası ise Gazze'yi terk edip Kanada'ya sığındı. Ceyda'nın öyküsüne sonra döneceğiz, şimdi onunla aynı koşullarda yaşam veren 750 bin Filistinli çocuk ve gencin hali nicedir ona bir bakalım.

Başlarını sokacak evleri yok

Hamas'ın yönetimi ele almasından sonra ağırlaşan İsrail ablukası Filistinli çocukların eğitim, barınma, gıda, giyim, boş vakti değerlendirme ve geleceğe bakış açılarını yeterince olumsuz etkiliyordu.

İsrail'in ablukası yüzünden Gazze'deki her 10 kişiden 8'i yardıma bağımlı halde yaşamaya başlamıştı. İşyerleri kapanmış, çiftçiler toprağını ekip biçemez hale gelmişti. Nüfusun çoğunluğunu gençler ve çocukların oluşturduğu bu bölgede işsizlik oranı yüzde 49'lara erişmiş durumdaydı. Yani bir başka deyişle Gazze'de 30 yaşın altındakilerin yarısı işsiz.

Saldırılar ise tam bir yıkım oldu. Örneğin 20 binden fazla ev yıkıldı. Gazze saldırılarının üzerinden bir yıl geçti ama insanlar hâlâ çadırlarda, yıkıntılar arasındaki derme-çatma yapılarda yaşamaya devam ediyor. Evlerini yeniden inşa etmeleri için gerekli olan çimento, kereste, pencere camının Gazze'ye girişine ise İsrail izin vermiyor. Bazı çocuklar evi artık kendilerini güvende hissettikleri ve rahat ettikleri yer olarak görmezken, diğer çocukların bu kış gidecek evi bile yok…

Eğitim sekteye uğradı

Gazze'ye daha önce gönderilen yardımlarla yapılan okul, hastane ve fabrikalar da bomba ve füzelerle yok edildi. İsrail'in geçen yılki saldırıları sırasında çok sayıda devlet okulu ve Birleşmiş Milletler'e (BM) ait 221 okul da zarar gördü. Hatta hatırlarsınız güvenli diye halk bu okullardan birine sığınmıştı. İsrail orayı da vurmuştu! İsrail inşaat malzemesini geçirmediği için bu okullardan hiçbiri tamir edilemedi.

İsrail, 8 bin çocuğa okul sırası yapmak için gerekli kerestenin sevkiyatına izin verirken çeliği Gazze'ye sokmadı. Gazze'de ders kitabı ve kalem sıkıntısı da yaşanıyor, Halen hazırda kullanılanlar çoğunlukla tünellerden kaçak getiriliyor.

Kalabalık sınıflar, iki ya da üç vardiyalı eğitim kaliteyi düşürüyor. BM'nin 221 okuluna devam eden 200 bin çocuğun beşte biri bu yıl ki temel Arapça ve matematik sınavlarını geçemedi.

Gazze'deki BM yetkilisi John Ging, eğitimdeki bu aksaklıkların gelecek için de alarm zillerini çaldırdığını söylüyor. Ging, "Amaç aşırıcılıkla mücadele etmek. Eğitim aşırıcılığa, pozitif ve iyi eğitilmiş zihniyetler yaratarak karşı koymak için en etkili araç. Ve İsrail'in mevcut politikası yüzünden çocukları eğitemiyoruz…"

Zeyada'nın söyledikleri ise çok daha çarpıcı: "Umut olmadan daha saldırgan ve daha fanatik çocuklar haline gelecekler. Kuşatma kalktığında çocuklarda olumlu değişiklikler göreceksiniz. Öbür türlü İsrail kendi düşmanlarını yaratıyor; sorunları şiddet yoluyla çözeceklerine inanan yeni bir nesil yaratıyor…"

Bu arada, karnı tam doymayan çocukların kendilerini derse vermelerini beklemek ne kadar doğru? Gazze'nin üçte biri gıda yardımıyla doyuyor. "Save the Children" adlı kuruluş, yeni doğan bebeklerin yetersiz beslendiğini, özellikle kızlar arasında kansızlığın hakim olduğunu açıkladı.

Güvercinler de korkar bomba seslerinden

İngiltere'de yayımlanan *Guardian* gazetesinde çıkan 16 Ocak 2009 tarihli yazı, Yahudi asıllı ünlü aktör Paul Kaye'in ve ailesinin Gazze'de olup bitenler karşısında hissettikleri acıyı ve barışa olan özlemlerini anlatıyordu. Yazıyı ilginç kılan, Kaye'in İsrail'de yaşayan kayınvalidesi Shuli'nin geçen mayıs ayında Hamas tarafından düzenlenen roket saldırısında ölmüş olmasıydı

Gazze'nin 5 kilometre kuzeyindeki Gvar-am adlı Kibbutz'da yaşayan Shuli hemşirelik yapmış, emekli olduktan sonra da bir zarf fabrikasında yarı zamanlı çalışmaya devam etmişti.

Damadı Paul Kaye, Shuli roket saldırında öldükten sonra İsrail'in misilleme yapmış olmasının kendilerini bir parça teselli ettiğini hatırlıyor ancak sonrasına bakıp "Bakın Gazze'de şimdi neler oluyor?" diye soruyor.

Gazze saldırılarının başlamasıyla birlikte Kaye ailesinin Londra'daki evine mayıs ayındakinden farkı bir hüzün çökmüş. "Aslında tam olarak tarif edemiyorum. Sanki siyah bir sis sardı etrafımızı. Belki de utanç bu. Bilemiyorum…" diyor Kaye.

Shuli'nin kızı yani Paul'un karısı da İsrail'deki Kibbutz'da yetişmiş. İngiltere'ye gelin gelmiş anlayacağınız. Gazze'ye yapılan saldırılar karşısında korku, şaşkınlık ve suçluluk hissettiğini söylüyor. İsrail için "Orası benim ülkem ve ben kendimi Yahudi olarak değil İsrailli olarak görüyorum" diyor.

Kaye, "…İsrail, insanların normal bir yaşam sürebilecekleri, çalışabilecekleri, çocuklarının karnını doyurabilecekleri, kendilerini mutlu, güvende ve onurlu hissedebilecekleri güçlü bir Filistin kurulmasına yardım etmelidir…" diye konuşuyor.

Shuli'nin geçen mayıs ayındaki cenaze töreninde oğlu Jonathon'ın (34) söyledikleri de bir o kadar çarpıcı. "Nerede güvercinler? Öngörüsü olan birileri yoksa bu topraklar neye yarar? Güvercinler yoksa, mücadele vermeye değmez ki…" cümlelerinden de anlaşılacağı gibi bu genç İsrailli annesinin mezarı başında öç almak için değil barış için çığlık atıyor.

Çocuklara oyun bile haram

Çocukların boş vakitlerini geçirecekleri ve oyun oynayacakları alanlarının olmaması da büyük bir problem. Gazze'de çok az park, sinema ve tiyatro var. Birçok spor alanı bombardıman sırasında yerle bir olmuş durumda. Gazze'nin 25 millik kıyı şeridi de ne yazık ki çocuklar için başka bir tehlike arz ediyor. İsrailli asker Gilad Şalit'in 2006 yılının temmuz ayında rehin alınması üzerine İsrail Gazze'ye saldırıda bulunmuştu. Ve bu saldırılar sırasında kanalizasyon sistemi yerle bir olmuştu. Bugün ne yazık ki kanalizasyon denize veriliyor. Özellikle yazın başka eğlencesi olmayan halk kıyıya hücum ediyor. Save the Children, bu kirli sularda yüzen çocukların cilt hastalıklarına kapıldığını ve enfeksiyon kaptığını açıkladı. Gazze'deki suyun yüzde 95'i Dünya Sağlık Örgütü'nün standartlarına uygun değil.

Çocuklar güvensiz ve çaresiz

Gazze'deki Halkın Ruh Sağlığı Programı'nın (GCMHP) yaptığı araştırma, altı yaşın üstündeki çocukların yüzde 75'inin travmaya bir bağlı stres bozukluğunun en az bir belirtisini gösterdiğini ortaya koydu. Her 10 çocuktan birisi de bütün belirtileri gösteriyor.

GCMHP için çalışan psikolog Dr. Hasan Zeyada, çocukların çok sayıda psikolojik ve sosyal sorundan etkilendiğini, bunlar arasında kendini güvende hissetmeme, çaresizlik, güçsüzlük duygusunun başı çektiğini söylüyor. Zeyada, çocukların saldırılardan sonra daha endişeli olduğunu, uyku bozukluğu, kâbus görme, karanlıktan korkma, anne babadan ayrılmak istememe, altını ıslatma, huzursuzluk, hiperaktivite, tek başına uyumak istememek gibi durumların arttığını sözlerine ekliyor. Bazı çocukların daha saldırgan hale geldiği ise bir başka olgu…

Gazze'deki el-Kuds Üniversitesi'nden Psikiyatri Profesörü Dr. Abdül Aziz Musa Thabet ise, kız ve oğlan çocuklarının farklı tepkiler verdiğinden söz ediyor. Buna göre kızlar daha endişeli ve depresif davranırken erkek çocuklardaki hiperaktivite artmış.

Bazı evlerde birden fazla aile kaldığından özel yaşam sahasının olmaması ve yoksulluk insanların ruh

sağlığını bozmuş durumda. Aile içi gerginlikler artmış. İşsizlik, mevcut koşulların kötü olması, üstüne üstlük geleceğin belirsizliği yüzünden ebeveynler çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuş. Bu da çocukların onların otoritesini kabul etmemesine, saygı duymamasına, anne babaların ise daha sinirli davranmasına yol açıyor.

Dr. Zeyada, çocukların ihtiyaçlarını karşılayamayan babalarını aciz ve elinden hiçbir şey gelmeyen kişiler olarak gördüklerini belirttikten sonra, "Çocuklar ailelerin güvenliklerini sağlayamadığını, kendilerini koruyamadığını görüyor ve başka figürler arıyorlar. Bu da otoritesi tartışılmaz olan Tanrı olacaktır…yani çocuklar dine yönelecek ve radikalleşecekler. Bazı çocuklar kendilerini Hamas ve benzeri bir grubun elemanlarıyla özdeşletiriyorlar…"

Gazze'deki sorunlar saymakla bitmez ve bunca acının ortasında, yıkıntılar arasında Ceyda hayata tutunmaya çalışıyor. Haftada üç gün okuldan sonra İngilizce kursuna gidiyor. Öğretmenin, "renk olsaydınız hangisini seçerdiniz?" sorusuna hiç tereddüt etmeden "kırmızı" yanıtını veriyor. Öğretmen öğrencilere tekrar dönüp, kırmızının kendilerine neyi ifade ettiğini soruyor. Aralarında "kan" diyen de var, "tehlike sinyali" diyen de. Ceyda ise bir süre düşündükten sonra "Kırmızı beni mutlu ediyor. Kırmızı aşkın rengi" yanıtını veriyor.

İnsani yardım kuruluşlarından çağrı

ABD'nin verdiği destek, Batılı ülkelerden ve de uluslararası kuruluşlardan "güçlü bir ses" çıkmaması İsrail'i cesaretlendiriyor. Kameraların önünde, "ayıptır, günahtır" diyerek gözyaşı dökenlerin, kapalı kapılar arkasında milyon dolarlık askeri anlaşmalara imza attıklarını okuyoruz. Filistinlilerin on yıllardır yaşadığı mülteci hayata seyirci kalan bazı Arap ülkelerinin, Amerikalılara ve İsrailllilere "bitirin şu Hamas'ı" diye fısıldadıklarını öğreniyoruz.

İsrail, Gazze ve Batı Şeria üzerindeki ablukasını sürdürürken bir yandan da yerleşim bölgelerini zorbaca genişletiyor, Filistin ise Hamas ve El Fetih arasında iki derede bir arada kalmış durumda. Yönetimdeki bu ikilik İsrail'in ekmeğine yağ sürmek demek…

Aralarında, Amnesty International, Oxfam International, Cafod, Christian Aid, Medical Aid for Palestinians'ının da yer aldığı 16 insani yardım kuruluşu, saldırıların birinci yıldönümünde Avrupa Birliği'ne Gazze üzerindeki ablukayı kaldırması için İsrail'e baskı yapması çağrısında bulundu. Aynı çağrıda, ABD'ye, büyük yardımlarda bulunduğu Mısır'ın Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e, Gazze'ye uyguladıkları ablukayı gevşetip insani yardım ve inşaat malzemesine izin vermesi için baskı yapılması da var.

Demircan Pusat demircanpusat@gmail.com

Coğrafyanın tarihe verdiği ders

Bolivya

Neredeyse Güney Amerika'nın tüm yerli halkının köle olarak çalıştırıldığı Potosi madenlerinde sekiz milyon insanın öldüğü tahmin ediliyor. Köleler, havasız dehlizlerde çıkan madeni çıplak ayaklarıyla cıva katarak çiğnemek zorunda olduklarından altı aydan fazla yaşayamıyorlarmış. Avrupa'daki sermaye birikiminin temelinde Potosi'nin zenginliği yatıyor. 185 ton altınla 16 bin ton gümüş buradan İspanya'ya gitmiş. Sanki coğrafyasındaki zorluklara uymak ister gibi, kendine büyük acılarla işlenen bir tarih yaratmıştır Bolivya. Ve şimdi o acılardan yeni bir ülke doğmaktadır.

Kimi ülkeler insanlar tarafından yaratılır, kimilerini ise coğrafyaları yaratır. Bolivya bu ikincisine yakındır. Bir yerden ötekine gitmenin bile bir mücadele, sabır ve direnç gerektirdiği bir ülke düşünün. Sanki coğrafyasındaki zorluklara uymak ister gibi, kendine büyük acılarla işlenen bir tarih yaratmıştır bu ülke. Ve şimdi o acılardan yeni bir ülke doğmaktadır.

Bir yere gitmeden önce orası hakkında bilgi ediniriz. Vardığımızda ne ile karşılaşacağımızı ve neyi nerede bulacağımızı biliriz. Bolivya'da ise bilgiden fazlasına ihtiyacınız var. Bunu fark ettiğimde Şili'yle Peru sınırının kesiştiği Arica'dan yola çıkalı beş saat kadar olmuştu. Öğle sıcağının rehaveti üzerimize çökmüştü. Uykumdan nefessiz uyanmıştım. Nedenini biliyordum: Alti Plano'daydık. Yükseklik 4800 metreydi ve kafatasımız adeta mengeneyle sıkıştırılıyordu. Bolivya'nın Tambo Quemado sınır noktasına birkaç kilometre uzaktaydık. Fakat şansımıza otobüs bozulmuştu. Yüksekliğin etkisi araçların motorlarını bile iflas ettirecek kadar güçlüydü. Yola çıkarken uyaran arkadaşlara memlekette yüksek rakımlara alışık olduğumuzu söylemiştim ama bu kadarını beklemiyordum doğrusu. Şimdi Arjantin milli takımının La Paz'da Bolivya'dan altı golü neden yediğini daha iyi anlıyordum.

Sınıra kadar otobüsü yolcular itti ve ben bu sah-

Titicaca Gölü ve çevresi İnka Medeniyetinin doğduğu alandır.

neyi iyi bilen bir Türk vatandaşı olarak duruma pek hayıflanmadım. Asıl sorun sınırda başlıyordu. Sıfır derecede yedi saat bir başka otobüsün gelmesini bekledik. Hava kararmış, soğuk bir anda eksi 10'u görmüştü. Nefes alamıyor ve başımızın ağrısından hiçbir şey düşünemiyorduk. Sonra oradan geçen bir asker sınırın kapandığını söyledi. Meğer sınır akşam 20.00'de kapatılıyormuş. O bunu söylerken oradaki köylüler ellerinde meşalelerle sınırın bir o yanına bir bu yanına geçip geliyorlardı. Sanırım "yükseklik sarhoşluğu" denen şey bu olmalıydı. İnsan kendini bir çizgi filmin içindeymiş gibi hissediyor. Kelimenin tam anlamıyla "dağ başında" kalmıştık. Hani derler ya "Kul sıkışmazsa Hızır yetişmezmiş"; fakat bu tip yerlerdeki "Hızırlar" pek fırsatçıdır. 50'şer dolara bizi La Paz'a götürmeyi kabul etti bir cip sahibi kadın.

Kadınlar geleneksel anlamda etkin. Bolivya'da genelde kadınlar ticaret, erkekler işçilik yapıyor. Sınır kapısında insanı şaşkına düşüren bir görüntü vardı. Çevre köylerden gelen yaşlı kadınların ellerinde tomarla para bulunuyordu. Hepsi birer döviz bürosu gibi çalışan bu kadınlarda her türden para mevcuttur. Üstelik herhangi bir döviz bürosuyla aynı oranlarda parayı değiştiriyorlar.

La Paz: Barış için savaş

Bolivya'da tüm haritalar ve planlar çöpe atılır. Harita üzerindeki mesafeler bir şey ifade etmez. Çünkü bu coğrafyada hiçbir mesafe yakın, hiçbir hedef kolay ulaşılabilir değildir.

Gece yarısı El Alto'nun yer yer aydınlanan sokaklarından La Paz'ın merkezine inerken rakım 4082 m'yi gösteriyordu. Bizse kendimizi Dolapdere-Hacıhüsrev arası bir yerde zannediyorduk. Gece karanlığı bile sokakların kirini gizleyemiyordu. Gündüz olduğunda genelde Bolivya'nın fakat özellikle La Paz'ın ciddi altyapı sorunlarını daha net görecektik.

Şehre "Barış" adını ilk verenler İspanyollar. Bölgedeki önemli bir a-

İnkaların kurucusu Manco Capac.

yaklanmayı bastırıp şehrin adını "Barışın Azizesi" koyduklarında tarih 1548'miş. 1825'de İspanya'dan bağımsızlık için savaşan cumhuriyetçilerin, Ayacucho'da İspanyol Ordusunu yenmesinden sonra ise, kentin adı La Paz de Ayacucho ("Ayacucho Barışı") olarak değiştirilmiş. Fakat barış hiç gelmemiş. İlk kurulduğunda Peru, Şili ve Paraguay'ın topraklarını da içine alan, denize kıyısı olan büyük bir ülkeymiş. Fakat savaşlarla hepsini kaybetmiş. Fidel Castro bu süreci tanımlarken "Balkanlaşma" kavramını kullanıyor. O sürecin bugün halen devam ettiğini söyleyebiliriz.

Bolivya, eyaletlerin birleşmesiyle kurulan bir ülke olduğundan her şey eyaletlere bölüştürülmüş. Örneğin La Paz'ın başkent oluşu yalnızca idari fonksiyonu gereği. Anayasal başkent Sucre. Fakat orası da yargı merkezi olma özelliğini elinde tutuyor. Yine de siyasal mücadelenin merkezi La Paz'dır. Geçen yıllardaki ayaklanmalarda hükümetler buradaki hareketlerin neticesinde devrilmişlerdi.

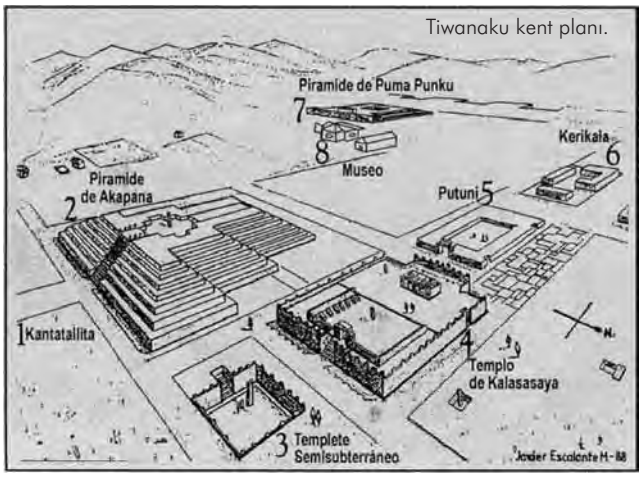
4000 metreye kurulu bir köy-kenttir La Paz. Bir çanağın içine yerleştirilmiş binlerce sı-

vasız ev ve 1,5 milyon insanın adeta üst üste yaşamaya çalıştığı bir şehir. La Paz ve çevresi sosyal koşulları açısından belki de Bolivya'nın en kötü kesimini oluşturuyor. Ancak bu karmaşa ve toz-toprak içinde Bolivya'nın tüm tarihsel-kültürel birikimi barınıyor. Bolivya toplumunun olağanüstü hareketliliği, sadakati, eylemciliği ve kültürel zenginliği buradadır. Tabi ki yetersizden ziyade "sıfır" diyebileceğimiz bir altyapı sorunu da.

Bolivya tipik bir Latin Amerika ülkesi görünümü vermez. Ciddi ve çalışkan bir toplumdur Bolivyalılar. Yerli ağırlıklı, kendi dışındakine mesafeli ve sosyal değerlerini katı biçimde koruma refleksine sahiptirler. Acımasız kölelik döneminden kalan öfkeleri gündelik hayatın da bir parçasıdır.

Bolivya'nın sosyal gerçekleri diğer bölgelerde bu kadar aleni biçimde kendini belli etmez. Son yıllarda yüksek bölgelerde yaşayanların da buraya göç etmesiyle La Paz ülkenin tüm çelişki ve çatışmalarının merkezi haline geldi. Bu nedenle La Paz, nüfusunun çoğunluğunu oluşturan yerli topluluklarının siyasal gücünün değil, aynı zamanda onların arasında da var olan ekonomik çelişmelerin sahnesidir.

El Alto bölgesi bu çanak şeklindeki kente yukarıdan bakan yeni toplumsal hareketin karargâhıdır. Aslında buraya "Yeni La Paz" demek yerinde olacaktır. Zira eski La Paz'dan daha büyük bir kitleyi barındırmaktadır. Girişinde metal parçalarının birbirine kaynatılma-

Tiwanaku kent planı.

sıyla yapılmış devasa bir Che heykeli elinde kalaşnikofla nöbet tutmaktadır.

Şehre ilişkin bir "görülmesi gereken yerler listesi" saçma olurdu. Yapılması gereken şey sokağa çıkmak ve yürümektir. Görülmesi gereken her şey orada bulunuyor. Minibüsleri vahşi bir at gibi kullanan şoförleri, Türkiye'den bile daha fazla fiyat kırabilen sokak satıcılarının pazarlıklarını, rengârenk bohçalarıyla beraber bebeklerini sırtlarında taşıyan kadınları görmeden bir müzeyi ziyaret etmenin bir anlamı olmaz sanırım.

Bolivya'da halk kültürünün sanat üzerindeki etkisini La Paz'daki müzelerden anlamak mümkün. Örneğin "Museo de Arte Contemporaneo Plaza"da modern resmin iyi örnekleri sergileniyor. Bir de geleneksel Bolivya enstrümanları müzesi var ki harika. Bir halkın bu kadar zengin bir müzik donanımına sahip olması şaşırtıcı. Bir de "Arte de Nacional" var, ama genelde Katoliklikle ilgili resimler bulunuyor.

İnka'nın doğduğu göl

La Paz'ın kuzeybatısında ortalama dört saatlik bir yolun sonunda dünyanın en yüksek rakımlı gölü vardır. Muhtemelen dünyanın başka noktalarında daha yüksek küçük volkanik göller bulunur. Ancak Titicaca Gölü 194 km uzunluğu ve 65 km genişliğiyle benzersizdir. 30'a yakın nehir tarafından beslenir. Ortalama derinliği 180 m'dir. Görünümü denizden

Tupac Catari 1781'de 40 bin İnka'yla La Paz'ı 190 gün kuşatma altında tutmuş, fakat Buenos Aires'ten gelen modern silahlarla donatılmış orduya mağlup düşmüş. İdam edilirken son sözleri, "Milyonlarla geri döneceğim" olmuş.

farksız ve su her daim soğuktur.

İşte bu göl, İnka efsanesinin beşiğidir. Bir yazı sistemleri olmadığından İnka tarihinin sömürge öncesi dönemi yalnızca efsaneler üzerinden okunmaktadır. İnkaların Tanrıları Viracocha (Yaratıcı), İnti (Güneş) ve Mama Quilla'dır (Ay ana). Mitolojiye göre Manco Capac ya Viracocha'nın oğludur ya da İnti'yle Mama Quilla'nın ilişkisinden olan çocuklardan biridir. Manco Capac ve Mama Ocllo Titicaca Gölü'ndeki Güneş Adası'na Tanrı tarafından bırakılmıştır. Tanrı onlara, yeryüzüne düzen getirmelerini ve verdiği altın asanın toprağa gömüldüğü yere şehirlerini kurmalarını emretmiştir. Bu efsane, gerçek Güney Amerika topraklarında geç dönem bir devlet oluşumuna işaret etmektedir. Manco Capac önderliğindeki yerliler diğer kabilelerle savaşarak birleştirilmiş ve vaat edilen kent Titicaca'nın kuzeyindeki Cuzco'ya kurulmuştur. Eşi Mama Ocllo onun öz kardeşidir. Egemen sınıfın aile içi evlilik yapması serbesttir, fakat halk için yasaklanmıştır. Katı bir vergi ve kesin bir kanun sistemiyle bir rahip devletinin temelleri atılmıştır.

Orijinal Güneş Kapısı.

Puma Kayası anlamındaki Titicaca, Güneş Adası'nın ilk adıyken göl de bu adla anılmaya başlanmış. Büyük kısmı Peru sınırları içinde olan Titicaca'daki Güneş Adası Bolivya egemenliğindedir.

Bir minibüse binip gölün odağındaki Copacana'ya gidilebilmektedir. Copacabana Yarımadası'na karadan ulaşım ancak Peru'dan mümkün olduğu için onun karşı kıyısındaki limandan teknelerle yarımadaya geçilmekte. Seyahatin bu en keyifli kısmında araçlar küçük bir mavnaya yüklenirken yolcular takalarla aktarılıyor.

Copacabana Peru'ya bakan bir tepeden körfeze doğru kurulmuş. Hemen açıklarında Güneş ve Ay Adaları var. İspanyollar yerin kutsallığını göz önünde tutarak bir misyonu buraya kurmuşlar. Bolivya'da diğer Latin ülkeleri kadar kilise olmamasına rağmen, burada büyükçe bir kilise bulunmaktadır. Ülke ölçeklerine göre turistik bir merkez olan Copacabana çok zengin bir pazara sahip. Fiyatların çok düşük seyrettiği Bolivya'da zaten genelde çok ucuz ve harika işçiliği olan takılar, deri eşya ve giysilerle çeşitli müzik aletleri, bu pazarda yok pahasına satılıyor. Bolivya'nın olağanüstü kültürel ve emek zenginliği karşısında insanın ağzı açık kalıyor.

Bolivya pazarlarında falcılık ve büyücülüğe sıkça rastlanıyor. Halk arasında bu tip hurafelere olan inanç çok yaygın. Sokaklarda cenin haldeyken kurutulmuş Lama yavruları

ve bazı kuş mumyaları satılıyor. Bolivyalılar bunları evlerinin belli yerlerine gizleyerek kötü ruhlardan ve kara büyüden korunduklarını düşünüyor. Falcılar ise genelde erittikleri kurşunu önlerindeki tastaki suya dökerek gelecek hakkında açıklamalarda bulunuyor. Falcıları dikkatle dinleyen insanların ve pazarda kara büyüye karşı en etkili cenini arayanların halleri ise daha ilginç.

Güney Amerika ziyaretçilerine arkeolojik açıdan fazla şey sunmaz. Bunun kuşkusuz İspanyol sömürgecilerinin talanlarıyla ilgisi vardır. Fakat yapı kültürünün ve medeniyetlerin kesintiye uğraması, yazının kullanılmaması gibi nedenler de etkendir. Kıtanın en önemli tarihsel merkezi ise Titicaca Gölü'nün 20 km güneyindeki Tiwanaku'dur. Nedense Peru'da beş yüz yıl önce İspanyollardan korunmak için 2000 metredeki bir dağın zirvesine inşa edilen Machupichu Kenti kadar ünlü olmayan Tiwanaku'nun geçmişi MÖ 1500'e kadar uzanmaktadır.

Güney Amerika kıtasının "Kabe"si burasıdır. Kıtadaki tüm yerli inanışlarının ortaya yayılıp çıktığı yerin Tiwanaku olduğu düşünülmektedir. Öyle ki Tiwanaku kültü Şili sahillerinden 3700 km uzaktaki Paskalya Adası'na kadar ulaşmıştır.

İnkalar geldiğinde terk edilmiş olan Tiwanaku Kenti tamamen astrolojik bir mantıkla kurulmuş. 300 km uzaktan getirilen 30 tonluk andezit kayaların şekillendirilmiş olması uygarlığın organizasyon düzeyinin yüksekliğine işaret ediyor. Belli ki bizim Efes mermerlerinin cami yapımında kullanılması gibi, buradaki eserler de bölgedeki katedrallere malzeme olmuş. Kent büyük oranda tahrip edildiğinden medeniyetin sırrı çözülememiş. Fakat kurulduğu ovanın konumu bile başlı başına etkileyici.

Bolivya'da şehirlerarası yollar pek tekin sayılmaz.

Ayakta kalan üst kısmı düz Kalasasaya Tapınağı'nın doğu yönünde Güneş Kapısı bulunmaktadır. Kalasasaya'nın güney çeperinde bulunan tepe ise aslında Akapana Piramiti'dir. Piramidin kenarındaki birkaç merdiven dışında tümü toprak altındadır. Bu merkezin 500 m kadar dışında Puma Punku yani Puma Kapısı olarak adlandırılan tapınak 2005 yılında keşfedilmiştir. Kalasasaya'da olduğu gibi Puma Punku'nda da gelişmiş bir mimari ve inşaat tekniği uygulanmış. Bu yapıların altında bir buçuk metreden daha geniş bir drenaj sistemi vardır. Bugün çekilmesiyle uzaklaşmış olan gölün sularından yararlanan Tiwanaku'luların gelişmiş bir hidrolik sistemle tarım yaptıkları kesindir.

Tiwanaku kültünün en önemli işareti olan keşiş heykeli.

Yıldızlara yukarıdan bakmak

Bir gece eski ama güçlü otobüsümüz toz toprak içinde Cochabamba'dan Sucre'ye doğru yol alırken gördüğüm manzara karşısında dona kaldım. Camdan dışarıya baktığımda yıldızlar aşağıda görünüyordu. Hayır, uçaktan seyredeceğiniz türden bir manzara değil bahsettiğim. Sanki yeryüzüne yıldız serpiştiriliyor gibi… Bu yolda yıldızları görmek için kafanızı kaldırmaya ihtiyacınız yok. Sürekli dağların en yüksek kesimlerinden dolaşan uçurumlarla çevrelenmiş toprak yollar insanın nefesini kesiyor. Ulaşılan rakım ve keskin dönemeçlerden geçerken pencereden baktığınızda, yıldızların yukarıda değil aşağıda olduğunu görüyorsunuz.

La Paz'dan ayrılırken "yolun sonuna" geldiğimizin farkında değildik. Bolivya'da asfaltlanmış yolun oranı yüzde 10'dur. Şehirlerarası yolun büyük kısmı toprak yollardan, ama daha önemlisi aslında yolun bile olmadığı dağlardan ve nehir yataklarından sağlanıyor. Tabii, yolculuğun sonunda araçtan inenler ve tüm çantalar toz toprak içinde kalmış oluyor.

Otobüsler eski ama bu yollara

La Paz: bir köy-kent.

Cochabamba.

çok dayanıklı. Ülkedeki yük taşımacılığının önemli kısmı da bu otobüslerle yapılıyor. Yolcuların oturduğu kısmı biraz daha yukarı kaldırıp alt kısımda geniş bir alan oluşturmuşlar. Bu bölüme yük dolduruluyor. Onca yük ve arazi koşullarında 300 km 10 saat kadar sürüyor. Bereket şoförler eskisi kadar alkol almıyor sadece koka yaprağı çiğneyerek zindeliklerini koruyorlar da otobüsler uçurumlardan aşağı yuvarlanmıyor.

La Paz'ın güneyinde Cochabamba ve daha aşağıda Sucre, biraz güneyde Santa Cruz var. Bu üç kent daha az göç aldığından ve yeterli alana sahip olduğundan "dokusu" korunmuş diyebiliriz. Ayrıca bu kentler güneyin zengin eyaletleri olarak tanımlanıyor.

Alti Plano'nun sert iklimi Cochabamba'ya uğramıyor. Bir tepenin etrafına kurulan kentin deniz iklimine benzer yumuşak bir havası var. Sanki iklimin yumuşaklığı insanların yaşayışına da yansımış. Daha sosyal bir görünüm var. Buenos Aires tarzı kafe-barlar fazlasıyla mevcut. En güzel yanı, akşam olduğunda bizdeki çöp-şiş ve dürümcülere benzer tezgâhların kurulması. Halk bu tezgâhlardan zengin bir ziyafet çekiyor. Bolivya'nın yemek kültürü de diğer Latinlerden farklı. Her şeyden önemlisi bir yemek yapma kültürüne sahipler. Çorbaları kocaman taslarda servis ediyorlar. Tadı bizim damak tadımıza uygun ve çok çeşitli.

La Paz'da mezarlık.

Sucre'nin iklimi ne Cochabamba gibi yumuşak ve yağmurlu ne de La Paz kadar sert. Sucre de bir başkente uygun biçimde düzenli, temiz ve sakin. Diğer kentlerdeki hareketlilik burada yok. İklimi ve mimarisiyle bir yazara ilham verecek bir kent.

Sucre sokakları bozulmamış tarihsel yapılarıyla adeta bir Ege kasabasını anımsatıyor. Evlerin tümü beyaza boyalı, kolonyal mimari stilinde yapılmış. Caddeye bakan yüksek duvarların ardında geniş iç avlulara sahipler. En harika yeri Recoleta Tepesi'nde. Kilise meydanına sırtınızı dayayıp rahatça yayılarak oturabileceğiniz, hatta hasır şemsiyelerin gölgesinde serinleyerek uyuyabileceğiniz bir mekân bile var.

Daha güneydeki Santa Cruz'a ulaşmak için 15 saatlik zor bir yolculuğu göze almak zorundasınız. Sucre'de müzede rehberlik yapan bir polis Santa Cruz için "Onlar farklıdır," demişti, "bizden değiller" gibi. Gerçekten de Santa Cruz doğası ve sosyal bileşimi açısından farklı. Eyaletin tüm parklarında "otonom" ve duvarlarda Evo'nun yeni yapılanma politikası için "hayır" oyu verilmesine yönelik yazılar var. Eyalet Amazonların bir kolu üzerinde. Geçmişinde çok sayıda Avrupalı göçmen alan kent, kıtanın diğer bölgelerinde olduğu gibi birçok Nazi kaçağını da barındırmış. Önceleri tarım ve kokain yapımından zenginleşenler, hidrokarbon rezervlerinin keşfinden sonra daha da güçlenmiş. Kent yönetimini ellerinde tutan elitlerin uluslararası tekellerle kurdukları ilişkiler neticesinde ulusal kaynaklar uzun süre bunların eline geçmiş. Santa Cruz Bolivya'nın en sıkıcı kenti diyebilirim. Havası bunaltıcı. Fiyatlar pahalı ve merkezi hareketsiz.

Bolivya Ordusu trajik yenilgilerle dolu bir tarihe sahiptir.

Sucre sokakları.

Sucre'de Recoleta Tepesi.

Eyaletin merkezinden çıkıp da güney-batıda Sucre'ye kadar uzanan 360 km'lik alana girdiğinizde bambaşka bir coğrafya ile karşılaşıyorsunuz. Bu alan And Dağları'nın dirseği sayılan Doğu Sıradağları'yla Amazonlar arasında kalan bölgedir. Buranın iki önemli durağı Valle Grande ve daha yakındaki gizli cennet Samaipata'dır.

Santa Cruz'a iki saat mesafede bozulmamış bir doğaya sahip olan Samaipata, adını kendisinden dokuz km yukarıda bulunan antik bir kayadan alıyor. Bugün halkın "El Fuerte" dediği, 2000 m yüksekteki yekpare kaya, 260 m uzunluğunda 50 m genişliğinde. İnkalar tarafından üzerine oyulan şekiller astronomların ilgisini çekmiş. İnkaların astronomiye olan merakı ve gök inancının yansıması olan Samaipata Kayası, "Yükseklerdeki Dinlenme" anlamına geliyor. Kaya Peru'dan ve Paraguay'dan gelen İnka kabilelerinin birleşerek ayin yaptıkları bir noktaymış. Yeni Samaipata ise Bolivya'da rastlanabilecek en güzel evlere ve bahçelere sahip.

Valle Grande Santa Cruz'dan önceki merkezmiş. Şu anda belde diyebileceğimiz bir ölçeğe sahip. Aynı zamanda Ernesto "Che" Guevera'nın cesedinin teşhir edildiği ve 1997 yılına kadar saklandığı yer. Che'yle ilgili mütevazı bir müze, onun cansız bedeninin teşhir edildiği hastane bahçesindeki mekân ve mezarlıkla küçük uçaklar için ayrılmış toprak pist arasındaki alanda gömüldüğü çukur ondan kalan hatıralar.

Sabah olduğunda Valle Grande'ye çöken sis bulutu içinden geçip Ernesto Guevera de la Serna'nın yani namı diğer "Che"nin iki yoldaşıyla yargısızca infaz edildiği La Higuera Köyü'ne ulaştığınızda köyün sakinliğini yadırgayabilirsiniz. Köy Che'nin zamanından bu yana oldukça küçülmüş. On aile ya var ya yok.

Potosi: Utanç Dağı

Eğer yeryüzünde bir toprak parçasından utanılması gerekiyorsa burasının Potosi olması gerekir. Bu dağ İspanyol sömürgeciliğinin ilk dönemlerinde keşfedilmiş bir gümüş yatağı. Neredeyse Güney Amerika'nın tüm yerli halkının köle olarak çalıştırıldığı madenlerde sekiz milyon insanın öldüğü tahmin ediliyor. Köleler, havasız dehlizlerde çıkan madeni çıplak ayaklarıyla cıva katarak çiğnemek zorunda olduklarından, altı aydan fazla yaşayamıyorlarmış.

Avrupa'daki sermaye birikiminin temelinde Potosi'nin zenginliği yatıyor. 185 ton altınla 16 bin ton gümüş buradan İspanya'ya gitmiş. Dağ tükenirken koskoca bir Güney Amerika'da insan nüfusu da tükenmiş ve sömürgeciler geride yalnızca eriyen insan kemikleri nedeniyle beyazlaşmış topraktan başka hiçbir şey bırakmaksızın "medeniyetlerine" dönmüş-

Bolivya'nın eksik olmayan yaşlı dilencileri.

Potosi'de tarihi kapı ve ardında "Utanç Dağı".

2000 m yüksekteki Samaipata Kayası, üzerindeki şekiller nedeniyle astrofizikçilerin ilgisine mazhar.

Bolivya kadınının "geleneksel" giysisi. 18. yüzyıl sonlarında Kralın zoruyla giydirilmişler. Giysiler Endülüs, Estramadura ve Bask köylülerinin yerel giysilerinden örnek alınmış, saçların ortadan ikiye ayrılmasını da Toledo Valisi buyurmuş.

ler. Bugün onların zengin Avrupalı torunları için bu madenlere turistik turlar düzenleniyor. Hatta en utanmazları isterlerse bir günlüğüne madencilik oynayabiliyor!

Ne acıdır ki. tükenen Potosi Dağı buradaki halk için hâlâ tek iş kapısı. Onlar da ataları gibi madenlerdeki çileli çalışma koşullarına dayanabilmek için sürekli koka çiğniyor. Bir de bu utanç verici tarihin turizmi yapılıyor. Harabeye benzeyen kentte -ne için yapıldığını anlamakta zorlandığım- bir kuleden artlarına Potosi Dağı'nı alarak "hatıra fotoğrafı"

Yeniden Morales yeni bir Bolivya fırsatı mı?

Morales ciddi bir halk desteğiyle iktidarda.

Bilim ve Gelecek'in Ekim sayısında bir Morales değerlendirmesi yapmıştık. Onu iktidara taşıyan Cochabamba su direnişinden 2003 ve 2005 halk ayaklanmalarına giden süreci aktarmıştık. Yüz binlerin iktidarları devirdiği anlarda basit pazarlıklarla süreci nasıl yumuşattığını, Mesa'yı nasıl iktidara taşıdığını, 2008 referandumu sırasında azan faşist teröre karşı onun pasif tavrının yerli halkın can kayıplarına nasıl yol açtığını anlatmıştık.

"Görünen köy kılavuz istemez"; fakat o köye girmediğin müddetçe de "hariçten gazel okursun." Kıtadaki iki lidere basının yaklaşımı dikkat çekicidir: Chavez "köyün delisi", Morales ise kanaatkâr, sebatkâr emekçisidir. Basında Chavez'in yaptığı olumlu hiçbir uygulamaya rastlanmazken, Morales'e ise yapmadığı şeyler bile yamanarak kahramanlaştırılmaktadır. Morales'in son seçim başarısı da bu biçimde karşılanmış. Büyük medyada "Viva Morales" başlıkları atılmış, onun IMF'yi ve ABD elçisini kovan, doğal kaynakları millileştiren büyük bir lider olduğu vurgulanmış. Oysa Morales bunların hiçbirini gerçekleştirmemişti. Yalnızca ABD elçisi faşist çetelerle ilişkisi ayyuka çıktığından bölge ülkelerinin de baskısı sonucu gönderilmişti. Üstelik Morales bunu da ABD ile ilişkilerini bozmadan yapabilme becerisini göstermişti. Morales devrimci dalganın en yüksek noktasında bile sermayenin banka, toprak ve doğal kaynaklar üzerindeki iktidarına ilişmemişti. Öyle ki halk ayaklanmaları neticesinde Anayasa Mahkemesi uluslararası tekellerle yapılan tüm anlaşmaları geçersiz saydığı sırada elinde fırsat varken bu kaynakları millileştirmedi, sadece bazı payları artırmakla yetindi. Uyguladığı ekonomi politikasının ise Kemal Derviş'inkinden daha ilerici olduğunu söylemek olanaksız!

Bolivya'da yerli halkın genel nüfusa oranı yüzde 60'dır. Ama zaten bu o kadar önemli değil. Çünkü nüfusun yalnızca yüzde 10'u Avrupalı sömürgecilerin kökeninden gelen beyazlardır ya da Asyalıdır. Geri kalan yüzde 30 da melezdir.

İki yüzyıllık cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere asırlar boyu bu büyük halk kitlesi yalnızca köle olma hakkına sahipti. Bolivya yerlileri, 1952 devrimine kadar, beyazlarla konuşabilmek için yere diz çökerlerdi. Beyazların evlerindeki köleler ise köpeklerle uyur ve aynen köpekler gibi efendilerinin artıklarıyla beslenirlerdi. Sadece Potosi madenlerinde yaşanan kölelik trajedilerini bile anlatmaya kitaplar yetmez. Bu utanç verici düzenin yüzyıllar boyu sürmesi yine yerli halktan oluşturulmuş ve beyaz efendilerinin emrindeki orduların sayesinde gerçekleşmiştir. Ancak bütün bunlara karşın kıtanın yüzyıllar boyu ayaklanma ve devrim geleneğini kesintisiz biçimde sürdüren tek halkı da Bolivyalılardır. Bu köylüler daima savaşmaya hazır ve silahlıdırlar. En ufak bir mesajda ülkenin her yanında ayaklanabilecek kadar dayanışmacı ve sadıktırlar. İşkencede ölümüne direnirler ve bir eylemde ölseler dahi bir adım geriye çekilmezler. Ancak bunları gözlerinizle gördüğünüzde Morales'in politikaya bulaşmışlığını ve onun burjuva demokratlığını daha iyi kavrayabilirsiniz.

Buradan Morales'i bir tür işbirlikçi ilan etmiyorum; fakat Morales halkının önünde ilerleyen bir lider değildir. Aksine o her zaman halkın arkasına saklanan ve egemen kuvvetlerle olan ilişkisinde "müzakereci" rolünü sürdüren bir politikacıdır. Morales halkının mücadeleci geleneğinden çok "mazlum"u oynamaktan yanadır. Geçtiğimiz 6 Aralık genel seçimlerinde kendisinin ve Partisi MAS'ın elde ettiği yüzde 63'lük başarı oranını arkasındaki halk desteği, ülkedeki siyasi kamplaşma ve elinde bulundurduğu iktidar olanakları çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

1993'de Koka Üreticileri And Konseyi Başkanı, bir yıl sonra Cochabamba Tropiği Köylü Federasyonu Başkan-

çektirirken gülümsemeyi ihmal etmeyen Avrupalılardan üç beş kuruş kazanmayı umut ediyorlar.

Dünyanın en büyük tuz göllerinden birinin olduğu Uyuni Kenti'nden sınır kasabası Villazon'a doğru ilerlerken Bolivya'nın nefret uyandıran tarihine bulanmış pek çok soru ve bu ülkenin hiçbir şekilde durdurulamaz gelişmesine dair kuvvetli bir umut taşıyordum. Fakat sanırım Alti Plano'nun bölgesinde eksi 10 derecede, her yerinden hava girdiği için bizi korumaya yetmeyen bir otobüste soğuktan titreyerek 15 saat yol aldıktan sonra hiçbir şey düşünecek halim kalmamıştı…

Samaipata. El Fuerte Kayası'na tırmanırken dağın bir çeperinde İnka suratıyla karşılaşırsınız.

lığına gelen Morales, 1995'de MAS'ın (Sosyalizme Hareket) kuruluşuna katıldı. 1997 seçimlerinde kendi bölgesinde yüzde 70 oy aldı. Ama asıl olarak 2002 başkanlık seçimlerinde aldığı yüzde 21'lik oy oranı ülkede ilk kez yerli bir siyasetçinin başkan olabileceğini göstermesi açısından önemliydi. Halk artık yalnızca ayaklanmıyor, beyazların tekelinde olan parlamenter siyasetle de ilgileniyordu. Morales'in beyazlar meclisindeki konumu onu halk birliğinin kaçınılmaz sözcüsü haline getirdi. Bunda egemen elitin Morales'in şahsında halk hareketine yönelik düşmanca tavrının etkisi büyüktür. ABD Büyükelçisinin Morales'i "kokainci" ilan etmesi, meclis başkanlığının engellenmesi ve vekilliğinin düşürülerek parlamento dışında bırakılması gibi olaylar karşısında Bolivyalılar Morales'e olan desteklerini hiç eksik etmediler. 2005 seçimlerinde yüzde 54 oyla Devlet Başkanı seçildi. Ocak 2009 Anayasa referandumunda yüzde 61'e çıkan Morales'e desteğin son olarak 6 Aralık'ta yüzde 63'e çıkmış olması sağcılar için kesin bir yenilgi anlamına geliyor. Zira Santa Cruz, Tambo, Beni ve Tarija gibi faşist valilerin kalelerinde bile durum aşağı yukarı kafa kafayadır. Sağ eğilimli olarak bilinen Cochabamba'da MAS'a yüzde 68 destek çıkması faşistlerin etkinliğinin kırıldığı anlamına gelir. La Paz'da sandık başına giden 400 bin seçmenin ise yüzde 78'i Morales'e evet demiştir. Burada kurulan 6671 sandıktan 4598'inin El Alto bölgesinde bulunması, alınan oyların yüzde 70'inin buradan geldiğini göstermektedir. Yani Morales'e verilen desteğin ardındaki gerçek gücün El Alto gibi bölgelerdeki dinamik örgütlenmeler olduğu ortadadır. Eğer halk güçleri arasında bir ayrılık ya da zaaf baş gösterirse Morales iktidarını koruyamaz hale gelir.

Morales iktidarının en önemli hamleleri sosyal alanın yerliler lehine düzenlenmesi yönünde olmuştur. Gelecekteki Bolivya'nın şekillenmesine en büyük katkı Kurucu Meclis tarafından yapılan Anayasadır. 411 ana maddeyle binlerce altbaşlıktan oluşan Yeni Anayasa ayrıntılı ve biraz da karmaşık. Örneğin İspanyolcanın yanı sıra 36 yerli diline de resmi bir nitelik kazandırılıyor. Bunların içinde geniş kullanım alanına sahip Aymara, Quechua ve Guarani gibi dillerle beraber parmakla sayılacak kadar üyesi kalmış diller de var. Sorunların çözümünde yerli topluluklarına kendi hukuklarını uygulama hakkı tanınıyor. Ancak bunun Anayasa ve kanunlarla uyumlu olması isteniyor. Fakat ikisi birden nasıl gerçekleşebilir? Örneğin geçmiş yıllarda yerliler kendi kanunlarını uygulamak istediklerinde büyük olaylar çıkmıştı. Bu olayların bir tanesi kendi içlerinde aldıkları bir kararla iki hayvan hırsızını öldürmeleriydi. Çünkü İnka töreleri gereği hırsızlığın cezası ölümdür. İnfazı gerçekleştiren kişi hapse atıldığı için çok büyük eylemler gerçekleşmiş, iki hafta sonra hükümet sanığı bırakmak zorunda kalmıştı. Buna benzer birçok olayın da açığa çıkarılmadan üzerinin kapatıldığı biliniyor.

Ayrıca Bolivya'da eğitim düzeyinin düşüklüğü, hukuksal mekanizmaların zayıflığı ortada. Altyapısı neredeyse sıfır olan bir ülkede böyle ayrıntılı ve gelecekte sorunlara yol açacak çelişkiler barındıran bir Anayasanın uygulanma ihtimali gözükmüyor.

Devlet içinde polis teşkilatını tamamen kendine yedekleyen Morales'e ordudan da yeterli destek sunulmakta. Morales'le ya da Morales'siz yeniden kölelik günlerine geri dönme ihtimali yoktur. Zaten daha şimdiden Bolivyalılar tüm haklarına yasal düzeyde kavuşmuş gibiler. Fakat Bolivya'nın iğneden ipliğe öyle büyük eksikleri var ki; sadece yol, sağlık ve eğitim gibi altyapı sorunlarını vasat bir düzeye getirmeleri 30 senelerini alır. Bu yüzden Anayasayı geleceğin Bolivya'sı için bir adım olarak görmek gerekiyor. Bolivyalılar kendi modern devletlerini inşa ederken deneyerek öğrenecekler. Yalnızca bu Anayasanın değil ülkenin adının bile değişeceğini öngörmek o kadar zor değil. Üstelik bunu gerçekleştirecek istek ve mücadele gücü Bolivya halkında fazlasıyla mevcut.

"Los Libertadores" yani kurtarıcılar. Adeta Süpermen'i andırıyorlar.

Deniz Şahin calideniz@yahoo.com

Büyük Hadron Çarpıştırıcısı yeniden çalışmaya başladı

BHÇ tünelinde 19 Eylül kazasının gerçekleştiği yer.

10 Eylül 2008'de çalışmaya başlaması dünyada heyecan uyandıran CERN'deki Büyük Hadron Çarpıştırıcısı (BHÇ), sadece 9 gün çalıştıktan sonra 19 Eylül 2009'da çalışmasını durdurdu. Süperiletken kablo parçaları arasındaki 50.000 adet lehimli bağlantı noktasından birinin 8.000 amperlik akıma dayanamaması bu talihsiz olaya yol açtı. Gelişen elektrik arkı, sıvı helyumun muhafazasını delip helyumun tünele gaz halinde yayılmasına ve ortaya çıkan yüksek basınç nedeniyle vakum içinde bulunan 1.600 mıknatıstan 53 tanesinin hasar görmesine neden oldu. Güvenlik sistemleri beklendiği gibi çalıştığı için kimse risk altına girmedi. Tüneldeki sıcaklığın 1,9 K veya -271ºC'den oda sıcaklığına yükselmesi beklendikten sonra, kaza araştırma ekipleri tünele girerek kazanın nedenini ve oluşan hasarı tespit ettiler. Hasar gören toplam 53 mıknatıs tünelden çıkarıldı. Bunların az hasarlı 16 tanesi tamir edildi, 37'si ise yedekleri ile değiştirildi. Son mıknatıs 30 Nisan 2009'da tünele indi.

BHÇ halkası çevresindeki 10.000 elektrik bağlantısı kontrol edildi. BHÇ'nın mühendisleri, benzer kazaların gelecekte olmaması ve ortaya çıkabilecek en küçük bir anormalliği algılayabilmek için izleme, erken uyarı ve koruma sistemleri geliştirdiler. Yeni sistemde, kabloların ek yerlerindeki dirençler 19 Eylül 2008'de mevcut olana göre 3.000 kez daha hassas bir biçimde ölçülerek sürekli izleniyor. 1 nano-ohm'un (1 ohm'un milyarda biri) kesri mertebesindeki dirençler ölçülebilecek. Bu, geçen yıl bağlantı noktasında gelişen dirençten 220 kez daha küçük.

Bir kaza anında oluşacak hasarı minimumda tutmak için tedbirler alındı. BHÇ'nın süperiletken sisteminin bir parçası, biraz ısınır ve süperiletken olmaktan vazgeçerse, depolanmış manyetik enerjinin hızla ve güvenli bir biçimde boşalmasını sağlayacak bir sistem tasarlanıp kuruldu. BHÇ'nın öngörülen 15-20 yıllık çalışma süresi içinde kriyostatında helyum sızıntısı olursa, helyumu güvenli ve kontrollü bir biçimde boşaltmak için bütün dipol mıknatıslarının üzerine, basınç artışıyla açılan sübaplar yerleştirildi.

BHÇ'nın çalışma sıcaklığı olan -271ºC'ye 8 Ekim'de inildi. Protonlar sisteme ilk kez 23 Ekim'de sokuldu, fakat döndürülmedi. 7 Kasım'da ilk huzme oluşturulup halkanın 3/8'inde dolaştırıldı. 20 Kasım'da protonlar tekrar enjekte edildi ve 21 Kasım sabahından itibaren 450 GeV'lik enjeksiyon enerjisindeki proton huzmeleri sıra ile iki farklı yönde döndürüldüler ve nihayet 23 Kasım'da birer öbekten oluşan iki huzme birlikte döndürülerek ilk proton çarpışmaları elde edildi. ATLAS, CMS, ALICE ve LHCb dedektörleri ilk proton-proton çarpışmalarını kaydettiler.

30 Kasım'da protonlar 1,18 TeV'e hızlandırılarak 2,36 GeV'lik bir çarpışma enerjisi elde edildi ve BHÇ, 2001'den beri 0,98 TeV'lik proton ve antiprotonları çarpıştıran ABD'deki Tevatron çarpıştırıcısının rekorunu kırarak dünyanın en hızlı çarpıştırıcısı oldu.

5 Aralık'ta huzmelerdeki öbek sayısı 2'ye, 6 Aralık'ta 4'e çıktı. Bundan sonra huzme yoğunluğunun giderek artırılması ve Noel tatiline girilmeden önce deneylerin bol miktarda çarpışma verisi kaydetmelerinin sağlanması hedefleniyor. Bu veriler kalibrasyon amacıyla kullanılacak. Fizik amacıyla kullanılacak ilk 3,5+3,5 = 7 TeV'lik çarpışmalar ise 2010 yılının ilk çeyreği içinde gerçekleşecek. Bu enerji, bilinen fiziği yeniden keşfetmek için uygun bir enerji. Yeni keşiflerden emin olabilmek için önce dedektörlerimizde bilinen fiziği doğru olarak gözlemleyebilmemiz lazım. Bu enerji bölgesinde yeni fizik keşfi de mümkün olabilir. Çarpıştırıcının önce tasarım enerjisinin yarı değerinde çalıştırılması operatörlerin güvenli bir bölgede deneyim kazanmasını sağlayacak. Her şey yolunda giderse, çarpışma enerjisinin 2010 yılı içinde 10 TeV'e ve 2011 başında 14 TeV'e çıkarılması hedefleniyor.

Dünya rekorunu heyecanla izleyen CERN fizikçileri.

Kazanın yol açtığı 14 aylık gecikme BHÇ'nın daha iyi bir makine haline gelmesini ve bizim onu ve dedektörlerimizi daha iyi tanımamızı sağladı.

KAYNAKLAR

1) www.timesonline.co.uk/tol/news/science/eureka/article6904270.ece
2) http://twitter.com/CERN
3) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2009/PR18.09E.html
4)http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2009/PR17.09E.html
5) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2009/PR16.09E.html
6) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2009/PR13.09E.html
7) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2009/PR09.09E.html
8) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2009/PR06.09E.html
9) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2009/PR02.09E.html
10) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2009/PR01.09E.html
11) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2008/PR17.08E.html
12) http://press.web.cern.ch/press/PressReleases/Releases2008/PR14.08E.html

Gülsen Önengüt
Çukurova Üniversitesi, Fen-Ed. Fakültesi

Bakteriler mineralleri elektriksel olarak dönüştürebiliyor

Molekül seviyesinde temizliğe ihtiyaç duyulan karışık bir temizlik sorununuz mu var? Nanoteknoloji yerine, hazır bir şekilde bekleyen becerikli bakterileri bu iş için kullanmaya ne dersiniz? **Shewanella** adlı kayaları yaşam ortamı olarak kullanan bakteri türünü araştıran bilim insanları, organizmaların nasıl küçük elektrik akımları ile mineralleri tahrip ederek onları dönüştürebildiklerini açıklığa kavuşturdu. Bu keşif, elektrik üretimi için yeni yakıt hücrelerine, daha iyi çevre temizlik teknolojilerine ve hatta belki de organik yapılı yeni nesil malzemelere yol gösterici olabilir.

Bakteriler okyanusların en derin çukurlarından Himalayalar'ın en yüksek doruklarına kadar neredeyse her türlü ortamda yaşar. Belki de bunda esas neden mükemmel uyumlarıdır. Metabolizmalarının bir parçası olarak oksijen kullanırlar. Ama bazı mikroplar, yarım yüzyıldır bilim insanlarını şaşırtacak şekilde oksijen yokluğunda da gelişebiliyor. Bilim insanları sonunda organizmaların elektronlardan kurtulmak için oksijen yerine kayaları kullandıklarını keşfetseler de, böyle bir metabolik olayı mümkün kılan kesin moleküler mekanizmayı ortaya koyamamışlardı.

Şimdi, ABD ve İngiltere'deki laboratuvarlarda 5 yıl süren çalışmalardan sonra, bu anlaşılması zor süreç açıklığa kavuşturuldu. Buna göre, Shewanella hücre yüzeyinde yer alan proteinlerden bir kısmını, iç ortam ve dış ortam arasında bir elektrik kablosu gibi fonksiyon görecek şekilde kullanabilmektedir. Deka-hem C Sınıfı Sitokromlar olarak adlandırılan bu proteinler, kaya molekülleri ile bağ kurar ve normal olarak yalıtkan gibi fonksiyon gören bir yapı oluşturarak elektronları hücre zarı dışına iletirler. Bu süreç, grubun *Proceedings of the National Academy of Sciences* dergisinde açıkladıkları üzere, kayanın kimyasal yapısını da değiştirerek demir ve mangan gibi elementleri açığa çıkartmaktadır.

Pensilvanya Eyalet Üniversitesi'nden yardımcı yazar Susan Brantley "Bir yerkimyacı olarak, mikropların elektronların hareketi için 'ne kadarlık bir mekanizma' inşa ettiğini görmek, benim için sürpriz oldu" diyor. Ona göre bu mekanizma, elektrik üretimi ve petrol sızıntısının temizlenmesi gibi olaylarda Shewanella ve akrabalarının kullanımı için bir anahtar rolü üstlenebilir. Laboratuvar çalışmaları, diğer tür bakterilerin elektrik akımı yaratabildiklerini göstermiş durumda. Aynı şekilde, bakteriler zaman içersinde petrol sızıntılarını temizleyecekler. Brantley'nin açıkladığı yeni araştırma, bakterinin metabolizmasının ayarlanması ile bu iki işlemin yapılmasında daha ucuz ve etkili yollara olanak sağlayabilir.

İngiltere Doğu Anglikan Üniversitesi'nden biyokimyacı ve başyazar David Richardson, "Gerçek şu ki Shewanella doğal olarak toprak altında yaşamaktadır, bu da onları çevresel temizlik görevleri için ideal adaylar yapmaktadır. Onların biyokimyalarını anlamak, temizlik bölgelerindeki aktivitelerini harekete geçirmek için stratejilerin oluşturulmasında yardımcı olabilir" diyor.

Madison Viskonsin Üniversitesi'nden yerkimyacı Eric Roden, "Sonuç olarak, bulgular bu tür metabolik tepkimelerin nasıl oluştuğunu açıklayan etkin biyokimyasal bilgiler sağlayacaktır. Bu, birçok disiplinde yer alan insanların beklediği tam bir açıklama olacaktır" diyor.

Kaynak: 17 Aralık 2009; *ScienceNOW* - Günlük Haberler

Hazırlayan: Ar. Gör. Anıl Cebeci
Haliç Üniv. Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü

Yapay kırmızı kan hücresi üretildi

California (Santa Barbara) Üniversitesi'nden Mitragotri ve grubu ile Michigan Üniversitesi'nden meslektaşları, halkasal bir polimer üretip üzerini dokuz kat hemoglobin ve diğer kan proteinleri ile kapladı. Daha sonra, kalıp olarak kullandıkları halkasal polimeri uzaklaştırdılar. Oluşan partiküller doğal kırmızı kan hücrelerinin sahip olduğu esnekliğe ve büyüklüğe sahipti. Ayrıca doğal kırmızı kan hücreleri kadar oksijen taşıyabiliyordu. Böylece doğal kırmızı kan hücrelerinin temel görev ve özelliklerini taklit edebilen yapay kırmızı kan hücresi elde etmeyi başardılar. Yapay kırmızı kan hücreleri üretildikten bir hafta sonra bile oksijen taşıma kapasitesinin yüzde 90'ına sahipti.

Esneklik, doğal kırmızı kan hücrelerinde olduğu gibi, yapay kırmızı kan hücrelerinin de kendi çaplarından daha küçük çapa sahip kanallarda hareket etmelerine, akış hızına bağlı olarak esnemelerine ve tekrar eski disk şekillerine dönmelerine olanak sağlamaktadır. Daha önceki çalışmalarda, terapatik ve tanı ajanlarını taşımak için geleneksel yollarla yapılan polimer tabanlı biyo-malzemelerde esneklik özelliği bulunmuyordu.

Yapay kırmızı kan hücrelerinin terapatik ilaçların dağıtımını ve ilaçların kontrollü salınımını başarıyla gerçekleştirdikleri gözlendi. Ayrıca görüntülü tanıda daha iyi çözünürlük için kullanılan kontrast maddelerin vücut içinde dağılımını etkili şekilde yaptıkları görüldü.

Sağlıklı kırmızı kan hücrelerinin şekil ve özelliklerini taklit eden partiküllerin üretilmesinde kullanılan bu tekniğin, orak hücre anemisi gibi hastalıklı hücrelerin şekil ve özelliklerini taklit edebilen partiküllerin üretiminde de kullanılabileceği düşünülmektedir. Bu yolla üretilecek yapay hastalıklı hücreler, hücre bozukluklarının nasıl geliştiği ve sağlıklı hücreleri nasıl etkilediğinin anlaşılmasında önemli katkılar sunacaktır.

Kaynak: Nishit Doshi, Alisar S. Zahr, Srijanani Bhaskar, Joerg Lahann, and Samir Mitragotri. Red blood cell-mimicking synthetic biomaterial particles. Proceedings of the National Academy of Sciences, 2009; DOI: 10.1073/pnas.0907127106

Hazırlayan: Hüseyin Tayran
İTÜ Mol. Biyoloji ve Genetik Yükseklisans Öğrencisi

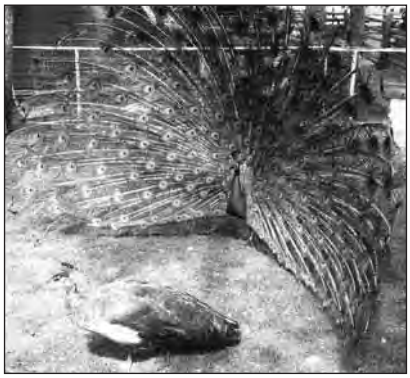
En çekici tür

Algıladığımız kadarıyla, moleküler biyoloji ve genetiğin meşhur çalışma organizmalarından biri olan *Drosophila melanogaster*'in (sirkesineği) tek istediği leziz bir yemek ve yumurtalarını döllemek için biraz sperm olsa da, alımlı bir kızın başına gelebileceği gibi, çekici bir dişi sinek de, yeni yapılan bir çalışmaya göre erkeklerin ilgisine ve tacizine uğruyor. Yine aynı araştırmanın sonuçlarına göre tacize uğrayan dişi sinekler daha az yumurtluyor. Araştırmacılar bu sonuçları, sineklerin evrimini olumsuz yönde etkileyeceği şeklinde yorumluyor…

Bu kadar sevgi de fazla: Erkek bir sirkesineği, dişisiyle çiftleşmekte; fotoğraf: Tristan Long.

Biyolojide konu çiftleşme olduğunda, özellikle dişiler son derece seçici davranıyor. Örneğin dişi tavus kuşları en renkli kuyruğa sahip, dişi geyikler de en uzun boynuza sahip erkekleri tercih ediyor. Fakat işin rengi, sirkesinekleri dünyasına geldiğinde değişiyor, bu kez erkekler seçici davranıyor ve büyük ihtimalle çok yumurta taşıdıkları için şişman dişileri tercih ediyorlar. Bunu sürekli etraflarında dolaşıp onlarla çiftleşmeye çalışmalarından anlayabiliyoruz.

Mavi Hindistan tavus kuşu, kuyruğunu açarak dişiye kur yapmakta; fotoğraf: Superborsuk.

Kaliforniya Üniversitesi'nden evrim biyoloğu Tristan Long ve meslektaşları, bu kadar ilginin dişileri olumsuz etkilediğini düşünüyor. Araştırma ekibi, sinekleri karbondioksit ile bayıltıp yakaladıktan sonra, gözenekleri giderek daralan bir seri elekten geçirerek sinekleri iriliklerine göre gruplamışlar. Birinci deney setinde erkek sineklerin; büyüklüklerine göre ayrılmamış dişi sinek grubu ile karıştırılmış iri dişiler ya da yine karışık grup ile karıştırılmış küçük dişilerden oluşan grup arasında seçim yapmaları sağlanmış. İkinci deney setinde ise bu kez erkeklerin sadece küçük ya da büyük dişilerden oluşan grubu seçmeleri sağlanmış.

Görülmüş ki erkekler, büyük dişilerin bulunduğu şişeye doluşmuşlar. Long durumu, "Dişiler yemlerini yemeye çalışırken, erkekler, onları takip ederek, kur yapıyor, kanatlarını açarak dans ediyor ve dişilerin yemlenmesine engel oluyor" diye özetlemekte. Sonunda dişilerin pes ettiği ve kızışmış, saldırgan erkeklerle gerektiğinden çok daha fazla kez çiftleşmek zorunda kaldığı gözlemlenmiş. Bu arada sadece bir kere çiftleşmek bile dişiye yeterince sperm sağlamaktadır. Long dişilerin defalarca çiftleşmesini "Bu kadar çok sperme ihtiyacı olduğundan değil, sadece bu hengâmeden yıprandığı için çiftleşiyor" şeklinde açıklamakta.

Sonuç olarak ekip iri dişilerin, erkekler tarafından taciz edildiğinde, gerekenden daha az yumurtladığını saptamış. Buna dayanarak ekip, iri sineklerin olması gerekenden daha az yavrusu olacağını, dolayısıyla yavruları anaya çeken, yani şişman olan, yani çok yumurtlama postansiyeline sahip sineklerin olması gerekenden daha az dünyaya geleceğini savunmakta. Araştırma ekibi 8 Aralık 2009 *PLoS Biology*'deki yayınında, erkek sirkesineklerinin, türün yararına olan bir karaktere karşı çalışmayı seçtiklerini de belirtmekteler. Erkeklerin tacizine rağmen, iri dişilerin, küçük dişilerden ortalama 4 yumurta daha fazla bıraktıklarını söyleyen Long, dolayısıyla kızışmış erkeklerin, genlerini daha fazla ya-

Kuzey Amerika'ya özgü bir geyik türü; akkuyruklu geyik. Soldaki erkek, sağdaki ise dişi. Bir tür hariç, dişi geyiklerde boynuza rastlanmaz. Fotoğraf: Scott Bauer ve Moxfyre; en.wikipedia.org/wiki/Deer, 21/12/2209, 01:58.

yabildiklerini, sonucunda da kendi türü için olmasa da, bireysel olarak kendi çıkarları adına iyi bir iş çıkardığını da vurgulamakta.

Finlandiya, Helsinki Üniversitesi'nden, evrimci ekolog Hanna Kokko ise bu deneyi, evrimin körlemesine, her zaman türün faydası için ilerlemediğine kanıt sağlayan deneylere yeni bir tanesinin daha eklenmesi olarak yorumluyor ve "Eğer bir kere bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda farklılık göstereceğini kabul edersek, sonuçlar evrim açısından türün tamamına pekâlâ

Fedakâr bir tür: Toza bulanmış bir cırcırböceği. Fotoğraf: Fastily (talk).

zararlı olabilir" diyor. Fakat Avustralya, Sydney'deki New South Wales Üniversitesi'nden evrim biyoloğu Russel Bounduriansky, tüm seçici davranan erkek bireylerin kendi türlerinin zararı doğrultusunda çalışmadıklarını da vurgulamakta. Örneğin cırcırböceği erkekleri kendi spermlerini kabul eden dişilere, çok hoşlarına giden bir nikâh yemeği bile sunmaktalar ki, bu yemek aynı zamanda dişiye talip olan diğer erkekleri de kendisine çekecektir, yani erkek sirkesineklerinin aksine rakiplerine avantaj sağlayacaktır.

Kaynak: Helen Fields, ScienceNOW Günlük Haberler, http://sciencenow.sciencemag.org/cgi/content/full/2009/1208/120/12/2009

Hazırlayan: Volkan Demir
Moleküler Biyolog

Kuşları besleyerek onların evrimsel kaderini değiştirebilirsiniz

"Kışın kuşları beslemek, en masum insan aktivitelerinden biridir, ama her şeye rağmen bir türün evrimsel geleceği üzerinde derin etkiler bırakır ve bu değişimler çok yakın zamanda görülebilir" şeklinde ifade edilen açıklama *Current Biology* adlı dergide 3 Aralık'ta yayımlanan bir raporun yorumu. Bir zamanlar tek bir kuş popülasyonu olarak bilinen "Karabaşlı ötleğen" popülasyonu aynı ormanda yan yana çiftleşmeye devam etmelerine rağmen, 30 nesilden daha az bir sürede üreme açısından iki izole gruba ayrılmış.

Yılın belirli bir zamanında birlikte yaşayan bu popülasyonlar arasında görülen üreme yalıtımı, 800 km veya daha fazla mesafede bir diğerinden ayrılan diğer karabaşlı ötleğenlerinkinden şimdi daha güçlü.

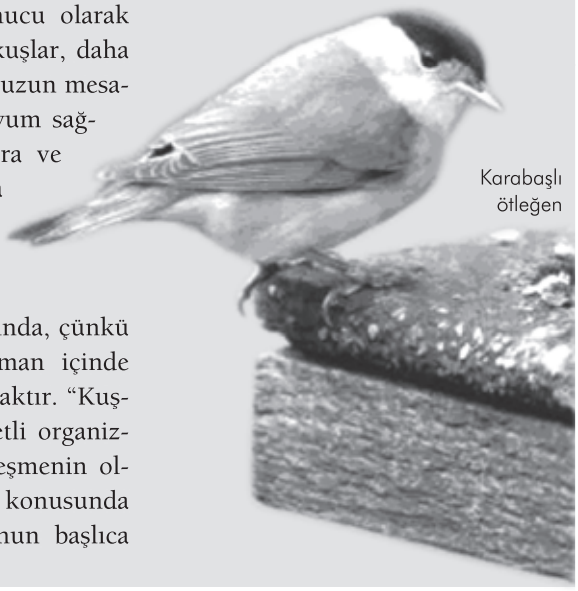
"Türlerin evrimsel eğrileri üzerinde insan aktivitelerinin derin etkisi" konusunda çalışan Martin Schaefer; sadece nadir bulunan ve tehlike altında olan türlerin değil, aynı zamanda günlük yaşamımızı çevreleyen yaygın türlerin de kaderini etkilemekte olduğumuzu söylemektedir. Araştırmacılar tarafından gözlenen ayrışma, kış aylarında insanların bu canlılara besin sunmaya başlamasından sonra Orta Avrupa'da, güneybatı ve kuzeybatıya göç eden karabaşlı ötleğen (*Sylvia atricapilla*) popülasyonları arasında bir göç ayrılığının oluşmasını takip etmiştir. İki grup farklı göç güzergâhlarını takip etmeye başladı ve farklı seçici baskılarla karşılaştı. Bu baskı altında iki grup, bölgesel ekotiplere uyum sağladı. (Ekotip aynı türün popülasyonları arasındaki farklılaşmanın ilk basamağını temsil etmektedir. Eğer ekotipler bu yolda devam ederse, sonuçta ayrı bir tür haline gelebilir.)

Martin Schaefer, kuzeybatı yeni göç yolunun daha kısa olduğunu ve bu kuşların, güneybatıya göç eden ve meyvelerle beslenen türlerine karşılık, insanlar tarafından verilen besinlerle beslendiğini söylemektedir. Bunun sonucu olarak kuzeybatıya göç eden kuşlar, daha iyi manevra yapan ama uzun mesafe göçlerine daha az uyum sağlayan yuvarlak kanatlara ve ayrıca daha uzun, daha dar gaga yapısına sahiptir.

Ekotiplerin ayrı türler olacağı net değil aslında, çünkü insan alışkanlıkları zaman içinde değişim eğiliminde olacaktır. "Kuşlar gibi oldukça hareketli organizmalarda simpatrik türleşmenin oldukça nadir görüldüğü konusunda fikir birliği vardır; bunun başlıca nedeni türleşme ortaya çıkıncaya kadar, gen havuzlarının nasıl ayrı bir şekilde muhafaza edildiği konusunun kafalarda canlandırılmasının güçlüğüdür" diyen Schaefer, türleşmenin ilk basamaklarının oldukça hareketli olan göçmen kuşlarda gerçekleştiğini ve bunun nedeni olarak da kışı geçirme evresinde iki yönlü seleksiyonun üreme yalıtımının evrimine yol açtığını göstermektedir. Bu durum, yeterince yakından bakarsak, evrim hızının gözlerimizle görebileceğimiz güzel bir örneğidir. Milyonlarca yıl beklememize gerek yok.

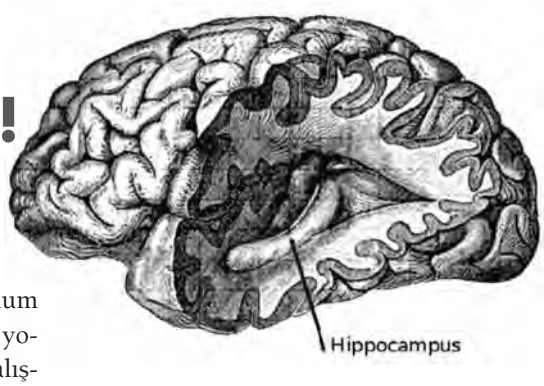
Kaynak: http://www.sciencedaily.com/releases

Hazırlayan: Tüzün Arık Bıyıklı

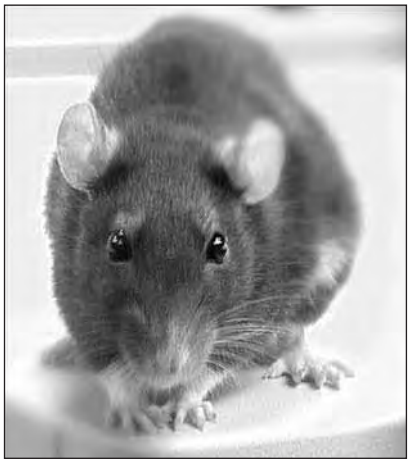
Karabaşlı ötleğen

Sinir hücre transplantasyonu ile sıçanlarda beyin hasarı giderildi!

Sinir hücreleri büyüme dönemi sonrasında bölünme, kendini yenileme ve tamir edebilme özelliklerini yitiren, özelleşmiş hücre türleridir. *Behavioral Neuroscience* dergisinin Kasım 2009 sayısında yayımlanan bir çalışmada, beyin hasarı olan sıçanlara sinir hücre transplantasyonu yapılması ile, beslenme özellikleri ve koruyucu sinir hücre faktörlerinin gelişmesine bağlı olarak, sıçanlarda öğrenme ve hatırlama kabiliyetlerinde tamamen iyileşme olduğu gözlemlenmiştir.

Sinir sistem transplantasyonlarıyla ilgili olarak yapılan bu kritik çalışmada, hücre transplantasyonu ile beyindeki hasarların iyileştirilebileceği ve hatta demans gibi beyin hasarı temelli birçok sinir sistemi hastalığı için de tedavi geliştirilebileceği gösterilmiştir. Araştırmacılar artık yeni ilaçlarla, genetiği değiştirilmiş hücrelerle ve nöral ya da nöral olmayan transplant hücreleriyle beyin hasarlarının iyileştirilmesinde yeni yollar aramaktadır. Araştırmacılara göre bu çalışma ile vurgulanması gereken en önemli nokta, sinir hücre nakli ile, nöron büyüme faktörü (NGF) salınımı artırılarak, beynin belirli bölümlerinin kendini yenileyebildiği, bilişsel işlevini tekrar kazanabildiği, yani nöral plastisitenin sağlanabildiğinin gösterilmesidir.

Araştırmacılar bu çalışmada öğrenme ve hafıza merkezi olan hipokampüs ve öğrenmeyle ilişkili diğer bölgeler subiculum ve entorhinal korteks üzerinde yoğunlaşmışlardır. Daha önceki çalışmalarda, sıçanlarda subiculum bölgesinde hasar oluşturulması ile hipokampüsün küçüldüğü ve öğrenme kabiliyetinin yitirildiği gösterilmiştir. Şimdiki soru ise gayet açık: Tam tersi mekanizma ile hipokampüsün tamir edilmesi ve hafıza kabiliyetinin tekrar kazanılması mümkün müdür?

İlk olarak, 48 yetişkin sıçanın subiculum bölgesine nöron hasarı oluşturan bir kimyasal enjekte edilmiştir. Daha sonra sıçanların yarısına, yeni doğmuş bir transgenik fareden elde edilen ve yeşil floresan protein (GFP) işaretli, kültür edilmiş hipokampal hücreler mikroenjeksiyon yöntemi ile transplante edilmiştir. (Bu hücreler, GFP işaretli olmasının yanı sıra kültür şartlarında kolay büyümesini kolaylaştırıcı birkaç gen içermektedir.) 2 ay sonra, araştırmacılar, hem transplante hem kontrol farelerinin öğrenme ve hatırlama kabiliyetlerinin ne kadar geliştiğini gözlemlemek üzere iki farklı labirent-yem testi kullanmışlardır. Transplante edilen sıçanlar, subiculumu hasar görmemiş sıçanlarla her iki labirent testinde de aynı performansı göstererek, tamamen iyileşme sağlamışlardır. Transplante edilmeyen sıçanların ise, labirentte yol bulma konusunda birçok problem yaşadığı ve başlangıca göre hiçbir iyileşme göstermedikleri gözlemlenmiştir.

Araştırmacılar, davranışsal değişikliklerin yanı sıra beynin içindeki hücresel değişiklileri de incelemişlerdir. Transplante edilen hücrelerin genel olarak hipokampüsün altında bulunan ve **dentae gyrsu** adı verilen kıvrımlı bölgeye yerleşerek bu bölgede iki farklı NGF olan brain-derived neurotrophic factor (BDNF) ve fibroblast growth factor (FGF) salınımı tetikledikleri gösterilmiştir. Bu iki büyüme faktörü nöronlarda büyümeyi, rejenerasyonu ve nöronların dayanıklılığını artırmaktadır. Transplantların hipokampüste daha fazla NGF salınımı ile yeni nöronların oluşumunu sağlaması, bilişsel fonksiyonların kazanılması açısından da önem taşımaktadır. Araştırmacılardan Kutty B. (PhD), "ayrıca salınımı artan bu nörotropik faktörler, var olan beyin hücrelerinin de korunmasını ve oluşacak hasarlarda tamirini kolaylaştıracaktır" diyor.

Beyin sağlığı ve rejenerasyonu süreçlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, büyüme faktörlerinin rollerini ve mekanizmalarını açıklayacak çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma laboratuvarda sıçanlar üzerinde beyin-hücre transplantasyonu ile fonksiyon kazanımının mümkün olduğunu göstermesine rağmen, daha farklı durumlar için farklı hayvan modelleri kullanarak aynı yaklaşımın verimli ve güvenli çözümler oluşturup, oluşturamayacağı test edilmelidir. Ayrıca bu yaklaşımın hastalıkların terapisinde de güvenilirliliği araştırılmalıdır.

KAYNAKLAR

1) http://www.medicalnewstoday.com/articles/173527.php, 11 Kasım 2009

2) Rekha J, Kutty B ve ark. 2009, "Transplantation of Hippocampal Cell Lines Improves Spatial Learning in Rats with Ventral Subicular Lesions" Behavioral Neuroscience, Vol 123, No.6.

Hazırlayan: Timuçin Avşar
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü
Doktora Öğrencisi

Omurgasız hayvanların da alet kullanabildiği belgelendi

Avustralyalı bilim insanları tarafından *Current Biology* dergisinde yayımlanan bir çalışmada omurgasız hayvanların da alet kullanabildikleri ortaya konuldu. Bilim insanlarına göre omurgasız bir canlının gözlemlenen bu davranışı son derece sıradışı ve büyük ihtimalle de omurgasızların alet kullanmasının ilk kanıtı.

Melbourne'de bulunan Victoria Müzesi'nden biyolog Julian Finn "kafadanbacaklı" organizmalar üzerine çalışıyor. Finn gözlemlediği bu davranış karşısında çok şaşırdığını vurguluyor. Şimdiye kadar kabuklar altında saklanan pek çok ahtapot gördüğünü ancak bir ahtapotun kabuğu kavrayıp deniz tabanında koşmaya başladığını hiç görmediğini, izlerken gülmemek için kendini zor tuttuğunu anlatıyor.

Finn ve Victoria Müzesi'nden Mark Norman'ın *Amphioctopus marginatus* olarak adlandırılan bir ahtapot türünü deniz tabanında görüntüledikleri filmde, ahtapot yarım hindistancevizi kabuklarını seçip içlerini boşaltıyor ve vücudunun altında yaklaşık 20 metre uzaklığa taşıyor. Sonrasında iki boş kabuğu bir araya getirerek, küre şeklinde bir saklanma yeri oluşturuyor.

Grup, 1998 ile 2008 yılları arasında Endonezya'da Kuzey Sulawesi ve Bali'de yaptıkları bir dizi dalış sırasında bu tür sıradışı hareketleri 4 farklı ahtapotta gözlemlemiş.

Ahtapotların sık sık yabancı nesneleri barınak olarak kullandıkları biliniyor, ancak bilim insanları bu çalışma ile damarlı ahtapotların bir adım öteye geçerek kabukları hazırladıklarını, uzun mesafeler boyunca yanlarında taşıdıklarını ve barınak yapmak için tekrar birleştirdiklerini belgelemiş oldu.

Finn şöyle devam ediyor: "Bu durumu pavurya yengecinden (*hermit crab*) farklı yapan durum ahtapotun kabukları sonra kullanmak için topluyor olmasıdır. Hareket halindeyken kabuklar sayesinde hiçbir korunma sağlamıyor, ancak taşımaya devam ediyor. Buradaki alışılmadık durum, ahtapotun daha sonra kullanmak için kabukları toplamasıdır."

Kaynaklar: 19 Aralık 2009 tarihinde http://news. discovery.com/animals/coconut-carrying-octopus.html sitesinden alınmıştır. Görüntüler: "Coconut-carrying octopus": http://www.youtube.com/watch?v=1DoWdHOtlrk)

Hazırlayan: Deniz Şahin
İTÜ Moleküler Biyoloji ve Genetik Bölümü
Doktora Öğrencisi

TEORİ >
SOVYET İKTİDARI VE DÜNYA DEVRİMİ
Vladimir İ. Lenin
Türkçesi: Ferit Burak Aydar
Ferit Burak Aydar'ın Lenin'in 1917 Bolşevik Devrimi'nin gerçekleşmesinden sonra yaptığı konuşmalar, kaleme aldığı bildiri ve yazılar gibi metinleri derleyerek hazırladığı bu edisyon, Lenin'in artık iktidara gelmiş bir güç olarak Bolşeviklerin teori ile pratik arasında karşı karşıya kaldıkları en yakıcı meseleler bakımından son derece öğretici bir kaynak...

ÇİZGİ-ROMAN >
CHE – BİYOGRAFİK ÇİZGİ ROMAN
Spain Rodriguez
Türkçesi: Osman Akınhay
Ernesto 'Che' Guevara 1967'deki ölümünden beri dünyanın en tanınan devrimci ikonu haline gelmiştir. Bu biyografik çizgi-roman eseriyle Spain Rodriguez de Che'nin hayatını, kavgasını besleyen deneyimlerini, Latin Amerika'yı motosikletle gezişini, Fidel Castro'nun hareketine katılışını, Küba'nın ardından isyanı Afrika'ya yayma çabasını, en son da ölümüne değin Bolivya'da geçen gerilla mücadelesini başarılı çizgilerle anlatır.

ROMAN >
NAR AĞACININ GÖLGESİ
Tarık Ali
Türkçesi: Mehmet Harmancı
Tarık Ali "İslam Beşlemesi" adını verdiği ve şimdiye dek, bu kitabın yanı sıra "Selahaddin'in Kitabı", "Taş Kadın" ve "Palermo'da Bir Sultan"ı yayınladığı bu serisinde, Batı Hıristiyanlığı ile İslam dünyası arasındaki uzun dönemli karşılaşmayı işler: "Ayakta dursaydı insanlık tarihine apayrı bir melezlik katması çok mümkün olan Endülüs'ten geriye kalan, üç büyük dinin kardeşçe ve birarada yaşamasının simgesi olan, 'birin içindeki çokluğu' anlatan narlardır..."

SİYASET >
ULUS-DEVLET MARŞINI KİM(LER) SÖYLER?
Judith Butler-Gayatri C. Spivak
Türkçesi: Osman Akınhay
Butler ile Spivak karşılıklı diyalogla görüşlerini anlattıkları bu kitapta, özellikle de ABD'de Los Angeles bölgesinde Hispaniklerin ABD ulusal marşını İspanyolca olarak söylemelerinden hareketle ulus-devletin bugünkü durumu, 'biz' ve 'ulusal aidiyet'le ilgili can alıcı sorunları gündeme getiriyorlar. Biz de tamamlama bağlamında şöyle soralım: Ya Diyarbakır'da Kürtler İstiklal Marşı'nı Kürtçe olarak söylemeye kalkarlarsa bu nasıl tartışmalar doğuracaktır?

www.agorakitapligi.com
tel: 0212 243 96 26-27
faks: 0212 243 96 28
6 agorakitaplığı

1600 yıllık bir gericilik öyküsünün kitabı
Hypatia cinayeti

Giordano Bruno ve Galileo'dan yüzyıllar önce MS 415'de aynı kaderi paylaşan İskenderiyeli bilim kadını Hypatia, Katolik Kilisesi'nce Doktor ilan edilen Aziz Cirillo'nun emri ile vahşice öldürüldü. Dini otoriteye karşı bilimsel düşünceyi savunan Hypatia, biyografisini konu alan bir kitap ve "Agora" adlı bir belgesel ile İtalya ve Avrupa'nın gündeminde.

Giordano Bruno ve Galileo Galilei'den yüzyıllar önce astronomi aleti usturlabı keşfeden İskenderiyeli kadın matematikçi ve felsefeci Hypatia'nın MS 415'te Katolik Kilisesi'nce Aziz ilan edilen ve kilise doktoru unvanı verilen Aziz Cirillo'nun emri ile işkence edilerek öldürülmesi İtalya'da bir kitaba ve dağıtım olanağı bulamayan "Agora" adlı İspanyol yapımı bir belgesel filme konu oldu.

Bilim ve ortaçağ tarihi uzmanı Adriano Petta'nın Antonino Colavito ile birlikte kaleme aldığı ve La Lepre'nin yayımladığı *İpazia. Vita e Sogni Di Una Scienziata Del IV Secolo/Hypatia* (IV. Yüzyılda Yaşayan Bir Bilim Kadının Hayatı ve Düşleri) adlı kitaba bir önsöz yazan fizikçi Margherita Hack "Hypatia, bilime, mantığa ve gerçeğe olan ilgi ve sevgisiyle Hellenistik kültüre büyük bir katkıda bulundu. Kilisenin karşı çıktığı bilim kadını kimliği ile dramatik bir şekilde tarih sahnesinden silinmesinin ardından köktendinci birçok hareket sonraki yüzyıllarda bilimsel ve özgür düşünceyi boğmak için davrandı. Çok daha geç bir dönemde 17 Şubat 1600'da Giordano Bruno'yu ateşe veren karanlık düşünce, Kopernik'in teorisini savunan Galileo Galilei'yi de engizisyon mahkemesinde yargılayarak ölüme mahkûm etmekten çekinmedi." diye hatırlatıyor okurlara.

Köktendinciliğin bugün de devam ettiğine, din adına bilim düşmanlığı yapıldığına ve aydınlık beyinlerin öldürüldüğüne vurgu yapan Hack, "Uygar ABD'de Darwin'in evrim teorisi yerine yaratılış dogmasının okutulması istenebiliyor. Ortaçağa geri dönen dünyada İtalya'da Eğitim Bakanlığı'nın aldığı kararla, ilk ve orta dereceli okullarda geçtiğimiz yıla kadar okutulan Darwin'in evrim teorisi de ders olmaktan çıkarıldı. Neden? Temel etken, cehalet!" diye yazıyor önsözde.

Adriano Petta ve iki yıl önce yaşamını yitirdiği için kitabın ancak ilk araştırmasına katkı verebilen Antonino Colavito'nun ayrıntılı bir kaynak araştırması ile romansı bir üslupta yazdıkları Hypatia portresi, tarihin derinliklerinde kalan bilim kadını Hypatia'nın yaşadığı MS 4. yüzyılın koşullarında bilime verdiği katkı nedeniyle herkes tarafından (elbette Türkçeye çevrilmesi dileğiyle) okunması gereken bir kitap.

Hellen biliminin çiçeğiydi

MS 415 yılında astronomide çoğunlukla yıldızların yükseklik açılarının ölçülmesinde, çeşitli problemlerin grafik yöntemlerle gösterilmesinde ve burçlarla ilgili bilgilerin elde edilmesinde kullanılan usturlabı keşfettiği, dini otoritenin karşısında bilimsel düşünceyi savunduğu için Katolik Kilisesi'nce "cadı" olarak görülen Hypatia, henüz 45 yaşındayken Yahudi ve pagan düşmanlığı ile tanınan Aziz Cirillo'nun emri ile katledildi.

Yüzyıllar sonra kurulan engizisyon mahkemelerinde bilimsel düşünceden yana oldukları için ölüme mahkûm edilen Giordano Bruno ve Galileo Galilei ile aynı dramatik kaderi paylaşan Hypatia'dan Chateaubriand, Voltaire, Proust, Toland, Fielding, Diderot, Gibbon, Wieland, Leopardi, Pascal, Calvino gibi nice yazar söz etti yapıtlarında.

Hypatia, İskenderiyeli hekim Teone'nin kızıydı. Genç ve güzel bir bilim kadınıydı. Arşimed, Samoslu Aristark, Öklid ve Tolomeo'nun eğitim gördüğü İskenderiye Okulu'nun mirasçısıydı. Pascal'ın tanımıyla, "Hellen bilimi ve zarafetinin son eşsiz çiçeğiydi".

Hayatını evine ve eşine adayacağı yerde matematik, müzik ve astronomi ile uğraştığı, yaşadığı dönemin dini otoritesine aykırı düştüğü için Kilise'nin emriyle MS 415'te ölüme mahkûm edildi. Aynı zamanda İskenderiye'deki dini otoritelerce çok sevilmeyen Romalılara yakınlığı nedeniyle de kurban seçildi.

Kilise'nin gözünde cadıydı

4. yüzyılda Kilise, bilimden, mantıktan, özgür düşünceden yana çıkan herkesi düşman belliyordu. Kütüphanelerin kapatılmasını öngörecek kadar gericiydi. Arsitoteles, Pluton, Pitagor gibi bilimcilerin yapıtlarının okunmasının yasak edildiği bir ortamda kadınların bilim, sanat ve dinle uğraşması da yasaktı. İşte böylesine tutucu bir yapı içinde Hypatia, temsil ettiği bilim kadını kimliği ile ancak bir "cadı" olabilirdi.

Öldürülmesi yönünde çıkan kararın ardından, Hypatia'nın İskenderiye Kilisesi rahiplerince bir kiliseye götürüldüğü, çırılçıplak soyulduktan sonra gözlerinin oyulduğu ve bedeninin paramparça edildikten sonra bir çöp kuyusuna atıldığı anlatılıyor biyografisinde. Bu vahşi cinayetin ardından yüzyıllar boyunca kadınların bilim sahnesinde yer alamadığını da anımsamakta yarar var.

İtalyan fizikçi Margherita Hack ve matematikçi Piergiorgio Odifreddi, Hypatia cinayetinin sonraki yüzyıllarda bilimsel ve özgür düşünceyi tehdit edecek gericilik ve tutuculuğun kökenine işaret ettiğine vurgu yapıyor.

İtalya'da 'Agora'ya sansür

İskenderiyeli Hypatia'nın yaşamı, Alejandro Amenàbar'ın yönettiği, İspan-

yol yapımı “Agora” adlı bir belgesel filme de konu oldu. İspanyol yönetmen Amenabàr’ın Hypatia’yı konu alan belgeseli, bilimsel ve özgür düşünceyi hedef alan köktendinci hareketlere oldukça sert bir eleştiri getiriyor.

Ancak Amenabàr’ın birçok Avrupa ülkesinde izlenen ve büyük ilgi gören belgeseli, İtalya’da dağıtım sorunu nedeniyle henüz gösterilemedi. Hypatia kitabının yazarlarından Petta’nın, “Agora’nın İtalya’da dağıtım olanağı bulamadığı için değil, sansüre uğradığı için gösterilmediğini” iddia ettiğini de aktaralım.

Nazi soykırımı konusunda sessiz kaldığı için suçlanan Papa XII. Pio’ya Papa XVI. Ratzinger’in imzaladığı belge ile ‘Aziz’ rütbesi verilmesini kararlaştıran Vatikan ise şu ana kadar Hypatia cinayetinde Kilise’nin sorumluluğu konusunda herhangi bir yorumda bulunmadı.

1600 yıl boyunca sessizliğe terk edilen Hypatia cinayetinin, yüzyıllar sonra sadece araştırmacıların bilgisiyle sınırlı kalmaması, geniş bir kesime ulaşarak, gericilik ve tutuculuğun öyküsünün gerçekte MS 400’lu yıllarda başladığının kavranmasına yardımcı olması umuduyla…

Aslı Kayabal / İtalya

Türklerin ‘uygar’ topluma geçişleri, geçemeyişleri, geçiştirdikleri

Kitabımız *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*. Dersimiz tarih, filoloji, antropoloji, siyasetbilim, sosyoloji, v.s. Yani biraz karmaşık; fakat kesinlikle karışık değil. Hevesli okurun gözü korkmasın! Ümit Hassan’ın Türklerin tarihöncesini okumayı “karmaşıklığına” rağmen tam anlamıyla keyfe dönüştüren bir üslûbun sahibi olduğu en baştan söylenmeli. Sunuşta “…bizâtihi ‘teori’, kendinden neş’et eden ‘uygulama’ özsuları ile, ancak öyle, yeniden yeşermesini mümkün kılacak esintilere pencere açmalı.” cümlesiyle yapıyor perdenin açılışını. Yazar kitabıyla Eski Türklerde kabile örgütlenmesi, kabileden devlete geçiş, bu değişimin siyasal ve kültürel yapıya yansıması, birbirleriyle etkileşimleri konularının yeniden ele alınarak bazı tartışmalı noktaların aydınlatılması gibi “alçakgönüllü” bir iddianın da sahibi.

Metnin dikkat çeken iki önemli boyutundan ilki “geçim biçimi düşün biçimini belirler” veya aşina olduğumuz ifadesiyle temel ekonomik yapının üstyapıyı, yani kültürü, siyaseti, ideolojiyi şekillendirdiği yönündeki genel yaklaşımın tarih öncesi toplumları incelerken çok daha fazla zaaf yarattığını, anlama ve açıklama bakımından ciddi sorunlar ortaya çıkardığını göstermesi. Hassan, üretim biçimi değiştikçe, kültürün de buna paralel olarak değiştiğine, eski toplumsal yapıyla birlikte eski kültür ve ideolojinin de silinip ortadan kalktığına dair ezberimizin kolaycılığına düşmeden, toplumsal hayatın iki farklı yüzünün, ekonomi ve kültürün aralarındaki güçlü ilişkiyi, birbirlerini nasıl kuvvetle etkilediklerini dikkatle tartışıyor. Medeni toplumun düşüncesinde ve sosyal, kültürel hayatında dahi varlığını sürdüren arkaik unsurların, ritüellerin, törenin işlevselliği tükenmiş pasif kalıntılar olmaktan ziyade, bizatihi toplumun kendisi veya topluma yön veren siyaset bakımından da yaşatıldığını, canlı tutulduğunu, yeri geldiğinde diriltildiğini iddia ediyor. Hâl böyleyken, tarih öncesi dönemde üretim biçiminde insan etkinliğinin, dolayısıyla kültürün ve inanç sisteminin daha önemli olduğunu, bu nedenle toplumsal formasyonu değiştirecek siyaseti gündeme getirmenin ve sürdürmenin güçlüğünü, dolayısıyla yeni siyasetin eski kandaş örgütlenmenin motiflerini farklı anlamlarla yeniden dirilttiğini ve canlı tuttuğunu eski Türkler, kabile hayatı, ana hanlık, şamanîlik ilişkileri üzerinde izleyip örnekleyerek, açıklıkla ortaya koyuyor. Bu yeniden gündeme geliş ve tekrarların mahiyetinin anlaşılamamasının tarih ve toplum kuramlarını zaafa uğrattığını, sığlaştırdığını ve mekanikleştirdiğini gösteriyor.

Çalışmanın diğer ilgi çekici yanı ise konu hakkındaki literatürle kurduğu ilişki. Daha başlarken Sadri Maksudi Arsal ve Abdülkadir İnan’ın eski Türklerin kabile hayatı ve şamanîlik konusundaki çalışmalarını kalkış noktası olarak seçiyor. Özellikle de Abdülkadir İnan’ın çalışmalarının önemini ve güncelliğini sürdürdüğünü kitap boyunca Ümit Hassan kritik noktalarda tekrar tekrar başvurdukça tecrübe ediyoruz. Kitabın sonuna doğru, “Araştırma ve Yorumlarda Khan Terimi” başlıklı bölümde ise Eski Türkler hakkında başat sayılan Shiratori, Laszlo, Eberhard, Ögel ve Togan’ın çalışmaları yeniden ele alınarak kritik ediliyor. Hassan’ın çalışması mevcut yayınlara eleştirel yaklaşımı, tartışmaya girerken verilerden ziyade ele alınan araştırmanın kendi mantıksal tutarlılığının sorgulanması ve aksayan kısımların ortaya konulması, sonrasında verilerin sunularak çelişkilerin ve yeni kurgunun izah edilmesi biçiminde izlediği yolla yöntem ve akademik üslûp olarak da örnek alınacak derecede etkileyici.

Türklerin tarihöncesi yaşayışlarına dair bilgimizin yüzeyselliği nedense pek azımızda ciddi bir şüphe ve merak uyandırır. *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*’i bu sıradan ilginin çerçevesini kırabilen, onun dışına çıkabilen biri yazabilirdi. Eski Türklerde “Anahanlığın” etkisinin varsayılandan, tahmin edilenden güçlü olduğunu, inanç sisteminin toplumsal formasyona nazaran “yavaş veya çok yavaş” değiştiğini, döneme dair çoklu görünümün katmanlarının belirginleştirilerek, genel ve özgün yanlarının tespit edilerek tarihsel kurgunun zenginleştirilebileceğini, bugünkü genel yaklaşımımızla üretim biçimi ve teknolojisini gereğinden fazla abartıyor olmamızın tarih öncesinde insan faktörünü hafife almamıza yol açtığını göstermek bu kitabın amaçlarından bazıları. Aşağı yukarı on yılda bir basılan metin üçüncü baskısını yapmışken benzer şüphe ve kaygıları taşıyanlar için konuya eğilmenin zamanıdır.

-Eski Türk Toplum Üzerine İncelemeler, Ümit Hassan, Doğu-Batı Yayınları, Temmuz 2009, 338 sf.

Özer Or

KİTAPÇI RAFI

Yüzyılı Anlamak -Evrensel Bir Tarih Yorumu-

Dan Diner, Çev. Hulki Demirel, İletişim Yayınları, Aralık 2009, 333 s.

Bu kitap 20. yüzyılın ilk yarısının olaylarına odaklanıyor. Dan Diner'a göre, bu yarı yüzyılın felaketleri, çağın günümüze dek uzanan bilincine damgasını vurmuştur. İki dünya savaşı da "dünya iç savaşı" hükmündedir. 20. yüzyılı düalizmlerin gerilimi belirlemiştir: Özgürlük ve eşitlik, kapitalizm ve komünizm, Doğu ve Batı... Fakat Diner, bu iki kutuplu çatışmaların aslında başka çelişkilerin tercümesi niteliği taşıdığı durumlara da dikkat çeker.

Dan Diner 20. yüzyılın siyasi tarihini baştan aşağı tarıyor: Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımları, ulus-devletlerin oluşum dinamiği, ABD'nin bir dünya gücü olarak belirişi, Ermeni tehciri, Küçük Asya Rus Devrimi, iki dünya savaşı arası dönemin çalkantıları ve gergin istikrarsızlığı, İngiltere ve Fransa'nın faşizmden "sıyrılmasını" sağlayan siyasal kültür, nasyonal sosyalizmin "başarı hikâyesi", başka bir çalışmasında "medeniyet kırılması" diyeceği Yahudi Soykırımı, İkinci Dünya Savaşı ve sömürgeciliğin sonu, on yıllar süren Soğuk Savaş, Avrupa'nın uzlaşma ve barışma deneyimi.

Gündelik Yaşam ve Eğlencenin Kültürel Tarihi

Zeki Tez, Doruk Yayınları, Aralık 2009, 323 s.

İnsanoğlunun yeryüzündeki serüveni çağdan çağa gelişerek kendi zenginliğini oluşturur. Yaşanan coğrafyalar, iklimler, konuşulan diller, doğasal oluş ve dönüşümler o serüvenin içinde biçimlenir. Buluş ve gelişmeler insanın hayatını kolaylaştırırken, ona yön de verir. Gelecekteki gündelik yaşamların kurulmasında belirleyicilik kazandırır.

Zeki Tez bu kitabında tarihsel seyir içinde gündelik yaşam ve eğlence kültürünü ele alıyor. Kitap insanlığın yaşamla ölüm arasındaki varlığının anlamına da işaret etmekle beraber, kültürlerin içinde doğan varoluşunu koruyan ve sürdürenin ne olduğunu sorguluyor.

Magna Charta

-Büyük Sözleşme-, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınevi, Kasım 2009, 80 s.

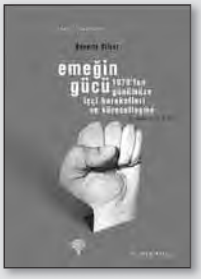
Latinceden ilk defa dilimize çevrilen Magna Charta (Büyük Sözleşme) ya da diğer adıyla Magna Charta Libertatum (Özgürlükler Sözleşmesi), 15 Haziran 1215 yılında Kral John, Papa III. Innocent ile baronlar arasında imzalanan, kralın yetkilerine gem vurmayı ve hukukun kraldan üstün olduğunu vurgulamayı amaçlayan bir sözleşmedir.

Bu sözleşmenin içeriğine genel olarak bakıldığında, tartışmasız ilk göze çarpan kilisenin özerkliğini güvence altına alma, kilisenin seçim özgürlüğünü tanıma, krallar ve baronlar arasında yönetimsel açıdan ortaya çıkan anlaşmazlıklara çözüm bulma ve güçler arasında denge oluşturma kaygısının ön planda olmasıdır. İngiltere'nin ortaçağdaki krallarının derebeylik düzeni içindeki zorbaca uygulamalarına karşılık bireysel hak ve özgürlüklerin kazanımına yönelik bu sözleşme dönemin İngiltere'sinin yerel ve gündelik sorunlarına getirilen bir çözüm olmakla beraber; keyfi yönetime şiddetle karşı

Küreselleşme, teknoloji ve işçi sınıfı

Elimizde kapitalist gelişmenin işçi sınıfı hareketi ve emek örgütleri üzerindeki etkilerini değişik yönlerden inceleyen iki kitap var. Biri, emek sürecinin örgütlenişinin tek bir fabrika sınırından çıkıp bütün dünyaya yayılışının geleneksel sınıf hareketini nasıl bir değişime zorladığını ele alıyor. Diğeri, iletişim teknolojisindeki gelişmelerin sendikal yapıları, mücadeleyi ve kültürü nasıl dönüştürdüğünü ve nasıl yeni olanaklara kapı araladığını belirlemeye çalışıyor.

Emeğin Gücü

-1870'den günümüze işçi hareketleri ve küreselleşme, Beverly J. Silver, çev: Aslı Önal, Yordam Kitap, Ekim 2009, 288 sf.

Beverly Silver çok geniş bir işçi eylemleri veri tabanına dayanarak hazırladığı bu çalışmayla, işçi hareketlerindeki uluslararası krizin, küreselleşmeyle birlikte gelen, üretim süreçlerindeki mekansal parçalanma ile bağlarını kuruyor. Özellikle otomotiv sektörü üzerinden sermaye hareketliliğiyle işçi hareketliliğindeki değişimler arasındaki ilişkileri ele alarak, işçi hareketlerinin gelecekte ortaya çıkması muhtemel yeni biçimlerini değerlendiriyor. Yazarın yanıtını aradığı soru şu: İşçi hareketinin bu krizi nihai ve çıkışı olmayan bir kriz mi, yoksa içinde emek enternasyonalizmi için yepyeni olanaklar mı barındırıyor?

Emek ve Teknoloji

-Türkiye'de Sendikalar ve Yeni İletişim Teknolojileri, Gamze Yücesan-Özdemir, Tan Kitabevi Yayınları, Eylül 2009, 298 sf.

Bir tarafta sendikadaki bilgisayarı yalnızca başkanın yazdığı bayram tebriklerinde daktilo olarak kullanan sendikalar, diğer tarafta özellikle yabancı akademik çalışmalarda öne çıkan e-sendika, sanal sendika gibi yaklaşımlardaki teknoloji fetişizmi. Gamze Yücesan-Özdemir on iki sendikayı yakından inceleyerek hazırladığı bu çalışmada, bir yandan Türkiye'deki sendikalarda iletişim teknolojilerinin nasıl algılanıp kullanıldığını ortaya çıkarıyor. Bir yandan da bu iki yaklaşımın da uzağında, siyaseti, mücadeleyi ve emeği merkeze alan ve bu mücadele içinde teknolojiye daha geniş bir yer vermeyi amaçlayan bir sendikal yaklaşımın imkanlarını tartışıyor.

çıkışı, hak ve özgürlükler için güvence arayışı açısından XIII. yüzyıldan insanlığa kalan bir hukuk mirasıdır.

Atom ve Elma

-Çağdaş Fizik Dünyasından On İki Hikaye, Sébastien Balibar,- ODTU Yayıncılık, 2009, 221 s

Günümüzün önde gelen fizik profesörlerinden Sébastien Balibar, fizik biliminin en önemli, en güncel fakat en az kafa yorduğumuz konularının, her birini farklı bir öyküyle anlatıyor. Fiziğin temel problemlerini gündelik hayattan örneklerle pekiştirerek,bir yandan da derinlemesine bir bakış açısıyla anlatıyor. Kuantum teorisi, kaos teorisi, iklimbilim gibi alanlarla birlikte Evren'in nasıl hızla genişlediğini, Dünya'nın yaşını nasıl hesapladığımızı heyecanlı birer macera şeklinde anlatıyor.

Her Sözcüğün Bir Öyküsü Var -2

Önder Şenyapılı, ODTU yayıncılık, 2009, 323 s.

Önder Şenyapılı bu kitabında bize bir çeşit sözlük sunuyor. Normal sözlüklerden farklı olarak şehir, yemek, marka isimlerinin anlamlarını ve öykülerini anlatıyor. Eğlenceli ve merak uyandırıcı bu kitapta, sık duyduğumuz, anlamlarını bilmediğimiz ya da yanlış bildiğimiz sözcüklerin anlamlarını bulmamız mümkün. Yüzlerce sözcük ve yüzlerce öykünün anlatıldığı kitap eğlenceli ve sürükleyici bir kaynak olma niteliğinde.

Melekler Sözlüğü

Gustav Davidson, Çev. İsmail Yerguz, Sel Yayıncılık, Kasım 2009, 461 s.

Gustav Davidson'ın kişisel merakıyla yapmaya başladığı melek koleksiyonu kendisine geniş bir arşivciliğin yolunu açmış. "İlk başta meleklerin-adlarıyla-hepsinin Kutsal Kitap'ta bulunduğunu düşündüm. Ama kısa bir süre sonra hemen anladım ki onları aramam gereken en son yerdi Kutsal Kitap." diyor Gustav Davidson. Kuran'da söz edilen Yedi Melek'ten biri kayıptır: İsrafil. Böylece yazar melekleri Kutsal Kitaplar dışındaki kaynaklarda aramaya başlar. Bu konuda bilim adamları ve teologlarla mektuplaşır. Hanok, Vahiy, Kabala, Talmud, Gnostik, Kilise babaları, Merkaba (Yahudi mistiği) ve vaktiyle yasaklanan, kaybolmuş ya da unutulmuş büyü metinlerinde meleklerin izini sürmeye devam eder. Bu araştırma sonucunda illüstrasyonlarla zenginleştirilmiş önemli bir kaynak ortaya çıkar.

Kapitalizmin Dünya Krizi (2008...)

İbrahim Okçuoğlu, Ceylan Yayınları, 2009, 295 s.

Dünyayı etkisi altına alan ve hala sürmekte olan 2008 yılında patlak veren küresel ekonomik krizin Türkiye'ye olan etkilerini Marksist bakış açısıyla analiz eden ve değerlendiren İbrahim Okçuoğlu, krizi güncel boyutuyla ele alıyor. Ekonomik krizin kapitalist üretim biçiminin nesnel bir yasası olduğunun, burjuva ve küçük burjuva ekonomi politiğinin eleştirisini içeren kitap, Marksizmin kriz teorisin doğrulandığını kanıtlıyor.

Diyaloglar

Platon, Çev. Teoman Aktürel, Remzi Kitabevi, Eylül 2009, 637 s.

Öğretmeni Sokrates'e olan bağlılığı, yapıtlarında ve felsefesinde kendisini güçlü bir biçimde duyuran Platon aynı zamanda bir "sorunsal düşünürü-"dür. Felsefesini tüm yaşamı boyunca sürekli olarak düzelterek olgunlaştırmış ve bu özelliğiyle geliştirilmeye açık bırakmıştır. Bu basımda tek ciltte toplanan Diyaloglar, Platon'un Sokratesçi döneminden temel metinleri bir araya getiriyor.

Kültürlerarası Felsefe

Franz Martin Wimmer, Çev. Mustafa Tüzel, İş Bankası Yayınları, Ekim 2009, 254 s.

Felsefe bir yandan evrenselliğe uzanmaya çalışırken, diğer yandan kültürel iklimlerin etkisi altındadır. Bu çalışmada, kültürel yapılarının felsefe üzerindeki etkilerinin bir bilançosu çıkarılıyor. Tekilliklerden ziyade çoklukların geçerli olduğu kültürel bağlamların felsefe kavrayışlarını ne şekilde koşullandığını örneklerle ortaya koyan bu kitap, aynı zamanda

İstanbulum: Kırk Yazar, Kırk Semt

2010 yılı İstanbul projesi kapsamında Heyamola Yayınları tarafından yürütülen bu çalışma İstanbul'un 40 semtinin, son 40 yılını, kırk yazarla kitaplaştırdı. Geçtiğimiz ay yayınlanan bu dizinin proje yönetmenliğini Ömer Asan, proje danışmanlığını Eray Canberk, editörlüğünü ise Gülsüm Cengiz ve Süleyman Faruk Göncüoğlu yaptı.

Bu çalışmada edebiyatçı yazarlardan seçilen semtlere göre kendi İstanbullarını anlatmaları istendi. İstanbul semtleri seçilirken, İstanbul'un tarihini yüklenmiş semtler olmasına özellikle dikkat edildi. Yazarlar seçilirken de, söz konusu semtlerle az çok bütünleşmiş kimseler olmasına önem verildi. Bu şehrin kırk yıl öncesini bilen, bu şehirde yaşamış olan birinin gözüyle anlatılmasına özen gösterilerek kırk yaşını aşkın doğma büyüme İstanbullu yazarlar ve başka yerlerde doğup uzun yıllardır İstanbul'da yaşayan yazarlara öncelik tanındı.

Eserler bir bütünün parçaları olarak özel bir anlam taşıyacağı gibi, bütün olarak daha geniş bir değere sahip. Bu koleksiyon, İstanbul'un yakın tarihinin yanı sıra yazarların kendi kişisel tarihlerinin de bir yansıması.

İstanbulum dizisinde bulunan semtler ve yazarlardan bir kısmı: "Yel değirmeni/ Acıbadem" Zeynep Melisa Erdönmez(Gürpınar), "Adalar" Ataol Behramoğlu, "Kadıköy" Hulki Aktunç, "Beyazıt" Beşir Ayvazoğlu, "Dolapdere" Mine Söğüt, "Kocamustafapaşa / Cerrahpaşa" Doğan Hızlan, "Balat" Orhan Okay, "Feneryolu/ Fenerbahçe/ Kalamış" Eray Canberk, "Fındıkzade – Şehremini" Öner Ciravoğlu, "Boğaziçi" Haluk Dursun.

felsefenin Çin, Hindistan ve İslam'daki başlangıçlarını da inceleyerek, "felsefe Batıya özgüdür" yaklaşımını da mercek altına alıyor.

Tarihsel Kültürel Antropoloji

Cristoph Wulf, Çev. Özgür Dünya Sarısoy, Dipnot Yayınları, Ekim 2009, 340 s.

Kültürlerin kapalı ve saf değil dinamik ve melez sistemler olduklarını, birbirlerinin içine nüfuz edebildiklerini ve önceden belirlenebilen bir geleceğe sahip olmadıklarını iddia eden tarihsel antropoloji, farklı zaman ve kültürlerle ilgili konuları incelemeye yönelik bilimsel niyetin sonucudur. Bu nedenle tarihsel antropolojik araştırma; genel antropolojinin temel ilgi alanları olan evrim, insanın doğadaki yeri, din, dil, toplumsal cinsiyet, kültürel öğrenme, beden, kutsallık, aşk, başkalık, ölüm vb. konularla birlikte tarih, edebiyat, dilbilim, sosyoloji, psikoloji ve eğitim teorisi gibi çok sayıda farklı disiplini de kapsar.

Christoph Wulf bu çalışmasıyla insan evriminden felsefi antropolojiye, tarih çalışmalarında antropolojinin yerinden antropolojik alan araştırmasına, kültürden başkalığa, kutsallıktan ölüme, aşktan güzelliğin görünüşüne, bedenden medyaya, ritüelden toplumsal cinsiyete, imgelerden dile, disiplinlerarası araştırmadan yöntemsel çeşitliliğe, küreselleşmeden kültürel farklılığa gibi çok sayıda ilgi çekici konuyu çokdisiplinli bir yaklaşımla inceliyor.

Digenes Akrites

-Anadolu'nun Büyük Destanı, çev. Barış Baysal, Kasım 2009, 392 sf.

Bizanslı prenses ile Arap emirinin aşkı, emirin aşkı için prensesin kardeşleriyle mücadelesi, evliliklerinden doğan Digenes ve bir sınır birliğinin komutanı olan Digenes'in olağanüstü savaşları. Bizans'ın bu büyük destanı altı farklı yazılı versiyon olarak günümüze ulaştı. Khalkedon Yayınları'nın hazırladığı kitap bu versiyonlardan 3749 dizeden oluşan Grottaferrata ve 1867 dizeden oluşan Escorial versiyonlarını eski Yunanca metinleriyle birlikte okuyucuya sunuyor.

A'dan Z'ye Urartu

Ali Narçın, Ozan Yayıncılık, Ekim 2009, 576 s.

Kitap Anadolu'da, Van Gölü etrafında hüküm sürmüş en büyük uygarlıklardan olan Urartuların bir bütün olarak kültürleriyle ilgili adların, tanımlamaların, yer/bölge isimlerinin alfabetik sırayla, yer yer illüstrasyon ve fotoğraflarla canlandırılmış 'resmini' sunuyor. Uygarlığı merkeze aldığınızda bir bütün olarak Anadolu'nun konumunu da gözünüzde canlandırmanız mümkün olabiliyor.

Schopenhauer

-Fikir Mimarları Dizisi-19, yayına hazırlayan: Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, 2009, 455 s.

Batı felsefesi tarihinin düşüncesi en çok konuşulan, tartışılan filozoflardan biri kuşkusuz Nietzsche'nin "hayalimdeki filozof" olarak tanımladığı Arthur Schopenhauer'dir. İçinde bulunduğumuzun yüzyılda oldukça yoğun yapılan insan üzerine düşünmenin kendi dönemindeki en önemli temsilcilerinden olan düşünürün öğretisiyle ilgili makalelerin yer aldığı kitap, filozofun felsefesinin farklı 'gözlerle' okunmasının olanaklarını sunuyor.

2008'den 1908'e Bakmak

-Düne Bakarak Bugünü Anlamak, Yayına hazırlayanlar:Mutlu Dursun, Tutku Vardağlı, Tarem Yayınları, Ekim 2009, 168 sf.

Geçen yıl Aralık ayında İkinci Meşrutiyet'in yüzüncü yıldönümü dolayısıyla düzenlenen konferansın metinlerinden oluşan kitap, sosyal ve siyasal

Öner Yağcı: 'Bugünü anlamak için okumak gerek'

Hocam elinizden kitap düşmediğini biliyoruz. Bu aralar neler okuyorsunuz?

Attilâ İlhan'ın *Kurtlar Sofrası*'nı ve Dieter Duhm'un *Kapitalizmde Korku* adlı kitaplarını yeniden okuyorum. İlhan Selçuk'un *Ergenekon Mergenekon* adlı kitabı, Sevgi Özel'in *Gümüşana* romanı, Orhan Tüleylioğlu'nun *Neden Öldürüldüler/4: Kurşunlar Hepimize* adlı çalışması, Emin Özdemir'in *İnsan Yüreğine Yolculuk* başlıklı denemeleri ve Vaptsarov'un *İnsana Adanmış Şarkılar* adlı şiir kitabı da son zamanlarda okuduğum kitaplar arasında.

Neye göre seçiyorsunuz bu kitapları? Özel çalışmaların bir parçası olarak mı mesela?

Kurtlar Sofrası'nı Attilâ İlhan'la ilgili bir yazı yazmak için okuyorum. *Kapitalizmde Korku* 20 yıl önce okuduğumda çok etkilendiğim bir kitaptı, yeni basımının yapıldığını görünce hem bir kez daha okumak hem de hakkında belki bir yazı yazmak istedim. İlhan Selçuk'u yazıları sanki bugün yazılıyor gibi. Her ay bir roman okuyorum, *Gümüşana* bu ayın romanı oldu. *Kurşunlar Hepimize*, yakın tarihimizdeki cinayetleri aydınlatıyor ve ilk 3 cildini okuyup değerlendirmiştim, bu ciltle ilgili de yazı yazacağım. Vaptsarov'la ilgili bir toplantı yapılacak, ona hazırlanmak için okuyorum. Yani çok çeşitli gereklerden ötürü bu kitapları elime aldım.

Kitap okurlarına önereceğiniz kitaplar ver mı?

Kapitalizmde Korku'nun (Dieter Duhm, Kırmızı Yayıncılık), eğer yayınevince söylendiği gibi yeni basımı yapılırsa Attilâ İlhan'ın *Kurtlar Sofrası*'nın (İş Kültür) ve İlhan Selçuk'un *Ergenekon Mergenekon* (Cumhuriyet Kitapları) adlı kitabının tam bugünlerde, bugünü daha iyi anlamak için okunması gereken kitaplar olduğunu düşünüyorum.

Bunların dışında Çetin Yetkin'in *Siyasal Düşünceler Tarihi* (Gürer Yayınları) ve hâlâ okumamış olanlar için Server Tanilli'nin *Uygarlık Tarihi*'ni (Cumhuriyet Kitapları) de öneririm. Hiç bir zaman kitapsız kalmamak gerektiğini, ama özellikle içinde yaşadığımız günlerde kitap okumanın iyi geleceğini düşünüyorum.

tarihimizin önemli kırılma noktalarından biri olan İkinci Meşrutiyet dönemine ilişkin tartışmalara farklı açılardan katkı sağlıyor.

Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken

Cemal Kafadar, Metis Yayınevi, Ekim 2009, 196 s.

Cemal Kafadar bu kitapta bir araya getirdiği dört denemede, on altıncı ve on yedinci yüzyıllar Osmanlı dünyasından dört kişiyi ele alıyor: Babasından kalan arazi üzerindeki haklarını korumak için divan-ı hümayuna başvuran Mustafa adlı Yeniçeri; İstanbul'da günce tutan Seyyid Hasan adlı derviş; ticaret için gittiği Venedik'te ölen Ayaşlı Hüseyin Çelebi; rüyalarını kaleme alarak şeyhine mektupla gönderen ve bu yolla irşad edilmeyi bekleyen Üsküplü Asiye Hatun. Yazıların her biri ampirik malzemeye, Kafadar'ın arşivlerde ve yazma kütüphanelerinde bulduğu kaynaklara dayanıyor, ancak tarihçinin "uzak gözlüğü" saydığı yöntem, paradigma ve felsefe sorunlarıyla da uğraşıyor.

Türkiye'de Devletin Toprak Üzerindeki Örgütlenmesi

Nuray Ertürk Keskin, Tan Kitabevi Yayınları, Eylül 2009, 608 sf.

Türkiye'de devletin egemenlik kurduğu toprak üzerindeki örgütlenişinde merkez ile yerel arasındaki ilişkinin yapısı Cumhuriyet'in kuruluşundan İkinci Dünya Savaşına kadar süren iç pazar bütünleşmesinin esas olduğu yıllarda inşa edilmişti. 2000'li yıllarda ise kapsamlı kamu reformu toprak üzerindeki kurumsallaşmada da köklü bir değişim getirdi. Devletin ekonomik ve mali alanlardaki varlığının büyük ölçüde ortadan kalkışını, üniter ve sosyal devlet yapısının çözülmesi izledi. Bu politikaların esas sahibi IMF, DB, OECD gibi uluslararası örgütler ile ABD ve AB gibi devletlerde somutlaşan küresel sermayedir. Nuray Ertürk Keskin bu süreci teorik temelleri ve Osmanlı'nın toprağa dayalı örgütlenmesine uzanan tarihsel bir süreç içerisinde ele alıyor.

Modern İran Tarihi

Ervand Abrahamian, Çev. Dilek Şendil, İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2009, 285 s.

İran 20. yüzyıla öküz ve tahta sabanla girdi. Yüzyıldan çıktığında çelik fabrikaları, trafik kazaları sayısında dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olma ünü ve pek çoklarını dehşete düşüren bir nükleer programı vardı. Modern İran Tarihi, doğu komşumuzda 20. yüzyılda yaşanan ve ülkemizle hem ilginç farklılıklar, hem de düşündürücü benzerlikler gösteren bu değişimin öyküsünü anlatıyor. Tarih profesörü Ervand Abrahamian, esas olarak, 20. yüzyıl İran'ının siyasal tarihine odaklanıyor: Kaçarlar döneminden Rıza Şah'a, Musaddık'tan darbelere, CIA ve MI6 komplolarına, en sonunda da Humeyni'ye, İslam Devrimi'ne ve İslam Cumhuriyeti'ne kadar uzanan süreci, bugüne bağlanan neden-sonuç ilişkileri içinde özlü bir anlatımla gözler önüne seriyor.

EVRENSEL KÜLTÜR

Tel: 0212 247 65 17 / 0212 233 20 36
Fax: 0212 247 24 61
E-mail: evrenselkulturdergi@yahoo.com

İçinden Selanik ve Mardin geçen şehir: İzmir
Zeki Gül

Şimdi haberler
Sevda Karaca

Kürt Sineması Festivali'nin Ardından
Emir Benli

Kürdün düş perdesi
Baran Odabaşı

Yarım Ay; bir başyapıt
Devrim Kılıç

Vampirler aramızda
Çağıtaş Günerbüyük

Şiirde ütopya ve gelecek düşüncesi
Ali Galip Yanar

Gençlik tiyatrolarından biri
Sennur Sazer

Uluslararası sergiler ve siyaset
Ali Rıza Kılınç

Melekinin güvensizliği, güvenliğin meleği
Esra Kaya

OCAK SAYISI
BAYİLERDE

DOSYA
2010 İSTANBUL'UN BAŞKENT HALİ
Mücella Yapıcı, Chin Tao Wu,
Ali Şimşek, Ebru Moços

İstanbul artık kültür başkenti.
Kente finans merkezi, turizm ve kongre kenti diyenler de var. İstanbul bu kadar çok yöne bakan yüzüyle aslında tek yöne gidiyor. Kente değen küreselleşme eli İstanbul'u diğer kentlerle rekabetinde ipi en önce göğüsleyen bir kent olmaya zorluyor. Daha büyük bir kaynak daha ışıltılı bir pazar olsun diye mi?

Çekirge kaç sıçrar ya da 'rastgele yürüyüş'

Ali Nesin

İstanbul Bilgi Üniversitesi Matematik Bölümü Öğretim Üyesi

anesin@bilgi.edu.tr

Bir çekirge çok ama çok uzun bir yol üstünde. Çekirge öne ya da arkaya 1 metre sıçrayabiliyor. Belli bir olasılıkla öne, belli bir olasılıkla arkaya sıçrıyor. Örneğin, öne ya da arkaya sıçramak için çekirge yazı tura atabilir, yazı gelirse öne, tura gelirse arkaya sıçrayabilir. Ya da zar atabilir, şeş gelirse arkaya, gelmezse öne sıçrayabilir.

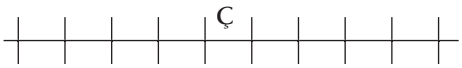
Diyelim çekirge p olasılıkla öne, q olasılıkla arkaya sıçradı. Elbette

$$p + q = 1$$

dir. Çekirgenin, bir zaman sonra (yani sonlu bir zaman içinde, ama zaman limiti olmaksızın), örneğin, 1000 metre ileri gitme olasılığı kaçtır?

Çekirge önce arkaya, sonra iki kez öne, sonra beş kez gene arkaya sıçrayabilir. Yani çekirgenin 1000 metrelik yolu birdenbire, dosdoğru gitmesi gerekmez. Mehter takımı gibi bir arkaya, iki öne giderek de 1000 metre öne gidebilir.

En iyisi çekirgeyi bir sayı doğrusu üstünde yol alırken göstermek:

Çekirgenin başlangıçta bulunduğu noktaya sıfır (0) diyelim (Resimde bu nokta Ç harfiyle gösterilmiş.) Öbür noktaları tamsayılarla alışık olduğumuz üzere numaralayalım: Ç'nin sağındaki ilk noktaya 1, solundaki ilk noktaya –1 diyelim...

Çekirge p olasılıkla 1 metre sağa, q olasılıkla 1 metre sola gidiyor. Bir süre sonra çekirgenin 1000 metre sağa gitme olasılığı kaçtır?

Elbette p ne kadar büyükse, çekirgenin 1000 metre sağa gitme olasılığı da o kadar büyüktür.

Örneğin, eğer $p = 1$ ise, yani çekirge hep sağa doğru ilerliyorsa, o zaman yüzde yüz olasılıkla çekirge 1000 noktasına ulaşır (ve tam 1000 sıçrayışta ulaşır.)

Öte yandan $p = 0$ ise, çekirge hep sola gitmek zorundadır ve hiçbir zaman 1000'e varamaz.

Ya $p = 1/2$ ise? Ya da p başka bir sayıysa? O zaman çekirgenin 1000'e ulaşma olasılığı kaçtır?

Çekirgenin n'ye ulaşma olasılığına x_n diyelim. Yukarda x_{1000}'i sorduk. Eğer $n > 0$ ise,

$$x_n = x_1^n$$

dir. Bu eşitliği tümevarımla kanıtlayalım. $n = 1$ iken kanıtlayacak bir şey yok, eşitliğin doğruluğu bu durumda çok belli. Şimdi $n > 1$ olsun. Çekirgenin n adım sağa gitmesi için çekirge önce bir adım sağa gitmeli (ki bunun olasılığı x_1'dir) ve bu aşamadan sonra çekirge $n – 1$ adım daha sağa gitmeli (ki bunun da olasılığı tümevarımla x_1^{n-1}'dir). Dolayısıyla çekirgenin n adım sağa gitme olasılığı

$$x_1 x_1^{n-1} = x_1^n$$

dir.

Demek ki sorumuzun yanıtını bulmak için x^1'i hesaplamak yeterlidir.

Çekirge p olasılıkla daha ilk sıçrayışta 1'e ulaşacaktır. Öte yandan q olasılıkla ilk sıçrayışta –1'e gelecektir. Bu ikinci durumda, 1'e gelebilmek için çekirgenin 2 metre sağa sıçrayabilmesi gerekmektedir. Yani, çekirge 1'e ulaşmak için

a) Ya ilk sıçrayışında sağa sıçrayacaktır (p olasılıkla),

b) Ya da ilk sıçrayışında sola sıçrayacaktır (q, yani $1 – p$ olasılıkla) ve bundan sonra sonlu bir zaman içinde iki adım sağa sıçraması gerekecektir (x_2 olasılıkla.)

Demek ki,

$$x_1 = p + (1 - p)x_2$$

eşitliği geçerlidir. Ama $x_2 = x_1^2$. Demek ki,

$$x_1 = p + (1 - p)x_1^2$$

eşitliği geçerlidir.

Bu, ikinci dereceden bir denklemdir:

$$(1 - p)x_1^2 - x_1 + p = 0.$$

Denklemi çözelim:

$$\begin{aligned} 0 &= (1 - p)x_1^2 - x_1 + p \\ &= (1 - x_1)(p - (1 - p)x_1), \end{aligned}$$

yani ya

$$x_1 = 1$$

ya da

$$x_1 = \frac{p}{1-p}$$

olur.

Hangisi? Eğer $p \geq 1/2$ ise (yani $p \geq q$ ise),

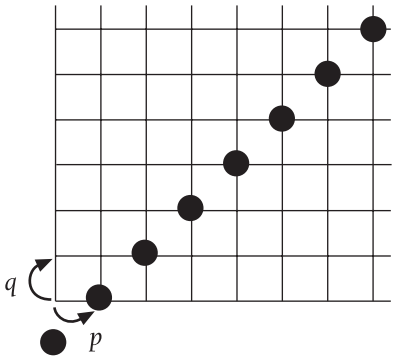
$$\frac{p}{1-p} \geq 1$$

olduğundan (neden?) ve olasılık 1'den büyük olamayacağından, bu şıkta doğru yanıt 1'dir. De-

mek ki, $p \geq 1/2$ ise çekirgenin sonlu (ama belirsiz) bir süre sonra 1'e gelme olasılığı yüzde yüzdür, dolayısıyla 1000'e, ya da pozitif herhangi bir sayıya varma olasılığı yüzde yüzdür.

Eğer $p \leq 1/2$ ise, yani $p \leq q$ ise bu olasılık kaçtır? Gene x_1'i hesaplamak yeter elbette. Yukarıdakinden daha ayrıntılı bir çözümleme (analiz) yapmalıyız.

Aşağıdaki şekle bir göz atalım.

En alt sol noktadan, yani (0, 0) noktasından başlayarak, çekirge doğru üzerinde sola sıçradığında yukardaki şekilde bir adım yukarı çıkalım (↑), sağa sıçradığında yukardaki şekilde bir adım sağa gidelim (→).

(1, 0), (2, 1), (3, 2) gibi, şekilde koyu renkle belirtilmiş noktalara varılırsa, çekirgenin doğru üzerinde 1 noktasına ulaştığı anlaşılır. Örneğin yukardaki şekilde (1, 0) noktasına varılırsa, çekirge hemen, daha ilk hamlede 1 noktasına sıçramış demektir. Eğer (2, 1) noktasına varılırsa, çekirge doğru üzerinde önce bir adım sola (↑), sonra iki adım sağa (→) sıçramış demektir. Eğer (3, 2) noktasına varılırsa, çekirge doğru üzerinde ya sol-sağ-sol-sağ-sağ yapmıştır ya da sol-sol-sağ-sağ-sağ. Yani (3, 2) noktasına iki değişik biçimde ulaşılabilir. (4, 3) noktasına da beş değişik biçimde ulaşır:

sol-sağ-sol-sağ-sol-sağ-sağ = ↑→↑→↑→↑→
sol-sağ-sol-sol-sağ-sağ-sağ = ↑→↑↑→→→
sol-sol-sağ-sağ-sol-sağ-sağ = ↑↑→→↑→→
sol-sol-sağ-sol-sağ-sağ-sağ = ↑→↑→↑→↑→
sol-sol-sol-sağ-sağ-sağ-sağ = ↑↑↑→→→→

Genel olarak, çekirge (0, 0) noktasından başlayarak kaç değişik yoldan $(n + 1, n)$ noktasına ulaşabilir? Bilmiyorum ve umarsamıyorum ve bilmeyi de arzulamıyorum. Biz gene de bu bilmediğimiz sayıya $f(n)$ diyelim. Örneğin,

$$f(0) = 1$$
$$f(1) = 1$$
$$f(2) = 2$$
$$f(3) = 5$$

(0, 0) noktasından $(n + 1, n)$ noktasına giden her yolda, çekirge n kez sola (↑), n+1 kez sağa (→) gitmelidir. Bunun da olasılığı $q^n p^{n+1}$ dir. Demek ki çekirgenin n kez sola, $n + 1$ kez sağa giderek 1 noktasına ulaşma olasılığı, $f(n)q^n p^{n+1}$ dir. Dolayısıyla, çekirgenin 1 noktasına ulaşma olasılığı,

$$\text{olas}(p,q) = \sum_{n=0}^{\infty} f(n) q^n p^{n+1}$$

dir. Eğer $p \geq q$ ise, bu sayının 1 olduğunu biliyoruz. Bunu yukarda hesaplamıştık. Ya $p \leq q$ ise?

Şu eşitliğe bakalım:

$$\begin{aligned}\text{olas}(p,q) &= \sum_{n=0}^{\infty} f(n) q^n p^{n+1} \\ &= \frac{p}{q} \sum_{n=0}^{\infty} f(n) q^{n+1} p^n \\ &= \frac{p}{q} \sum_{n=0}^{\infty} f(n) p^n q^{n+1} \\ &= \frac{p}{q} \text{olas}(q,p)\end{aligned}$$

Eğer $p \leq q$ ise, $q \geq p$ olduğundan ve bu durumda olas(q, p) = 1 olduğundan, yukardaki eşitlikten, eğer $p \leq q$ ise,

$$\text{olas}(p,q) = \frac{p}{q} \text{olas}(q,p) = \frac{p}{q}$$

bulunur.

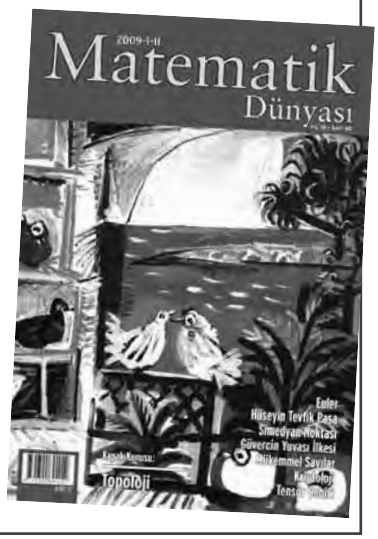
Demek ki, $p \leq q$ olduğunda, $x_1 = p/q$ imiş.

Dolayısıyla $x_{1000} = (p/q)^{1000}$ dir, genellikle oldukça küçük bir olasılıktır bu da...

Bu tür soruyu bir doğru üzerinde değil de bir düzlemde sorabilirsiniz, çekirge kuzeye, güneye, doğuya, batıya sırayabileceği bir düzlemde... Çok daha zor... Bu tür sorular, matematiğin "rastgele yürüyüş" denen alanına girer.

Matematik Dünyası

Türk Matematik Derneği'nin sahibi olduğu ve Ali Nesin'in yayın yönetmenliğinde profesyonel matematikçiler tarafından amatör ruhla hazırlanan Matematik Dünyası, 18 yıldır soyut matematiği yalın bir dille gençlere anlatıyor.

Sinyal (apel) vermek (devam)

B)TEK SAYIDA-ÇİFT SAYIDA KURALI

Bazı durumlarda sayı vermek Apel'e tercih edilebilir. Örneğin:

V84
AR653 74

Yandaki dağılımda sayısını bildirmek amacıyla 2'li verilebilir. 7'liyi verdiğimizde bu atağı sevdiğimizi bildiriyorduk. Eğer atağa devam etmenin bize fazla bir katkısının olmayacağını düşünüyorsak ortağımıza sayı veririz. Ancak;

RDV93
A10865 74
2

Bir koz kontratında, yandaki dağılımda deklaran elden 2'liyi oynar. Batı As koyduğunda, Doğu 7'liyi vermelidir. Eğer Doğu 4'lüyü verirse, Batı bunun tek olduğunu düşünür ve renge devam edebilir. Deklaran da kaybını buraya atar. Burada doğru sayı vermenin önemini görüyoruz.

EL NO:113

Aşağıdaki oyun **Melih Özdil** tarafından 2001 yılında İnternet Avrupa Şampiyonası'nda oynanmıştır. Diğer takım arkadaşları İtalya'dan, Dano De Falco, Giorgio Duboin, Norberto Bocchi. Melih Özdil'in ortağı Kaliforniya'dan **Chris Larsen**.

Chris Larsen
♠D63
♥R10742
♦854
♣R7

D	G	B	K
1♦	1NT	2♠	3♥
P	3NT	P	P
P			

K
B D
G

Melih Özdil
♠RV4
♥A5
♦DV106
♣A962

3NT kontratına Batı 9'lu ♦ atak eder. Rua Karo ile alan Doğu, Pik 10'lu oynadı. Batı Pik As'la aldı ve Pik'e devam etti. Doğu 2. Pike uymadı ve Karo defos etti. Pik'i alıp Karo asını da çıkartan Melih Özdil, Doğu'nun Trefl dönüşünden sonra nasıl oynadı? Şu ana kadar ne öğrendik önce onu inceleyelim. Doğu oyun açtı Pik'i tek ve Pik puanı yok. AR'dan 4'lü Karo 7HCP + Kör Dam (Vale), Trefl Dam (Vale) 11-12 HCP ve 1-4-4-4 gibi de dağılım. Çünkü Doğu'da 5 li Kör olamaz, 5'li Karo olmadığına göre, 5'li Trefl de yok. **Bu durumda nasıl devam edilmeli?**

Yanıt: Melih Özdil Trefl dönüşünü bağışladı ve rakibin alacağı olan 4 löveyi önceden verdi. Bu gibi sekiz lö-

IV. Antalya Briç Festivali
22-23-24 Ocak 2010 tarihlerinde
Göynük-Antalya 'da.
Ayrıntılı bilgi için: www.antalyabridge.com

ve olupta 9. lövenin olmadığı durumlarda 9. löve ancak bir squeeze sonucu gerçekleşebilir. Nitekim Doğu Trefl ve Kör arasında squeeze oluyor.

Tüm dağılım

♠D63
♥R10742
♦854
♣R7

♠A98752
♥V9
♦93
♣V83

K
B D
G

♠10
♥D863
♦AR72
♣D1054

♠RV4
♥A5
♦DV106
♣A962

ELNO:114

Chris Larsen
♠A3
♥D852
♦D7
♣A8764

D	G	B	K
1♣	X	XX	1♠
2♣	p	3NT	P
P	p		

K
B D
G

Melih Özdil
♠DV106
♥1043
♦ARV9
♣102

Batı, Pik 9'lu atak etti. Doğu ruayla aldı Pik döndü. Pik As'la yerde olan Melih Özdil oyuna nasıl devam etti? Siz nasıl devam ederdiniz? Önce deklarasyonu inceleyelim. Doğu'da Pik rua gördük, muhtemelen Kör As ve Rua var. Trefl'den de en az bir Rua var. Trefl Ruası üçlü olup da son dört kağıda girersek, iki Kör, iki Trefl ve ve bir Pik'le batarız. **Eğer Doğu'da Trefl Rua ikili ise şimdi yerden ne oynanmalı?**

Yanıt: Melih Özdil yerden As Trefl oynadı. Oyunun başında daha ne olup bittiğinin farkına varamayan Doğu, küçük Trefl verince oyun sonunda Pik'ler ve Karo'lar tahsil edildikten sonra Trefl'le çıkıldığında Doğu Kör'den yatarak Güney'e bir löve daha vermiş oluyor. Doğu Trefl asına Ruayı atmalıydı (Deblokaj).

Tüm dağılım

♠A3
♥D852
♦D7
♣A8764

♠9874
♥V6
♦532
♣DV93

K
B D
G

♠R52
♥AR97
♦10864
♣R5

♠DV106
♥1043
♦ARV9
♣102

Carlsen yine birinci

Geçen sayımızda Norveçli genç oyuncu Magnus Carlsen'in kazandığı iki turnuvaya yer vermiştik. 2010 Fide listesinde de 2810 ratingle birinci sırada yer alacak olan Carlsen 2009 sona ererken bir başarıya daha imza attı. 8-15 Aralık tarihleri arasında oynanan Londra Chess Classic turnuvasında yine başarılı bir sonuç alarak Kramnik ve Howell'in önünde turnuvayı birincilikle tamamladı. Turnuvada klasik puanlama sistemi (galibiyet 1, beraberlik 1/2 puan) yerine, galibiyetin 3, beraberliğin 1 puan olduğu ve anlaşmalı beraberlikleri zorlaştıran bir sistem uygulandı. Dolayısıyla, oyuncular bir beraberliğin kendilerine yeterli olduğu durumlarda bile oyunda anlaşmalı beraberliğe gidemediler. Bu da izleyiciye daha çok zevk veren oyunların oynanmasına neden oldu.

Sıralama aşağıdaki gibi gerçekleşti:

1. Carlsen, 13 puan
2. Kramnik, 12 puan
3. Howell, 9 puan

Carlsen-Kramnik

1. Tur

1.c4 Af6 2.Ac3 e5 3.Af3 Ac6 4.g3 d5 5.cxd5 Axd5 6.Fg2 Ab6 7.0-0 Fe7 8.a3 0-0 9.b4 Fe6 10.Kb1 f6 11.d3 a5 12.b5 Ad4 13.Ad2 Vc8 14.e3 Af5 15.Vc2 Kd8 16.Fb2 a4 17.Kfc1 Ad6 18.Ade4 Ae8 19.Ve2 Ff8 20.f4 exf4 21.gxf4 Vd7 22.d4 c6 23.Ac5 Fxc5 24.dxc5 Ac4 25.Kd1 Vc7 26.Fc1 Aa5 27.bxc6 bxc6 28.Axa4 Kxd1+ 29.Vxd1 Kd8 30.Vc2 Vf7 31.Ac3 Vh5 32.Ae2 Ff5 33.e4 Fg4 34.Ag3 Vf7 35.Ff1 Fe6 36.Vc3 Ka8 37.Kb4 Vd7 38.f5 Ff7 39.Ff4 Vd1 40.Şf2 Ab3 41.Fe2 Vb1 42.Fc4 Kxa3 43.Ae2 1-0

Ni-Howell

7. Tur

1.e4 e5 2.Af3 Ac6 3.Fb5 a6 4.Fa4 Af6 5.d3 b5 6.Fb3 Fe7 7.0-0 0-0 8.a4 Fb7 9.Ac3 b4 10.Ad5 Aa5 11.Fa2 Axd5 12.exd5 b3 13.cxb3 Fxd5 14.Axe5 Kb8 15.Ac4 Ac6 16.Fd2 Fe6 17.Kc1 Ke8 18.Ke1 Fc5 19.Ae3 Fa7 20.Fc3 Ad4 21.Vh5 h6 22.Ac4 Vg5 23.Vxg5 hxg5 24.Ad2 Ff5 25.Fxd4 Fxd4 26.Ae4 Fxb2 27.Kb1 Fa3 28.f3 d5 29.g4 dxe4 30.gxf5 exd3 31.Kxe8+ Kxe8 32.Kd1 Ke2 33.Fb1 d2 34.Fc2 Fc5+ 35.Şh1 a5 36.Kf1 Şf8 37.Fd1 Ke1 38.Şg2 Şe7 39.Fc2 Şf6 40.h3 Şe5 0-1

Ayın 'söz'ü

İyi pozisyonlar değil, iyi hamleler kazandırır.

Gerald Abrahams

Mavikale

Türkiye Satranç Federasyonu tarafından yayınlanan Mavikale Dergisi'nin ikinci sayısı yayınlandı. Derginin bu sayısında 2009'da büyükusta olan Kıvanç Haznedaroğlu, Dünya Genç Kadınlar Şampiyonası üçüncüsü Betül Cemre Yıldız ve veteran oyuncularımızdan Hayri Özbilen ile yapılmış söyleşiler yer alıyor. Türkiye'den ve dünyadan satranç haberlerine yer verilen dergide göze çarpan diğer başlıklar ise:

- Satranç ve Sanat
- Perspektif: Başarı için Profesyonel Yaklaşım
- Arka Pencere: Satrançta Küresel Rekabet
- Satrançta Strateji ve Psikoloji: Sporda ve Satrançta Konsantrasyon

Mavikale'nin ikinci sayısına aşağıdaki adresten erişebilirsiniz:

http://tsf.org.tr/images/stories/2009_2010/Mavikale/MaviKale2.pdf

Soru 1

(Beyaz oynar, kazanır.) Hector - Areshchenko (Bundesliga 0910, 2009)

1. Ve8! Vxh7 (1. ... Şxh7 2. Kxf8 ve siyah 3. Vh5+ Vh6 4. Kh8'e karşı çaresiz) 2. Kxf8 Şg7 3. Kf3! Siyah ya veziri verecek ya da mat olacak.

Soru 2

(Siyah oynar, kazanır.) Bator-Bareev (Stokholm, 1987)

1. ... Kh1 2. Şg4 Kxh4 3. Şxh4 Fd5 kazanır

Soru 3

(Siyah oynar, kazanır.) Vaganian-Sax (Dünya Kupası, 1989)

1. ... Kc3+ 2. Şg4 Vh1! 3. f5 Vh5+ 4. Şf4 h6!

Yıldız Sertel'in ardından

Yıldız, Türk edebiyat ve siyaset yaşamında önemli yeri olan SERTEL ailesinin kızıdır. Annesi Sabiha ve babası Zekeriya Sertel, Türk Edebiyatındaki büyük isimlerin, Nazım Hikmet'in, Aziz Nesin'in, Sabahattin Ali'nin yetişmesi ya da ünlerinin yayılmasına hizmet etmiş yayın ve gazeteler kurup işletmişlerdir. Türkiye'de 1945 yılının o kara 4 Aralık günü, *Tan* gazetesinin önder yazarlarıydılar.

1945 yılının Aralık ayı CHP dışında ana muhalefet olacağı belli bir partinin, DP'nin kurulma hazırlıkları yapılırken iktidardaki CHP'nin bir kanadı, her olasılığa karşı sola şiddetli bir darbe indirilmesi maksadıyla, o günlerde sol olarak bilinen Tan gazetesine, MİT marifetiyle toplanan binlerce kişiyle vahşi bir saldırı düzenledi. Matbaa makineleri kırıldı, kağıt bobinleri sokaklarda, denize kadar sürüldü.

Üstelik bu yetmiyormuş gibi Zekeriya Bey ve Sabiha Hanım'a davalar açıldı. Serteller anladılar ki kendilerine Türkiye'de rahat yok, ülkeden kaçmaya karar verdiler. Bu kararla Yıldız'ın 50 yılı aşkın sürgün yaşamı başladı. Sürgün'ün ilk durağı Stalin Rusya'sına bağlı Azerbaycan ve Bakü idi. Zekeriya Bey öyle sanılmasına karşın komünist değildi. Barış ve sosyal demokrasi yandaşıydı. Bu nedenle Stalin Rusya'sında pek himaye görmedi. Bakü'de bir süre yaşadılar ve Sabiha Sertel Bakü'de kaldı. Aslında Serteller ülkenin yönetim politikasını beğenmiyorlardı.

Nazım 1963'de Moskova'da öldü. Gömü töreni çok muhteşem oldu. Bu törende Sertel ailesini Yıldız temsil etti. 1965'den sonra Yıldız'ın sürgün yaşamı Paris'te sürmeye başladı. Zekeriya Bey bu arada akrabalarını görmek için ABD'ye gitti. Gençlik yıllarını yaşadığı bu ülkeyi severdi. Ancak Amerikan emperyalizminin sırıtan ve ısıran karakterini gördü ve bunları bazı yerlerde yazı. Yıldız bu sırada büyük iktisatçı Samir Amin'in yanında doçent olarak çalışıyordu. Babasının bu izlenimlerinin de etkisiyle tam bir anti- emperyalist oldu. Yıldız babasını Paris'te toprağa vermek talihsizliğine uğradı. Bundan sonra artık emekliliğinde Türkiye'ye dönme kararı aldı.

İyi bir emekli maaşıyla Türkiye'de rahat bir yaşam sürüyor ve bütün vaktini anti-amerikan yazılar, kitaplar yazarak geçiriyordu. Yıldız Paris'te doktora ve doçentlik tezlerini hep Türkiye Ekonomisi üzerine yapmıştı. Bu çalışmalarında benim yazılarımdan da yararlanmıştı ve bu nedenle beni gıyaben tanıyordu. Beni buldu ve beraber kitap bile yazdık. Benim kafama en uygun ve iktisadı gerçekten bilen bir iktisatçıydı.

Çifte uyrukluydu. Fransız seçimlerinde oy vermeyi kaçırmazdı. Anti-kapitalist Fransız dernek ve akımlarına omuz vermeyi de severdi.

Aynı zamanda iyi bir çevreciydi. Eşimin (Türksen Başer Kafaoğlu) SOS çevre kuruluşuna da üye oldu. Sertelleri unutturmamak için Serteller vakfını kurdu. Her yıl 4 Aralık'ta Tan olayının anılmasını ve en barışçı-demokrat yazar ve yayın organına plaket verilmesini sağlardı. Ölümünden üç gün önce bu törene gidip plaketleri sahiplerine verdi.

Çok iyi iktisatçı, emsalsiz huylarıyla olağanüstü bir insan idi. Ölümüyle eşim ve ben çok büyük kayba uğradık.

Işıklar içinde yatsın.

Arslan Başer Kafaoğlu

Canlılardaki genetik ortaklığın mirası: Homeobox-Pitx1

1970 ve 1980'lerde hayvanlarda homeobox genlerinin keşfi ve karakterizasyonu, modern Evrimsel Gelişim Biyolojisinin (EGB) doğuşuna işaret eder. Çok hızlı ilerleyen Biyoloji- Genetik biliminin birçok alanda olduğu gibi evrimsel anlamda da oldukça açıklayıcı, yeni bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır.

Döllenme sonrası oluşan zigotun, kendisine özgü bir yapısı olan hayvana dönüşmesi olayı, Hox genleri adı verilen özel, düzenleyici genlerin gelişen embriyoda kontrollü olarak ifade edilmesine bağlıdır. Hox genleri, embriyonun bireye dönüşümüne kadar gelişmesini sağlayan en önemli gen ailesidir. Homeobox genleri ise vücudun embriyonel dönemde oluşmasında görev alan anlatım yapan gen ailesidir. Omurgalılarda özellikle Hox genleri ile beraber işlev görerek embriyonun gelişmesini sağlar.

Hayvanlardaki en önemli homeotik genler omurgasızlarda HOM lokusları ve omurgalılarda Hox lokusları denen genlerdir.

Ökaryotların hepsi, diğer genlerin ifade edilmesini düzenleyen genlere sahiptir. Fakat hayvanlar alemi dışındaki ökaryotlar arasında, homeotik genlerde homeobox bulunmaz; bu düzenleyici genler vücut formunun işlevinde görev yapar. Şimdiye kadar, yapısında hem homeobox içeren hem de homeotik işlev gören Hox genleri sadece hayvanlarda keşfedilmiştir. Ve en basit süngerlerden en karmaşık yapıya sahip böcekler ve omurgalılara kadar hayvanların hepsi, Hox genlerine sahiptir; bu genlerin içerdikleri homeobox DNA sekansları açıkça birbiriyle ilişkilidir.

Hox genlerinin hayvan farklılaşmasındaki rollerinin anlaşılması morfolojik evrime yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu da, morfolojik evrimin önemli nedenlerinden birinin, ortak genlerin anlatımının zamana ve yere göre değişmesi olduğu fikridir. Örneğin, dört üyelilerin (yani karasal omurgalılar olan amfibiler, sürüngenler, kuşlar

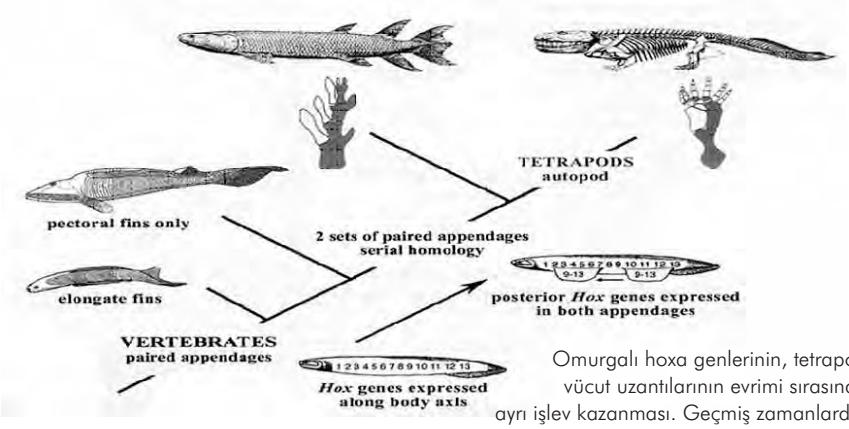
ve memeliler), sucul omurgalılar olan balıklardan evrimleşmesini düşünün. Bu omurgalıların tarihinde büyük değişimlerden birisi, balıkların yüzgeçlerinden dört üyelilerin bacaklarının gelişmesidir. Balıkların yüzgeçlerinin aksine, dört üyeliler iskelet olarak destek sağlamak üzere üyelerin ucuna uzanan parmaklara (insanda el-ayak parmakları) sahiptir. Hox geninin ürünü, üye içerisinde, kemiklerin ne kadar dışarıya doğru büyüyeceği hakkında konumla ilgili bilgi sağlamaktadır. Akraba bir Hox geni, balık yüzgeci gelişim sırasında ifade edilir; fakat bu gen, yüzgeç tomurcuğunun ucundan geride yer alan daha küçük bir bölgede ifade edilir. Kendisinin ifade edilme bölgesini, tomurcuğun ucuna kadar genişleten bu Hox genindeki bir mutasyon, büyük bir olasılıkla iskelet elemanlarının uzamasının evrimine katkıda bulunarak, üyelerin karada yaşayan omurgalı hayvanları desteklemesini mümkün kılmıştır. Omurgasız hayvanlardan omurgalıların evrimleşmesi, makroevrimde bile çok büyük bir olaydır ve büyük bir olasılıkla Hox genlerindeki değişikliklerle bağlantılıdır.

Hox genleri temel hayvan şubelerinin hepsinde saptanmıştır ve önemli üç ortak özellikleri vardır.

1) Gen kompleksleri şeklinde organize olmuşlardır. Yani ilişkili genler kromozom üzerinde birbirlerine yakın olarak yerleşmişlerdir ve orijinal genlerin duplikasyonları ile oluştuklarına işaret eder. Çalışılan her şube ve sınıf, diğer gruplarla karşılaştırıldıklarında özgül bir gen duplikasyonu ya da gen kaybı göstermektedir.

2) Genlerin kromozom boyunca 3′ ve 5′ yönündeki sırası ile bu gen ürünlerinin embriyodaki anteriyör-posteriyör yerleşimi arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Bu gen kompleksinin 3′ ucunda yer alan genler embriyonın baş bölgesinde ifade edilirken 5′ ucunda yer alan genler embriyonun posteriyörüne doğru ifade edilir. Bu fenomen zamansal ve uzaysal düzlemsellik (temporal and spatial colinearity) olarak adlandırılır ve sadece Hox ve Hom genlere özgü bir durumdur.

3) Bu kompleks içerisinde bulunan her bir lokus homebox adı verilen ve evrimsel süreçte hemen hemen hiç değişime uğramamış 180 baz çiftlik bir DNA dizisi içerir. Bu dizi, DNA'nın bağlanma şeklinin oluşmasına temel teşkil eden kodlamayı yapmaktadır. Homeboxların keşfi Hox ve Hom gen ürünlerinin DNA'ya bağlanan ve diğer genlerin transkiripsiyonunu kontrol eden düzenleyici proteinler olduğunu doğrulamaktadır.

Omurgalı hoxa genlerinin, tetrapod vücut uzantılarının evrimi sırasında ayrı işlev kazanması. Geçmiş zamanlarda, Hox genleri vücudun sadece anterior-posterior aksında anlatım gösterirdi. Eşlenmiş ön ve arka üyelerin evrimi sırasında yeni gen anlatımları ve büyük olasılıkla Hoxa9-13'a ait yeni artırıcılar kullanılarak gerçekleşmiştir. El ve ayakların(autopod) evrimi ise başka yeni Hoxa gen anlatım örüntülerini içerir. (True ve Caroll 2002'den)

Sudan karaya geçişin anahtarı: Pitx1

Homeobox gen ailesinin bir üyesi olan Pitx1, 3 tane anlatım bölgesi içeren 283 tane aminoasidlik protein şifreleyen bir gendir. Kodlanan bu protein diğer genlerin anlatımını düzenleyen transkripsiyon faktörüdür. Düzenleyici gen olma özelliğinin de bulunması bazı fonksiyonlar içinde geçerlidir. Örneğin: Timus ve bazı mekanoreseptörlerin oluşumu, hipofizin anterior lobu, çene oluşumu ve Arka üyelerin oluşumu için oldukça önemlidir. Bu bölgelerdeki aktivite, her bölgeye özgü düzenleyici bölgelerle kontrol edilir.

Pitx1 esansiyel bir gendir. Bütün omurgalılarda bulunur. Homozigot olduğunda şifreleme bölgelerindeki mutasyonlar öldürücüdür (farelerde gösterilmiştir). Ama şifrelenmeyen bölgelerdeki mutasyonlar önemsizdir.

Tüm omurgalılar birleşik kemikli basen kemerine sahiptir. Bu kemer balıkların yüzgeçlerini ve tetrapodların arka ayaklarını oluşturur. Bu yapıların düzgün gelişmesi için omurgalılar pitx1'e ihtiyaç duyar. Pitx1'in bilinen en önemli görevi arka-ön ekstremitelerini oluşturmasıdır.

Bazı yalan yanlış bilgiler içersinde Hox genlerinin evrime delil olmayacağını dile getiren ve sürekli yayın yapan kişilerin, bilimden ne kadar uzak oldukları açıktır.

Kambriyen dönemine ait (550 milyon yıl önce) yeni vücut yapılarının ortaya çıkmasın ardından 385-360 milyon yıl öncesinde balıkların yüzgeçten ayak geliştirerek karaya çıkmaları, 210-65 milyon yıl önce yaşayan dinozorların doğal hayata uyum sağlayarak yeryüzüne yayılmaları; kuş olmayan dinozorların yok oluşu ve bizim de içinde olduğumuz memelilerin ortaya çıkışı gibi, derin evrimsel tarihe dayanan soruların yanıtları artık yalnızca paleontologların bulduğu fosiller ile sınırlı değil. Bugün moleküler biyoloji ve genetiğin ışığında canlılığın geçmişine doğru yolculuk yaparak bilimsel verilere rahatlıkla ulaşabiliriz.

Evrimsel Biyoloji yeni yöntemler doğrultusunda hızla ilerlemekte, Biyoloji bilimine yön vermeye devam etmektedir.

KAYNAKLAR

1) G. B. Müller (2007), Evo-devo: extending the evolutionary synthesis, Nature Reviews Genetics 8: 943-949.
2) M. D. Shapiro et al (2004), Genetic and developmental basis of evolutionary pelvic reduction in threespine sticklebacks, Nature 428: 717-723.
3) M. Bilecenoğlu et al (2002), Checklist of the marine fishes of Turkey. Zootaxa 113.
4) Campbell – Reece, Genel Biyoloji, 417-18,634,643-44,479,480,671-672,1019.

Ümit Aslanhan

'Asabi dost' Burçay Anger'i yitirdik

Burçay Anger, 1997'de Datça'da yapılan Ütopyalar Toplantısı'nda (masada oturan gözlüklü sakallı).

Değerli dostumuz araştırmacı-yazar, arkeolog ve tiyatro sanatçısı Burçay Anger'i 23 Kasım günü yitirdik. *İnsanlığın İki Yüzü*, *Tuhaf Şeylerin Kökeni*, *Tarih Boyunca Erkek Gibi Kadınlar*, *Cumhuriyete Can Verenler Dev Yürekli Küçükler* adlı kitapların yazarı olan Burçay Anger'in çeşitli dergilerde çok sayıda makalesi de bulunmaktaydı. Anger aynı zamanda birçok tiyatro oyunu sahneledi. *Bilim ve Gelecek* dergisini çıkaran ekip geçmiş yıllarda *Bilim ve Ütopya*'yı çıkarırken, Burçay Anger'in çok sayıda incelemesi bu dergide yayınlanmıştı. Anger ayrıca, Ütopyalar Toplantıları'na da katkı koymuş, çeşitli bilimsel-arkeolojik gezilerimizde rehberlik yapmıştı. Bildiğimizi sandığımız konuları, kendine özgü polemikçi üslubuyla, çok farklı boyutlarıyla ele alan ve okurlarına yeni düşün pencereleri açan "asabi dostumuz" Burçay Anger'i, Ağaçkakan dergisinin Şubat 2000 tarihli 36. sayısında yayınlanan "Sarı Kedi" başlıklı kısa bir yazısını sunarak anmak istedik. Tüm dostlarının, Türkiye düşün ve sanat camiasının, hepimizin başı sağ olsun.

Sarı Kedi

Yaz bitti. Yazlıkçılar türlü sıkıntıları ve bomboş cepleri karşılığında edindikleri yanık tenleriyle çekip gittiler. Akşam erken iner ve dalgalar hüzünle yalar oldular taşlı kumsalları. Hayatımdan bir yıl daha geçti, bir yıl daha yaklaştım ölüme, buna aldırmıyorum. Ama benim sevgili yaratıklarımı, Assos'un başıboş köpeklerini, uzun bir açlık cehennemi, kış bekliyor şimdi, üzülüyorum.

Anadolu'nun benzersiz yazlık sahillerinde, turizm denen şey doğanın bütün dengesini bozar. En çok kedi, köpek gibi dost hayvancıkların hayatını perişan eder. Hemen bütün sahillerin yükseğinde köyler vardır. Türk köylüsü koyuncu ve çiftçi olduğundan bereketsiz kumsala değil yüksekteki kırsala yerleşmiştir. Tabii kedileri ve köpekleriyle birlikte. Turizm icat olunca köylülük de köyler de bozuldu. Eskiden evi ve koyunları korumakla görevli köpekler; ortada tarla tapan, ağıl mağıl kalmayıp her şey motellere, kampinglere dönüşerek aşağı sahillere inince doğal işlevlerini yitirdiler. İşsizlikten kovulmaya başladılar. Kediler de öyle elbet. Onlar da işi dilenciliğe vurup kamping çöplüklerine dadandılar. Kış aylarında sıfıra düşen bu çöplükler, yazın kedi köpek arasında paylaşılmaz bir mekan oluyordu.

Kedilerin fiziksel avantajları vardı ve turizme önce onlar uyum sağladı. Kimi sırım, kimi yağ tulumu gibi ve çoğu limon kafalı turist milletinin toplumsal eğilimlerini çabuk tahlil ettiler. Masa altında, çiçek dibinde, duvar arkasında, ağaç üstünde, bir görünüp bir kaybolarak, aniden ve sessizce peydahlanıvererek, ısrarlı dilenme uzmanı kesiliveriyorlar. Assos kamplarında, restoranlarında çok seyirlik bir durumdur. Bir bakarsınız birisi, şen şakrak muhteşem bir turist sofrasına, en yakın daldan şap diye atlayıvermiş. Öteki mutfaktan bir gözleme yürütmüş tüymekle meşgul. Kimisi soyulmuş söğüt dalı bacaklı bir turist ablanın budu-na sevimli cırmıklar atıveriyor, bir diğeri sandalye altına siperlenmiş, cayır cayır miyavlayıp nafaka talep ediyor. Turist milletinin tarihi/toplumsal kültüründe böyle hayvansal samimiyetlere hiç rastlanmadığından bu yüzsüzlüğe bayılırlar aslında. Ama sonuçta ortaya göz ardı edilemeyecek gibi ciddi bir rahatsızlık çıkmıştır. İşte artık "bir işe yaramaz" bellenen köpekler burada devreye girecektir. Yazlık sahiplerinin ve çalışanlarının ufak teşvikleriyle, kedi kovalama işine atanıverirler derhal. Yemek üretilen ve yenen hiçbir yere kedileri yaklaştırmayacak, huzur sağlayacaklardır. Böylece ezeli içgüdüsel hırlaşma, ekmek parası veya görevli memur anlayışıyla daha da şiddetlenmiştir. Gördüğüm kadarıyla dünyanın hiçbir yerinde, köpekler kedilere Assos'ta olduğu kadar ölümüne düşman değildir.

Eylül ortasıydı, çadırlar sökülüp karavanlar filan gidince, bizim kampingden balıkçı kahvesine giden kestirme bir yol buldum. Ve bir sabah, büyük otelin, büyük çöplüğünün yanından kıvrılıp buradan geçerken, çok şaşırtıcı bir olaya tanık oldum. Yaz sonuyla

Türkçenin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı'na davet

Değerli meslektaşlarım,

Sizleri Dokuz Eylül Üniversitesi Dil Eğitimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (DEDAM) tarafından 01-03 Temmuz 2010'da, İzmir'de düzenlenecek olan III. Uluslararası Türkçe'nin Eğitimi-Öğretimi Kurultayı'na davet etmekten mutluluk duyuyoruz. Katılımcıların çalışmalarıyla, Türkçenin anadil ve/ya da yabancı dil olarak öğretilmesiyle ilgili sorunlarını ortaya koymaları ve bu sorunlara çözüm önerileri getirmeleri beklenmektedir. Yapacağınız katkılardan dolayı şimdiden teşekkür ederiz.

Kurultayla ilgili daha fazla bilgiyi http://web.deu.edu.tr/dedam/ ağ adresinde bulacaksınız. Kurultaya bildiriyle ya da bildirisiz katılabilirsiniz. Kurultay günlerinde İzmir'de konaklama, ulaşım ve iletişim bilgileri de ağ adresinde yer almaktadır.

Düzenleme kurulu adına Prof. Dr. V. Doğan Genay

birlikte uzun açlık maratonu başladığından bütün Assos köpeklerinin en gözde uğrak yeri olmuştu burası. Kampingler bitmiş, köpekler başıboş kalmış, sadece büyük oteldeki son ehlikeyif müşterilerin artıkları dökülüyor çöplüğe çünkü. Küçük patikanın tam ortasında hayretle kalakaldım. Alçak yassı bir taşın üstünde, şimdiye değin hiç fark etmediğim sıska, sarı bir kedi kurulmuş keyif çatıyor. Köpeklerin en işlek kavşağında bir kedi! Huzur içinde güneşleniyor. Bir ara gayet anlamsızca bana baktı ve çevirdi başını. Yahu şimdi bizim azmanlar peydahlanıp parçalamazlar mı bu küstahı?

Demeye kalmadı, çatal bir kayanın arasından birisi yanıma atladı. Bu Uzo! Akbaş kırması, heybetli bir şey. Kaç kez gördüm, kedi kovalarken greyder gibi Alman kadınlarını yere yapıştırmıştı. Uzo hışımla sarı kediye yaklaştı. Hayret, bizimkinde tık yok. Hayvan da şaşırdı, ne halt edeceğini bilemedi. Sonra kara burnunu uzatıp koklayayım istedi. Bir an kediyle köpek burun buruna öylece kaldı. Sonra sarı kedi oturduğu yerden bir zahmet ağzını açıp "Kıhhhhs.." diye bir ses çıkardı. Uzo geri sıçradı, son olarak bir bana baktı, bir başını kaldırıp bulutları saydı, sonra çekip gitti. Hepsi bu. Vay canına olamaz!

Ve aşağıdan tıngır mıngır Rambo göründü. Bu yirmi beş kilo civarında kapkara, şeytan suratlı hayvanın yalnız sağ kulağı beyazdır. Bu yırtıcı yaratığın hangi türün kırmasının kırması olduğu ciddi, bilimsel bir sorundur. Büyük ataları içinde bir Brezilya karıncayiyeni olduğunu kolayca varsayabiliriz. Bu da aniden atılıp sarı kediye sokuldu, kocaman ağzını açtı ve uzandı. Eyvah.. gitti hayvancık. Rambo ağzı açık, üst dişlerine kedinin kulaklarının ucu değiyor. Bir süre öyle kalındı, tek kare. Derken bizim taş üstündeki kıpırtısız sarı sfenksten bir "Kıhhhhs" de buna. Rambo döndü ve gitti. Umduğunu bulamamış eski tiyatro komedyenleri gibi, süklüm püklüm.

Arkasından iki kardeş, en adisinden iki sokak iti göründüler. Bunlar da önce bir har hur ettiler sonra baktılar ki sarı kedinin ipinde değil derhal birbirleriyle hırlaşarak, büyük çöp varili içinde kayboluverdiler.

As solistler sahneye en son çıkar ya, bir kaç saniye sonra bir plaj zamparası kadar kendinden emin, kibirli kibirli, burun ileride, ağız fırıncı küreği gibi, dilini fayrap etmiş, uzun ve ritmik atlet fuleleriyle, Assos'un köpekler kralı Efe'nin yaklaştığı görüldü. Bu canavarın yedi günlükten 77 aylığa hiçbir kediyi affettiği duyulmamıştır. Efe'nin numarası basit ve nettir. Havlama, hırlama, gırıldama yoktur. Efe ısırır. Ham yapar, hepsi bu.

Efe küstahlığın zirvesinde uyuklayan sarı kediye, birdenbire önüne allah tarafından küt diye konulmuş bir buçuk yoğurtlu iskender gibi baktı. Yerden elli santim zıplayarak bir sağ bir sol yaptı. Sarı kedi, sol tarafındaki üç tel bıyığın ortancasını hafifçe salladı. Sonra şimşek gibi bir hareketle Efe'nin burnuna, beyaz benekli patisiyle müthiş bir şamar patlattı. Bunun üzerine dev cüsseli canavar Efe bana döndü, çok kısa bir an yüzüme baktı. Şerefsizlik kuyusunun en dibinde bocalıyordu. Sonra birden geldiği gibi, havaya karışıp toz oldu, gitti.

Gözlerime inanamıyordum. Bunca kedinin katiline karşı, kuyruğunu bile depreştirmeyen bir sarı kedi! İyice sokuldum ona. Önünde saygıyla diz çöktüm. Yüzümü yüzüne yaklaştırdım. O öylece durmuş on santim ötemde. Bakışları dalgın, bıyıklarını inceliyor.

Geçen ay Karaburun'da bir hayvan katliamı yaşandı, onlarca kedi ve köpek zehirlenip ölüme terk edildi. Kimin yaptığı meçhul. Karaburunlu çocukların sevgilisi, Savaş abimizn yarenleri Akbaş, Arap, Karaburun ve diğerleri yok artık. Geriye Bodrum Koyu'nu izlerkenki fotoğrafları kaldı.

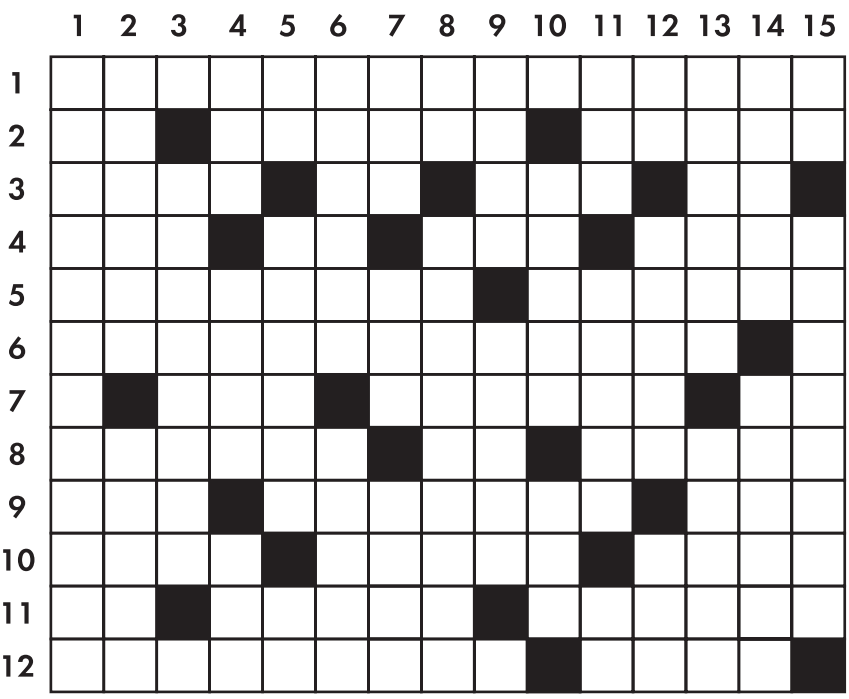
Ama ben onu korkutmaya kararlıydım. İki parmağımı dimdik yapıp gözlerine doğru hızla uzattım. Sarı kedi birkaç saniye denize doğru baktı sonra yine bana döndü. İşte o zaman, gelmiş geçmiş bütün insanlık vahşetini beynimden geçirdim. Ve hayvanlar aleminin o müthiş, o inanılmaz merhametli sevecenliğine bir kez daha şapka çıkardım. Artık her şeyi anlamıştım. Canavar köpekler, bu kediye, yalnızca bu kediye karşı saygılı bir hoşgörü duyuyorlardı. Çünkü bu sarı kedi doğuştan kördü.

Burçay Anger

Eğitim-Sen Kayseri Şubesi, 11 Kasım'da "Evrim Paneli" düzenledi. Eğitim-Sen Şube Başkanı Sedat Ünsal'ın yönettiği panele, *Bilim ve Gelecek* Dergisi Genel Yayın Yönetmeni Ender Helvacıoğlu, Ondokuz Mayıs Üniversitesi öğretim üyeleri Hasan Aydın ve Zeki Apaydın konuşmacı olarak katıldılar.
Eğitim-Sen'in çok sayıda şubesi Evrim kuramının anlatıldığı halka açık toplantılar düzenliyor. Geçtiğimiz iki ay içinde Kayseri dışında Samsun ve Kocaeli'de de geniş katılımlı paneller düzenlendi. Ocak ayı içinde Bartın'da da bir toplantı gerçekleşecek.

Hikmet Uğurlu

Soldan sağa

1) "Çiçek Hastalığı" , "Isıtma" , "Papatatis Humması" gibi tıp alanlarında da betikleri bulunan, siyaset alanındaki birikimlerini ise "Lozan'ın izlerinde 10 Yıl" , "Görüşlerim" adlı yapıtlarda değerlendirmiş, tek parti döneminde 13 yıl dışişleri bakanlığı yapmış, 1883-1972 yılları arasında yaşamış siyaset adamı.
2) Radon'un simgesi. – Marmara Denizi'nde cezaevi ile ünlü ada. – Kokarca cinsi etçillerden elde edilen kürk.
3) Eski dilde "arı kovanı". – "Dünyanın ….Güzel Arabistanı" (Turgut Uyar'ın bir şiir betiği). – İri bir sıçan türü. – Baryum'un simgesi.
4) Sıfır, boş, hiç. – Samanyum'un simgesi. – Söz, laf. – Postu, deriyi kullanılabilecek duruma getirmek için uygulanan işlemlerin tümü.
5) Asya'da bir ülke. – "…… battı" (bir oyun).
6) Patlıcangillerden, atropin denilen zehirli özdeğin elde edildiği, pis kokulu, otsu bir bitki.
7) "... altından değnek göstermek" (Yumuşak bir tutumu varmış gibi gözükmekle birlikte alttan alta gözdağı vermek). – Mardin yöresinde "Kazan" anlamında kullanılan sözcük. – "... giydim alsın diye / Mor giydim sarsın diye / İsteyene varmadım / Sevdiğim alsın diye." (Balıkesir türküsü- Serpil Kaya).
8) Vecit. – Sahip. – Soluk borusu.
9) Hızlı yürüyen. – Olağan, doğal. – Tanrı.
10) Elazığ yöresinde "bakır leğen". – Yerine kullanma. – Ödünç verme.
11) Kemiklerin yuvarlak ucu. – "... Güneşi" (Osman F. Seden'in bir filmi). – Avustralya'ya özgü, küçük bir ayıya benzeyen, yavrusunu kese içinde taşıyan bir hayvan.
12) *Sembolik Form olarak Sanat*, *Etik ve Estetik Değerler Arasında İlgi*, *Kadın Sorunu* gibi yapıtları da üretmiş halen aktif siyaset yapan felsefecimiz. – "*Büyük* ..." (Turgut Uyar'ın bir yapıtı).

Yukarıdan aşağıya

1) Deniz kıyısının yavaş ve göreli ilerlemesi.
2) Ankara'nın eski adlarından biri. – İslam hukukunda, bir yılın yarısından fazla süreyle kırlarda otlatılan ve ürünlerinden yaralanmak amacıyla beslenip yetiştirilen hayvanlara verilen ad.
3) Bir tür boya maddesi.
4) "… *Hamdi*" (Aziz Nesin'in bir betiği. – Ekmek, kavun, karpuz dilimi. – Denizli'nin bir ilçesi.
5) İşaret. – Güz ve bahar aylarında bahçelerdeki ağaç yaprakları ve çerçöpün bir yerde toplanarak yakılması. – Kiloamper'in kısaltılması.
6) Burdur'un Bucak ilçesi yakınlarında bulunan antik bir kent. – MÖ. 4. yüzyılda yaşamış İsrail peygamberi.
7) "Adam Kaçıran" anlamına gelen İskandinav söylence biliminde, Aegir'in karısı. – Nijer Kongo ailesinden dil öbeği. – Borsada, kesin vadeli değerlerin kuru ile pirimli değerlerin kuru arasındaki fark.
8) Mardin ve yöresinde "köşe" "yön" anlamında kullanılan bir sözcük. – İki ya da daha çok kişinin yüz yüze gelerek oynadıkları oyun biçimi.
9) Üzümden elde edilen bir içit. – Parçalar, bölümler.
10) Akdeniz bölgesinde bir akarsu. – "*Mavi Gözlü* …" (Zekeriya Sertel'in bir yapıtı).
11) Giyecek, giysi. – "... etmek" (kurmak, kurgulamak). – Osminyum'un simgesi.
12) "... buğdayım buğdayım / Sereyim kurutayım / Kaç senelik yarimi / Ben nasıl unutayım." (Fadime Mediha Kılınç- Eşme türküsü) – Uzun saplı, telli bir hint çalgısı. – Taş, dokundurma.
13) Yüzyüze. – "... *Sevdası*" (Recaizade Mahmut Ekrem'in bir romanı).
14) Karadeniz'de Rusya'ya ait bir plaj kenti. – Gelir sağlayan mallar ve yapılar.
15) Slovakya'nın plaka imi. – Sonsuza değin.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	O	Ğ	U	Z	A	R	A	L	■	B	A	T	E	R	İ
2	Ğ	■	M	İ	H	■	L	A	Z	■	L	A	M	E	L
3	U	F	U	K	■	A	T	L	A	M	A	K	■	Z	A
4	Z	U	■	K	U	L	A	■	L	A	K	■	D	E	V
5	K	A	R	I	L	A	R	K	O	Ğ	U	Ş	U	■	E
6	A	R	A	M	A	K	■	A	Ğ	■	Ş	I	R	A	■
7	Ğ	■	H	I	M	A	R	■	L	A	■	R	U	H	R
8	A	D	A	N	A	■	A	S	U	M	A	N	E	■	A
9	N	U	T	K	■	K	İ	N	■	A	S	A	L	A	K
10	■	A	L	Ö	R	O	N	■	Ü	N	İ	K	■	B	K
11	A	■	I	K	A	R	■	O	T	İ	S	■	E	L	A
12	D	Ö	K	Ü	N	T	Ü	L	Ü	■	T	A	V	A	S

Aralık sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Metin Karaali (İstanbul), Erinç Murat Kılıç (Antakya)** ve **İnan Şencan (İstanbul)** Sidney Finkelstein'ın Bilim ve Gelecek Kitaplığı'ndan çıkan *Bir Halkın Müziği Caz* adlı kitabını kazandı. Ocak bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz 3 kişi, Jon Mc Gregor'un Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan *Başlamanın Bin Bir Yolu* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Ocak tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin…

